

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİRÜ'L-MAZHARÎ'DE KIRAAT OLGUSU

-ES-SEB'U'T-TIVÂL ÖRNEĞİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET CİN

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Şaban Karasakal

BOLU, NİSAN- 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Mehmet CİN tarafından hazırlanan “TEFSİRÜ’L-MAZHARÎ’DE
KIRAAT OLGUSU ES -SEB’U’T-TIVÂL ÖRNEĞİ-” adlı tez çalışması
jürimiz tarafından Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi
olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 27/03/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Şaban KARASAKAL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN
Kocaeli Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....
MEHMET CİN

ÖZET

**TEFSİRÜ'L-MAZHARÎ'DE KIRAAT OLGUSU
-ES-SEB'U'T-TIVÂL ÖRNEĞİ-
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MEHMET CİN
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ŞABAN KARASAKAL)
BOLU, NİSAN - 2024
XI + 103**

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Hind alt kıtasında yaşamış olan Senâullah Pânîpetî, âlim ve mutasavvıf kimliğiyle tanınmaktadır. İşârî yorumlara yer verdiği *et-Tefsîru'l-Mazharî* adlı eseri farklı açılardan incelenmiştir. Ancak kıraat açısından yeterince incelenmediği görülmektedir. Pânîpetî'nin sûfî geleneğe mensup olması, tefsirinin kıraat açısından detaylı bir şekilde incelenmesini ve kıraatlerin tasavvufî yorumlarına olan etkisinin araştırılmasını önemli kılmaktadır. Zira kıraat farklılıkları, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Çalışmada işârî bir eserdeki kıraat farklılıklarının manaya olan etkisini vurgulayarak alana katkı sunulması amaçlanmaktadır. Araştırma es-*Seb'u't-Tıvâl* olarak bilinen sûrelerle sınırlı tutulmuştur. Senâullah Pânîpetî'nin eserine kaynaklık eden diğer tefsirler de dikkate alınarak, çalışmanın metodolojisi belirlenmiş ve kıraate dair yorumlar incelenmiştir. Çalışmada, doküman analiz yöntemi kullanılarak, Pânîpetî'nin ilgili sûrelerdeki kıraat farklılıklarına yaklaşımı incelenmiştir. Tasavvufî eğiliminin kıraat tercihlerini etkilemediği ve işârî açıdan derinlemesine bir yorumda bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bazı durumlarda, sadece kıraat farklılıklarını zikretmekle yetindiği tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Kur'ân, Kıraat, Pânîpetî, Tefsir, Tefsîru'l-Mazharî

ABSTRACT

THE PHENOMENON OF QIRAAT IN TAFSİR AL-MAZHARİ -THE EXAMPLE OF AL-SAB‘U’T-TIVĀL-

MASTER THESIS

MEHMET CİN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY

GRADUATE EDUCATION INSTITUTE

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

(SUPERVISOR: PROF. DR. ŞABAN KARASAKAL)

BOLU, APRIL 2024

XI + 103

Senāullah Pānīpetī, known for his scholarly and Sufi identity, lived in the Indian Subcontinent during the 18th and 19th centuries. His work *al-Tafsīru al-Mazharī* in which he included Sufi interpretations has been analysed in different fields. However, it is seen that it has not been sufficiently researched in terms of qiraāt. The fact that Pānīpetī belongs to the Sufi tradition makes it important to analyse his tafsīr in detail in terms of qiraāt and to investigate the effect of qiraāt on his Sufi interpretations. This is because qiraāt differences play a critical role in the understanding and interpretation of the Qur’ān. In this study, it is aimed to contribute to the field by emphasising the effect of qiraāt differences on the meaning in a Sufi work. The study is limited to the suras known as al-Sab‘u’t-Tiwāl. The methodology of the study has been determined by taking into account the other tafsirs that are the source of Senāullah Pānīpetī’s work, and the comments on qiraāt have been analysed. In this study, by using the document analysis method, Pānīpetī’s approach to the differences in the related suras was analysed. It was observed that his Sufi tendency did not affect his qiraāt preferences and he did not make any Sufi interpretation. In some cases, it was found that he was contented with only mentioning the differences of qiraāt.

KEYWORDS: Qur’ān, Qiraāt, Pānīpetī, Tafsīr, Tafsīr al-Mazharī

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	x
TEŞEKKÜR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. SENÂULLAH PÂNİPETÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1 Yaşadığı Dönem	5
1.2 Hayatı.....	7
1.3 Eğitimi	9
1.4 Hocaları.....	10
1.4.1 Şâh Veliyyullah Dihlevî	10
1.4.2 Sâlih el-Mısrî	11
1.4.3 Muhammed Âbid Sünnâmî	12
1.4.4 Şeyh Mirzâ Mazhar-ı Cân-ı Cânân	12
1.5 Talebeleri	13
1.5.1 Kâdı Ahmedullah.....	14
1.5.2 Mevlevî Delîlullah.....	14
1.5.3 Molla Serdâr	14
1.5.4 Ehvendzâde Molla Nesîm.....	14
1.5.5 Molla Seyfüddîn Ehvend	15
1.6 Eserleri.....	15
1.6.1 Kur'ân ve Tefsir.....	15
1.6.2 Hadis	16
1.6.3 Fıkıh.....	16
1.6.4 Tasavvuf	17
1.6.5 Kelâm	18
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. KIRAAT İLMİ	19
2.1 Tarifi	19
2.2 Gayesi	19
2.3 Kıraatle İlgili Kavramlar.....	20
2.3.1 Kur'ân.....	20
2.3.2 Kıraatte Usûl.....	21
2.3.3 Kıraatte Ferş	22

2.3.4 Ferşu'l-Hurûf.....	22
2.3.5 Rivayet ve Râvi	23
2.3.6 Tarik	23
2.3.7 Sahih Kıraat	23
2.3.8 Mütevâtir Kıraat	24
2.3.9 Meşhur Kıraat	24
2.3.10 Âhâd Kıraatler	24
2.3.11 Şaz Kıraat.....	24
2.3.12 Mevdu Kıraatler	24
2.3.13 Müdrec Kıraat	25
2.4 Kıraat İmamları.....	25
2.4.1 Medine İmamları	26
2.4.2 Mekke İmamı.....	26
2.4.3 Basra İmamları	27
2.4.4 Şam İmamı.....	28
2.4.5 Kûfe İmamları.....	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	30
3. TEFSİRÜ'L-MAZHARÎ'DE KIRAAT OLGUSU VE FERŞÎ	
FARKLILIKLAR	30
3.1 Tefsîru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu.....	31
3.2 Tefsîru'l-Mazharî'de Usûl ve Ferş Değerlendirmesi.....	33
3.3 es-Seb'ut Tıvâl Sürelerde Ferşu'l-Hurûf.....	35
3.4 Bakara Sûresi	37
3.4.1 el-Bakara 2/9.....	37
3.4.2 el-Bakara 2/10.....	38
3.4.3 el-Bakara 2/28.....	39
3.4.4 el-Bakara 2/37.....	40
3.4.5 el-Bakara 2/106.....	41
3.4.6 el-Bakara 2/119.....	43
3.4.7 el-Bakara 2/132.....	44
3.4.8 el-Bakara 2/222.....	45
3.4.9 el-Bakara 2/259.....	46
3.4.10 el-Bakara 2/285	47
3.5 Âl-i İmrân Sûresi	48
3.5.1 Âl-i İmrân 3/12	49
3.5.2 Âl-i İmrân 3/19	50
3.5.3 Âl-i İmrân 3/36	51
3.5.4 Âl-i İmrân 3/140	53
3.5.5 Âl-i İmrân 3/161	55
3.6 Nisâ Sûresi	56
3.6.1 en-Nisâ 4/1	57
3.6.2 en-Nisa 4/25.....	58
3.6.3 en-Nisâ 4/42.....	59
3.6.4 en-Nisâ 4/43.....	61
3.6.5 en-Nisâ 4/94.....	63
3.7 Mâide Sûresi	66
3.7.1 el-Mâide 5/6.....	66
3.7.2 el-Mâide 5/13.....	69
3.7.3 el-Mâide 5/95.....	71

3.8 En‘âm Sûresi.....	73
3.8.1 el-En‘âm 6/33	74
3.8.2 el-En‘âm 6/57	75
3.8.3 el-En‘âm 6/71	76
3.8.4 el-En‘âm 6/105	77
3.8.5 el-En‘âm 6/159	79
3.9 el-A‘râf Sûresi	80
3.9.1 el-A‘râf 6/44	81
3.9.2 el-A‘râf 6/57	82
3.9.3 el-A‘râf 6/143	84
3.10 el-Enfâl Sûresi	85
3.10.1 el-Enfâl 8/9	86
3.10.2 el-Enfâl 8/11	87
3.10.3 el-Enfâl 8/59	88
3.11 et-Tevbe Sûresi	90
3.11.1 et-Tevbe 9/12	91
3.11.2 et-Tevbe 9/17	92
SONUÇ.....	94
KAYNAKLAR	98

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

bkz.: Bakınız

b.: Bin

çev.: Çeviren

ed.: Editör

Hz.: Hazreti

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

nşr.: Neşreden

öl.: Ölüm Tarihi

s.a.s.: Sallallâhü aleyhi ve sellem

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk: Tahkik eden

vb.: Ve benzerleri

vd.: Ve diğerleri

yay.: Yayınları

y.y.: Yayın evi yok

TEŞEKKÜR

Bu alıŐma s¼recinin her aŐamasında tecr¼belerini ve birikimlerini benimle paylaŐan, çalışma ve diğer konularla ilgili her soruma yakın ilgi, içtenlik ve en ¼nemlisi sabırla cevap veren çok kıymetli danıŐmanım Prof. Dr. Şaban Karasakal'a sonsuz Ő¼kranlarımı sunarım. Onun ¼nderliđinde emek verdiğim bu çalışmanın meyvelerini bir ¼m¼r boyu gururla taŐıyacađım. Lisans¼st¼ eğitim s¼recim boyunca bana rehberlik eden Bolu Abant İzzet Baysal ¼niversitesi İlahiyat Fak¼ltesi hocalarına da teŐekk¼rlerimi sunmak isterim.

Tez yazım s¼recinde her zaman beni y¼nlendiren, samimi desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarım Dr. Fatih Pamuk ve Sinan Sarı'ya minnettarım. Bu s¼reteki manevi destekleri için evlatlarım Yusuf Kenan ve ¼mer Agah'a, dualarını hiç eksik etmeyen kıymetli anneme ve her zaman yanımda olan değerli eŐim K¼bra Hanım'a sonsuz teŐekk¼rlerimi sunarım.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Kur'ân'ı Kerim vahyolunmaya başladığı andan itibaren okunmaya ve okutulmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk hitap, Kur'ân'ın beşerî konumdaki ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'e olmuştur. Vahiy meleği Cebrâil, Hz. Peygamber'e hitaben "oku" diyerek bu konudaki ayetleri kendisine tebliğ etmiştir. Bu andan itibaren Kur'ân'ın kıraati ve kitabeti başlamış, binlerce yıldır aynı itina ve hassasiyetle devam etmiştir. Elbette ki Kur'ân'ın, peygamber gözetimindeki ilk muhatapları olan Ashâb-ı Kiram, Asr-ı Saadet'te Kur'ân'ı öğrenme, yazma ve okuma gayretinde olmuşlardır. İnen ayetlerle her an muhatap olan Ashâb, onları yanlış okumama, telaffuzunu doğru yapma noktasında son derece titiz davranmıştır. Bu manada okuma ve telaffuz zorluklarıyla karşılaşmış ve bu zorluklara karşı Allah'ın izni ve vahiy meleği Cebrâil'in bildirmesiyle yedi harf ruhsatı bahşedilmiştir.¹ Bu yedi harf ruhsatı sebebiyle, kıraat farklılıklarının ortaya çıktığı görüşü serdedilmiş ve bu görüş, konuyla doğrudan ilgili olan Hz. Ömer hadisiyle de desteklenmiştir.²

Ahrufu's-seb'adan ne anlaşılması gerektiği konusunda erken dönemden itibaren bazı ihtilaflar vaki olmuş, bu ihtilaflar ekseninde farklı görüşler öne sürülmüştür. Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında vaki olan olay çerçevesinde, Hişâm'ın Furkan sûresini okuması esnasında zuhur eden okuyuş farklılıkları, mevzubahis erken dönem ihtilaflarının açık ve temel örneklerindedir. Pek çok hadis kaynaklarında geçen bu rivayette, "*Hz. Ömer, Hişâm'ı Furkan sûresini, Resulullah'ın, bana okuduğundan farklı şekilde okurken dinledim. Neredeyse onun üzerine atılacaktım. Kendimi zorla tutup onun namazı bitirmesine mühlet verdim. Sonra yakasına (cübbesine) yapışıp onu doğru Allah Resulüne götürdüm ve 'Ya Resulallah, bu kişinin Furkan sûresini, sizin bana okuduğunuzdan farklı bir şekilde okuduğunu duydum' dedim. Allah Resulü bana; 'onun yakasını bırak' dedi ve Hişâm'a oku bakalım dedi. Hişâm, okudu, Resulullah, sûre bu şekilde nâzil oldu*

¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beirut: Risale Yay., 2017)355 (No. 1477, 1478); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beirut: y.y., 1405/1985) (No. 21149); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56) (1906).

² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (1475); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî, *Sahih-i Buhari el-Câmiü's-sahih* (İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1315), (2416); Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, (1899).

*dedi. Sonra da bana dönüp, sen oku bakalım dedi. Ben de okudum. Bunun üzerine Resulullah, bu şekilde de nâzil oldu dedi. Bu Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza geliyorsa onunla okuyunuz dedi.”*³ şeklinde gelen hadis, kıraat farklılıklarının meşruiyetinin delili olarak gösterilmiştir.

Kur'ân'ın tefsiri konusunda, kıraat farklılıkları oldukça önemlidir. Müelliflerin bu farklılıklara, çeşitli ilim alanlarında kaleme alınmış tefsir metinlerinde özel bir önem atfettiği görülmektedir. Senâullah Pânîpetî'nin (öl. 1225-1810) *et-Tefsîru'l-Mazharî* isimli tefsiri, müellifin tasavvufi kimliğinden kaynaklanan işârî bir nitelik taşıması ve içerdiği tasavvufi yorumlar nedeniyle öne çıkan bir eser olarak kabul edilmektedir. İşârî bir tefsir olarak değerlendirilen eser, aynı zamanda kıraat farklılıklarına da odaklanmaktadır. Bu bağlamda, işârî bir tefsir olan *et-Tefsîru'l-Mazharî*'nin kıraatlere vurgu yapması, tefsir geleneğinde kritik bir unsur öne çıkarmaktadır. Özellikle kıraat farklılıkları içeren bir ayetle karşılaşıldığında, hangi imamın hangi kıraati okuduğu belirtilirken, aralarında ihtilaf bulunan durumlar da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Diğer tefsirlerde olduğu gibi, kıraat farklılıkları imamlara atfedilerek incelenmiş ve bu bağlamda detaylı bir analiz sunulmuştur.

Bu çalışma aracılığıyla, Pânîpetî'nin *et-Tefsîru'l-Mazharî* eserinin sadece işârî yönden değil, aynı zamanda kıraat yönünden de taşıdığı öneme odaklandık. Ayrıca, tefsirin kaynaklarını inceleyerek kıyaslama imkanı bulduk. İşârî bir tefsir olarak nitelendirilen bu eserin, kıraatle ilgili oldukça önemli bilgiler içerdiğini göstermeye çalıştık. *et-Tefsîru'l-Mazharî*'de kıraat farklılıkları ve bu farklılıkların manaya etkisi nasıl ve ne derece ele alınmıştır? sorularının yanıtlarını araştırdık.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Hind alt kıtası'nda yetişmiş olan alim Senâullah Pânîpetî, *et-Tefsîru'l-Mazharî* adlı eseriyle son dönemlerde çeşitli ilim meclislerinde ve akademik çalışmalarda önemli bir ilgi görmektedir. Elbette ki bu eser, tefsir alanında kaleme alınmış meşhur eserlerle karşılaştırıldığında henüz geniş bir bilinirliğe ulaşmamıştır. Bu bağlamda, eserin hem ilim dünyasında hem de akademik çevrelerde daha fazla tanınabilmesine bir nebze de olsa katkı sağlayabilmeyi amaç edindik. Ayrıca, eserin yalnızca işârî yönüne odaklanan bir tefsir olarak

³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (1475); Buhârî, *el-Câmiü's-sahih*, (2419); Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, (1899).

algılanmaması gerektiğini vurgulamayı hedefledik. Bu sebeple, eserde kıraat farklılıklarına da dikkat çekici oranda değinildiğinin önemine vurgu yapmak istedik. Kıraat farklılıklarına değinilirken sadece hangi imamın hangi kıraati okuduğunu zikretmekle kalınmadığını, bunun yanında bu farklıktan kaynaklanan mana değişimlerine de değinilmiş olduğunu vurgulamayı hedefledik. Çalışmada, eserin işârî yönünün yanında kıraat alanındaki önemini göstermeyi amaç edindik.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Araştırma, Temel İslâmî kaynaklardaki kıraat ve kıraat kavramlarına dair bilgilerin derlenmesi ve analiz edilmesi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, kıraat ilmine kaynaklık eden eserlerdeki kıraat farklılığının yerinin tespit edilmesi ve bu alana dair kaleme alınan eserlerdeki rolünün vurgulanması ana odak noktası olmuştur. Ayrıca, bu farklılığın tefsir alanındaki etkisinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan atıflar da araştırmanın yöntemleri arasında yer almıştır.

Müfessirin kıraat ihtilafı bulunan ayetle ilgili yaklaşımı, gerektiğinde ilgili ayetlerin girişinde kısa bir açıklama yapılarak belirtilmiştir. Bazen müfessirin açıklaması sunulduktan sonra, kısa bir değerlendirme de yapılmıştır. Son olarak, *et-Tefsîru 'l-Mazhari*'deki kıraat farklılıklarına dair Senâullah Pânîpetî'nin görüşleri, diğer müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırılarak açıklanması şeklinde bir usul takip edilmiştir.

Akademik bir perspektifle, müellifin eseri olan *et-Tefsîru 'l-Mazhari*, çalışmamızın ana dayanağını oluşturmaktadır. Müellifin hayatına dair yazılan eserlerin de araştırmamızda son derece önemi haizdir. Ne var ki, bu alanda kaleme alınmış olan eser sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun bir neticesi olarak müellifin hayatına dair mevcut bilgilerin sınırlı olması, çalışmamızın belirli kısıtlamalara tabi olduğunu göstermektedir. Bu aşamada, sınırlı bilgiler ışığında bir değerlendirme yapmak durumundayız. Ancak, müellifin tanıtımına önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Şaban Karasakal tarafından kaleme alınan *Kur'ân'ın İşârî Yorumu* adlı eser, mevcut bilgilerin derinleştirilmesine önemli katkılar sunmakta olup, bu alana kaynaklık etmektedir. Karasakal'ın eseri, müellif Senâullah Pânîpetî'nin yetişmiş olduğu çevre, hayatı, eserleri ve *et-Tefsîru 'l-Mazhari* hakkında önemli bilgiler içermekte ve bu çalışmaya güç katmaktadır.

Araştırmamızın konusu olan kıraat olgusu bağlamında, çeşitli makaleler ve eserlerden yararlanılmıştır. Kaynaklar arasında kıraat konusuna odaklanan eserler araştırmaya önemli bir destek sağlamıştır. Ayrıca, tefsirle ilgili yazılmış eserler de

bu çalışmanın zeminini oluşturmuştur. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin çeşitli maddeleri araştırmamıza katkı sağlayan diğer kaynaklar arasında yer almaktadır. Çalışmamıza kaynaklık eden başlıca eserler: Beydâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*,⁴ Kurtubî'nin *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*,⁵ Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl*,⁶ Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*,⁷ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*,⁸ Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*,⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*,¹⁰ Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr*,¹¹ Pâluvî'nin *Zubde*,¹² Emin Efendi'nin *Umde*,¹³ ed-Dânî'nin *Teysir*,¹⁴ İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi kiraati'l-aşr*'ini¹⁵ sayabiliriz.

-
- ⁴ Beydâvî'nin, Tefsîru'l-Beydâvî olarak da bilinen iki cilt olarak basılmış eseridir. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Dar Sader, 2001).
- ⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyin limâ te'zammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006).
- ⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nem vd. (Riyad: Daru Taybe, 1993).
- ⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömar b. Hasan b. Hüseyin el-Teymi el-Fahreiddin er-Râzî, *Tefsîru'r-Râzî-Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâsü'l-Arabî, 1420).
- ⁸ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki ğavâmidî'd-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016).
- ⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422).
- ¹⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Asım Cüneyd Köksal- Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021).
- ¹¹ Ebû Abdillâh Kâdî Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2007).
- ¹² Abdu'l-Fettâh Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.).
- ¹³ Molla Muhammed Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân fî izâhi zubdeti'l-irfân* (İstanbul: Hanifiye Kitabevi, ts.).
- ¹⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'a*. (Beyrut: Daru'l Kitâbi'l-Arabî, 1984).
- ¹⁵ el-İmâmü'l-Hâfız Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî İbnu'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umayrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SENÂULLAH PÂNİPETİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde, Senâullah Pânîpetî’nin yaşadığı dönemi, o dönemdeki politik ve kültürel atmosferi, doğum yeri ve çevresini, hayatını ve eserlerini ele alacağız.

1.1 Yaşadığı Dönem

Kaynaklar Hindistan’ın, Basra körfezinden Çin’e uzanan deniz yolu üzerinde bulunduğunu belirtir.¹ Geçmişten günümüze kadar sürekli olarak önemli bir coğrafi konumda bulunan Hindistan, dünya genelinde yüzölçümü açısından yedinci sırada yer alır. Nüfus bakımından da Çin’den sonra ikinci sıradaki en kalabalık ülke konumundadır. Ülke, stratejik bir konumda olup önemli deniz, kara ve hava yolları üzerinde yer almaktadır. Bu durum, Hindistan’ın ticaret, iletişim ve ulaşım açısından kilit bir rol oynamasını sağlamaktadır. Çok geniş bir ülke olan Hindistan’da çeşitli kökenlerden gelen insan toplulukları yaşamakta ve bunun bir yansıması olarak değişik diller de konuşulmaktadır. Ülkede konuşulan bu dillerin sayısının 179 olduğu, buna ilave olarak lehçelerin varlığına baktığımızda ise bu sayının 544’e dayandığı kaynaklarda geçmektedir.² Hindistan’ın etnik yapısında da büyük farklılıklar mevcut olup, inanç sisteminde ise kırk dört grupta toplayabileceğimiz doksan dokuz farklı inanç sistemi vardır.³ Hind alt kıtası, Hz. Ömer döneminde İslam’la tanışmış olmasına rağmen, kalıcı fetihler Emevîler döneminde halife Velid b. Abdümelik (öl. 86-96/704-714) zamanında 92-93 (710-711) yıllarında, onun komutanı Muhammed b. Kasım es-Sekafi (öl. 98/717)’nin komutasındaki ordu tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴ Bunun yanı sıra İslamiyet’in, insanların kendi istekleri ve sûfilerin ciddi çalışmalarıyla yayıldığını söylemek

¹ Sayyid Makbul Ahmad, “Hindistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/73.

² Sırrı Erinç, “Hindistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/69-70; Abdulhamit Birişik, “Seyyid Ebü’l A’lâ Mevdûdî”, *Çağdaş İslam Düşünürleri*, thk. Cafer Karadaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 98; Şaban Karasakal, *Kur’an’ın İşâri Yorumu-Senâullah Pânîpetî’nin Tefsîru’l-Mazharî Adlı Tefsiri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 25-26.

³ Kürşat Demirci, “Hindistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/93; Karasakal, *Kur’an’ın İşâri Yorumu*, 26.

⁴ Azmi Özcan, “Hindistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/75-81; Abdulhamit Birişik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 60; Karasakal, *Kur’an’ın İşâri Yorumu*, 26.

mümkündür. Kıta, askerler ve ulemâ sınıfından ziyade sûfilerin gayretleriyle İslamlaşma sürecine girmiştir.⁵

Ülke, hicrî beşinci yüzyılın yarısına kadar Müslüman Arapların yönetimi altında kalmıştır. Ancak köklü sayabileceğimiz değişiklikler, Gazneliler dönemine rastlamaktadır.⁶ Gazneliler döneminde Hindistan'da, özellikle sûfî tarikatlarından Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Müceddidiyye'nin yayılışı gözlemlenmektedir.⁷ Ülkede 963 yılında Gaznelilerle başlayan bu durum, İngilizlerin, 1857 yılında yapılan bağımsızlık savaşı sonrasında bölgeyi ele geçirmesine kadar farklı isimler altında devam etmiştir.⁸ Gaznelilerin bölgeye yapmış olduğu en büyük hizmetin 'Urduca' dilini yaymak olduğu belirtilmiştir. Bu dil, yerliler ve buraya daha sonra yerleşen Türkler arasında köprü vazifesi görmüş, bunun neticesi olarak çok kısa zamanda halk tarafından içselleştirilmiş hatta bu dilde edebiyat türü eserler üretilmeye başlanmıştır. İslam'ın kabulünden itibaren bölgede, süre açısından Farsça ilk sırada yer almış, Gazneliler tarafından da devlet dili olarak kullanılmıştır. Farsça 1857 yılındaki İngiliz hâkimiyetine kadar da bu etkinliğini devam ettirmiştir.⁹ Babürlü hâkimiyeti de Hindistan'da zayıflayınca alt kıtaya İngiliz hakimiyeti iyice yerleşmiştir.

Babürlü Devleti'nin çöküşüne denk gelen bu zamanda yaşayan, Senâullah Pânîpetî'nin hocası Şâh Veliyyullah Dihlevî (öl. 1176/1762), kıtanın siyasi tarihinde etkin rol oynayan önemli âlimlerden biri olup, Babürlü Devleti'nin çöküşünü engellemeye yönelik başlatılan siyasal hareketin önderi kabul edilmiştir.¹⁰ Onun katkısı iki yönlü olmuştur. Politik-siyasal alanda, soylu Müslümanların içtenlikle yaptıkları yardımlarla onların gevşemiş ve yok olmaya yüz tutmuş güçlerini birleştirmek için çaba sarf etmiştir. Dini sahada ise Müslüman toplumun tekrardan ahlâkî ve dinî ıslahını amaç edinmiş ve bunda ciddi başarılar elde etmiştir.¹¹

Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin Müslüman topluma yaklaşımı, kıymetli ve güçlü fikirleriyle birlikte çok yönlü olmasının yanı sıra, biraz da sert bir karaktere

⁵ Mehmet Erdoğan, *Şâh Veliyyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 296.

⁶ Birişik, *Hint Alt Kıtası*, 30-31; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 27.

⁷ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 27.

⁸ Özcan, "Hindistan", 18/78,80; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 29.

⁹ Birişik, *Hint Alt Kıtası*, 59,63; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 27-29.

¹⁰ Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 9/464-475.; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 28,29.

¹¹ Yusuf Ali Talal, "Kâdi Senâullah Panipatî'nin Hayatı ve Eserleri", çev. Mehmet Eren, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1996), 323.

sahipti. O, toplumun önde gelen kişilerini yönlendirmek amacıyla mektuplar yazmıştır. Ulemâ ve meşâyih sınıfına düzenli aralıklarla net ve içten tavsiyelerde bulunmuştur. Onun bu tavsiyeleri, toplum üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Hocalık vasfının bu etkide rolü büyüktür. Etkisi sadece sözcüklerde ve dillerde kalmamış, aynı zamanda toplum içinde dolaşan örnekler haline gelmiştir. Kâdî Senâullah da bu örneklerden biri olmuştur.¹²

Toplumsal bir varlık olan insanın kişiliğinin oluşumunda, yaşamış olduğu sosyal çevrenin büyük bir etkisi vardır. Müellifimiz Senâullah Pânîpetî'nin yaşamış olduğu dönem, miladi 18 ve 19. yüzyıllar, hicri 12. asrın ikinci yarısı ve 13. asrın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Bu dönemde, Hindistan'da otorite boşluğunun yaşandığı bir evre söz konusudur. Ayrıca yazar Moğolların Hind alt kıtasındaki Müslümanlara yönelik gerçekleştirdiği kuşatma ve tehditleri de gözlemlemiştir. Her ne kadar bu dönemde siyasi otorite olmasa da bölgenin merkezlerinde, dönemin âlimleri talebe yetiştirmeye ve eser teliflerine devam etmişlerdir. Elbette ki Senâullah Pânîpetî'nin de diğer âlimler gibi dönemin olaylarından etkilendiği belirtilmektedir. O da talebe yetiştirmeye ve eser telifine devam etmiş, bunun bir neticesi olarak da otuzdan fazla eser ortaya koymuştur. Senâullah Pânîpetî bölgede yayılan tasavvufi hareketlerden etkilenmiş ve Nakşibendiyye Müceddidiyye tarikatının şeyhlerinden olmasının etkileri, yazmış olduğu eserlerine ve tefsirine de yansımıştır.¹³

1.2 Hayatı

Senâullah Pânîpetî 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde doğmuş (hicri 12. asrın ikinci yarısı), 19. yüzyılın başlarında (hicri 13. Asrın ilk çeyreği) yaşamış Hindistanlı bir mutasavvıf, müfessir, fakih ve ilim adamıdır. Tam adı, el-Kâdî Muhammed Senâullah el-Osmanî el-Hanefî el-Mazharî Nakşibendî Pânîpetî'dir.¹⁴ 1143 (1730-1731) yılında Hind alt kıtasında bulunan Pânîpet şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası, Kâdî Muhammed Habîbullah b. Hidâyetullah olup nesebi ise Celâleddîn Çiştî Pânîpetî (öl. 852/1448) vasıtası ile Hz. Osman'a dayanmaktadır ki bu sebepten kendisine 'Osmânî' künyesi verilmiştir.¹⁵

¹² Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 323.

¹³ Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*, 33-35.

¹⁴ eş-Şeyh el-Kâdî Muhammed Senâullah el-Osmanî el-Hanefî el-Mazharî el-Pânîpetî, *Tefsîru'l Mazharî*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/5.

¹⁵ Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*,38; Buzurmankul Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve et-Tefsîru'l-Mazharî İsimli Eserindeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 18.

Mazhar-ı Cân-ı Cânân (öl. 1195/1781), üstün zekası sebebiyle Pânîpetî'ye "Alemü'l-Hüdâ" lakabını, Abdü'l-Aziz Dihlevî (öl. 1239/1824) de fıkıh ve hadis ilmindeki derinliği nedeniyle "Beyhakiyyu'z-zaman" lakabını vermişlerdir.¹⁶ Pânîpetî aynı zamanda, devlet tarafından kadı olarak atanması veya toplumun hukuki meselelerini çözmesi sebebiyle "Kadı" unvanıyla da tanınmıştır.¹⁷ Ayrıca usul ve furuu fıkıhta müctehid seviyesinde olmasına rağmen amel konusunda İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin mezhebini takip etmesinden ötürü 'Hanefî' lakabıyla da anılmıştır.

Senâullah Pânîpetî'nin iki eşi, Bîbî Acîbe ve Bîbî Râbia, dört oğlu ve iki kızı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda talebelerinden biri olan Bîbî Acîbe'nin Nakşibendî tarikatının seyr-i sülûkunu hitama erdirdiği ve Mirza Cân-ı Cânân'ın halifelerinden olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁸ Senâullah Pânîpetî'nin vefatıyla ilgili, kaynaklarda iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ilkinde müellifin vefat tarihi 1216/1801, diğerine göre ise 1225/1810 tarihleri olarak kaydedilmektedir. Senâullah Pânîpetî, ömrünün sonlarına doğru bir vasiyetname hazırlamış ve bu vasiyetname içinde, Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın kendisine hediye ettiği şalla kefenlenmek istediğini belirtmiştir. Bunun son arzusu olduğunu dile getirmiştir. Tercih edilen rivayete göre Pânîpetî, 1 Recep 1225 (2 Ağustos 1810) tarihinde vefat etmiştir. Doğduğu yer olan Pânîpet şehrinde son yolculuğuna uğurlanıp yine buraya defnedilmiştir.¹⁹

Pânîpetî, henüz küçük yaşlardayken, babasını kaybetmiş olup, onun terbiyesi ve yetişmesiyle annesi ve abisi ilgilenmiştir. Pânîpetî, henüz çocuk yaşlardayken, onu dinin manevi ikliminde ilerletecek ve destekleyecek birtakım rüyalar görmeye başlamıştır. Bu rüyaların en önemli figürü, Kebîru'l-Evliyâ lakaplı büyük dedesi Şeyh Celâleddin el-Osmânî (765-1363) olmuştur. Bu rüyalardan birinde Pânîpetî, kendisini veli atalarından birinin önünde Rabbânî bir sükûnetle oturmuş olarak görür. Şeyh, Pânîpetî'ye doğru eğilip, alnını onun alnına yapıştırmış ve birçok tasavvufî incelikleri ona bu şekilde aktardığı belirtilir. Bütün bunları nazara dikkate aldığımızda kendisinin bir tarikat ikliminde yetişmiş olduğu

¹⁶ Necdet Tosun, "Senâullah Pânîpetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/506-507; Şâh Gulâm Ali Abdullah el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010), 93; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmî* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1999), 7/942.

¹⁷ el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, 95; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 18.

¹⁸ Tosun, "Pânîpetî", 36/36/506; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 20.

¹⁹ el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7/942; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 21.

dikkatimizi çekmektedir. Pânîpetî, Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın önemli talebelerinden biri olarak tanınmakta olup, tasavvuf alanında Nakşibendî tarikatına mensup olduğu belirtilmektedir.²⁰

1.3 Eğitimi

Pânîpetî'nin ilk tahsiline dair kaynaklarda her ne kadar fazla bilgi olmadığı söylene de güçlü bir hafızaya sahip olduğu belirtilmiş olup, henüz yedi yaşındayken Kur'ân hıfzını tamamladığı ifade edilmiştir. Memleketinde mahalli ulemâdan, Farsça ve Arapça eğitimi almış, on iki yaşına geldiğinde ise yüzlerce beyit ezberinde olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Delhi'ye giderek Şâh Velîyyullah Dihlevî'nin babası Şâh Abdurrahim'in kurmuş olduğu Rahîmiyye Medresesi'nde, Dihlevî'den fıkıh ve hadis dersleri okuyup icazet almıştır. En az dört eserini Arapça olarak telif edecek derecede Arapça'da maharet kazandığı ve bunlardan birinin de tezimize konu olan yedi ciltlik *et-Tefsîru'l-Mazharî*'dir. Zâhirî ilimlerdeki tahsil hayatını tamamlayıp icazet aldıktan sonra, Nakşibendî-Müceddidî şeyhi olan Âbid Sünnâmî'ye (öl. 1160/1748) intisap etmiş, yine şeyhinin ve Dihlevî'nin yönlendirmesiyle başka bir Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi olan Mirzâ Cân-ı Cânân'a intisab ederek, kendisinin en önde gelen müridi olmuştur. Rahîmiyye Medresesi'ndeki eğitiminin son dönemine geldiğinde Dihlevî, arkadaşı Cân-ı Cânân'a mektup yazarak, *Pânîpetî'nin Mişkâtü'l-Mesâbih ve Sahîhayn* ezberden okuma konusunda mahir olduğunu ve *Kütüb-i sitte*'yi de okutmaya ehliyet sahibi olduğunu, kendisinden Pânîpetî'ye teveccüh etmesini ve hizmet etmesi için onu kabul etmesini rica etmiştir. Ancak Cân-ı Cânân, kendisine iletilen bu mektubu aldığı anda, Pânîpetî'nin Sünnâmî'nin yanında bulunmasından dolayı onu Sünnâmî'ye havale etmiş; ancak onun vefatından sonra yanına alıp, kendisine intisabını kabul etmiştir.²¹ Pânîpetî, henüz 18 yaşında iken, bütün hocalarından hem medrese ilimlerinden hem de tasavvuftan icazet alarak memleketine dönmüş ve burada ömrünün sonuna kadar eğitim-öğretim, irşad faaliyetleri ve eser telifiyle meşgul olmuştur.²² Şeyhi Mirzâ'nın birçok methiyesine mazhar olmuş, Pânîpetî şehrinde onun halifeliğini yapmış ve aynı zamanda bu şehrin kadılık görevini de ifa etmiştir.²³

²⁰ Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*, 38-39; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 323-324.

²¹ el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, 93-94; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 22.

²² Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*, 39-41; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 326-327; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 21-23.

²³ Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*, 42-43.

1.4 Hocaları

Senâullah Pânîpetî'nin doğduğu ve yaşamış olduğu Pânîpet, ilmi çalışmalar açısından yoğun ve birçok alimin yetiştiği önemli bir şehirdir. Pânîpetî, ilk tahsilini burada yapmıştır. Her ne kadar ilk tahsil hayatının burada başladığı belirtilse de buradaki hocalarının kimler olduğu hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisinden gelen bir rivayet şöyledir: “*Lügat ilmini hocamdan aldım. Dakîku'l-kelâm ve felsefeye dair ilimlere gelince, onları kendim düşünerek ve dahi mütalaa ederek elde ettim. Bu ikisini elde etmek için hocaya ihtiyaç duymadım*”²⁴ diyerek hocalarının ismini de zikretmemiştir. Bu durum bizlere, Pânîpetî'nin ilim konusunda ne kadar gayret sarf ettiğini ve hocalarından almış olduğu eğitimi yetinmeyip, bireysel olarak da çalışmalar yaptığını göstermektedir. Kaynaklar, Pânîpetî'nin dört tane hocasını ön plana çıkarmaktadır. Bu hocaların başında Şâh Veliyyullah Dihlevî gelir. İkinci olarak Salih el-Mısırî gelir. Üçüncü olarak Muhammed Âbid Sünnâmî'nin ismi zikredilir. Son olarak araştırmamıza da konu olan, yazmış olduğu tefsir kitabına ismini verdiği Mazhar-ı Cân-ı Cânân'dır.²⁵

1.4.1 Şâh Veliyyullah Dihlevî

Şâh Veliyyullah Dihlevî, 1114/1703 yılında Delhi şehrine bağlı Muzaffernagar'da dünyaya gelmiştir. Nesebi baba cihetinden Hz. Ömer'e, anne cihetinden ise İmam Mûsâ el-Kâzım'a dayanır. Dedesi Vecîhüddin ile babası Abdürrahim, Delhi ulemâsından olup her ikisi de *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi (el-Âlemgîriyye) adlı eserin hazırlık heyetinde görev almış bilginler arasındaydı. Şâh Veliyyullah henüz çocuk yaşlarında Kur'an'ı hıfzetti. Eğitimini, ilk olarak babasının tedrisatında görmüştür. Hindistan'da kendilerinden çokça istifade ettiği hocaları vardır. Bunlardan biri Şeyh Muhammed Efdal es-Siyâlkûtî olduğu belirtilir. Daha on dört yaşındayken, Nakşibendî tarikatına mensup olan babasına intisap etmiş, seyr-i sülûk sürecini babasıyla birlikte tamamlayarak, babasının vefatının hemen öncesinde ondan halifelik almıştır. Babasının ölümünden (1131/1719) sonra ise onun kurmuş olduğu Rahîmiyye Medresesi'nde Müderrislik yapmaya başlamıştır. Burada on iki yıl çalışmış olup bu çalışma sürecinde etrafında çok geniş talebe toplulukları meydana gelmiştir.²⁶

²⁴ Üzeyr Ahmed bi Mücibullah el-Kâsımî, *Menhecü'l-Bânîbatî fî tefsîri "et-tefsîru'l-Mazharî"* (Riyad: Câmiatü'l-İslâm, Doktora Tezi, 2002), 57; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 24.

²⁵ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 38-39; Talal, “Panîpatî'nin Hayatı”, 323-324.

²⁶ Mehmet Erdoğan, “Şâh Veliyyullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/260.

Dihlevî, 1143 (1731) yılında hac vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkmıştır. Mekke ve Medine’yi içeren hac yolculuğu sırasında, toplamda on dört aydan fazla bir süre bu şehirlerde kalmıştır. Bahsi geçen zaman zarfında hadis ilmine özel bir eğilim göstermiştir. Ulûmu İslâmiyyeye ait diğer alanlarla da meşgul olmuştur. Ayrıca, bir öğrenci grubuna ders vermiştir. Burada bulunduğu zaman zarfında birçok hocadan ders almıştır. Dihlevî’nin hocaları arasında Medineli Ebû Tâhir Muhammed b. İbrâhim el-Kürdî’de bulunur. Dihlevî, onun ilmi ve tasavvufi hayatından önemli ölçüde etkilendiğini ifade etmiştir. Hindistan’a döndüğünde, daha önce görev yaptığı Rahîmiyye Medresesi’nde eğitim faaliyetlerine tekrar başlamıştır. Bu dönemde özellikle Hadis ve tefsir ilimlerini okutmaya ağırlık vermiştir.²⁷

Şâh Veliyyullah Dihlevî’nin Delhi’ye gelmesiyle birlikte, Pânîpetî, onun talebesi olmuş ve Arapça, tefsir, hadis ve fıkıh derslerini ondan almıştır. Ayrıca, Pânîpetî, Dihlevî’nin Kur’ân ve hadis metoduyla yapılan eğitim sisteminden çok etkilendiğini de ifade etmiştir. Dihlevî’nin pek çok konuda eserler telif ettiği görülmektedir. Bu eserler arasında İslam hukuku alanındaki bazı spesifik konular, farklı ekoller, tasavvuf temelli düşünceler ve Hint İslam toplumunun eğilimleriyle ilgili bilgilerin bulunduğu *el-Makâletü’l-vadîa fi’n-nasîha ve’l-vasiyye* adlı sekiz risâle yer almaktadır. Pânîpetî, bu esere şerh yazarak, hocasına olan bağlılığını göstermiş ve hocasının düşüncelerini topluma benimsetmeye çalışmıştır.²⁸

Dihlevî, öğrencilerinden birinin hangi ilim dalına meyilli veya yetenekli olduğunu belirlediğinde, ilgili uzman bilim insanına yönlendirirdi. Talebelerine öncelikle Arapça eğitimi verir, ardından Muvatta, Celâleyn Tefsiri, Buhârî ve Müslim gibi önemli eserleri okuturdu. Bu aşamadan sonra Akâid, Fıkıh ve Tasavvuf dersleri aldırırdu. Öğrencisi Pânîpetî’yi, bu ilimleri başarıyla tamamladıktan sonra, ilmini ve kişiliğini takdir ettiği Mazhar-ı Cân-ı Cânân’a yönlendirmiştir.²⁹

1.4.2 Sâlih el-Mısrî

Salih el-Mısrî, Pânîpetî’nin kıraat hocasıdır. Kaynaklarda hayatına dair herhangi bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Duhâ sûresinin tefsirinde, sûre aralarında alınan tekbirin keyfiyetinin nasıllığı hususunda, kıraat imamlarının iki farklı uygulamasını zikretmiştir. Pânîpetî “*Ben her iki veçhi de Salih el-Mısrî’den*

²⁷ Erdoğan, “Şâh Veliyyullah”, 38/260; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 25.

²⁸ Erdoğan, “Şâh Veliyyullah”, 38/261; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 27.

²⁹ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 26.

kıraat ettim, o da müteahhirûnun önderi Şeyhü'l-kurra Abdülhâlik el-Menûfî'den aldı"³⁰ diyerek kıraat hocasına işaret etmektedir. Buradan öyle anlaşılıyor ki, Mazhar-ı Cân-ı Cânân kendisine intisap etmiş olan Pânîpetî'nin kıraat konusunda muasırı olan Sâlih el-Mısırî'den kıraat okumasına da aracılık etmiştir. Çünkü Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın tefsir hocası, Abdiresûl Dihlevî vasıtası ile Pânîpetî'yi, Salih el-Mısırî'ye yönelmiş olması muhtemeldir.³¹

1.4.3 Muhammed Âbid Sünnâmî

Senâullah'ın kendisine intisap etmiş olduğu ilk şeyhi Muhammed Âbid Sünnâmî'dir. Muhammed Âbid Sünnâmî'nin Hz. Ebu Bekir'in soyundan geldiği ve Lahor'da doğduğu belirtilir. İlmi birikimini Muhammed Saîd es-Sirhindî'den alarak kendisinin yanında uzun zaman bulunmuştur. Nakşî-Müceddidî tarikatına müntesibliği bulunmaktadır. Bunlara ek olarak takvası, ibadete ve zikre verdiği değer ile meşhur olmuştur. *Ta'likât alâ tefsîri'l-Beyzavî, Şerhu'l basîtin alâ hülasati'l Keydânî, Risâle fî vücûhi i'câzi'l-Kur'an* isimli eserleri kaleme almıştır. Bunlardan başka, daha birçok eserler kaleme aldığı belirtilir. 1160/1748 yılında da vefat etmiştir.³²

Senâullah Pânîpetî tasavvuf yolunda ilerlerken, şeyhi Muhammed Âbid Sünnâmî'nin ölümüyle, onunla yapmış olduğu bu yolculuğu tamamlayamamıştır. Tasavvuf terbiyesini ancak Mazhar-ı Cân-ı Cânân'a intisab etmesiyle tamamlamıştır.³³

1.4.4 Şeyh Mirzâ Mazhar-ı Cân-ı Cânân

Hind yarımadasında yaşayan insanlar üzerinde etkili, sûfî, şair, âlim ve siyasetçi olan³⁴ Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın ailesi Afganistan'dan Hindistan'a göç etmiştir. Babürlü İmparatorluğu'nun hizmetine ilk giren Kaşgal kabilesine mensup bir ailede 1110/1699 senesinde dünyaya gelmiştir. Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Ramazan 1110 (3 Mart 1699) yılında, ailesi Dekken'den Ekberâbâd'a (Agra) göç ederken Kâlâbâğ adındaki küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Muhammed b. Hanefî'ye yoluyla Hz. Ali'nin nesebinden olduğu zikredilen Mirza Mazhar'ın ailesi, Kaşgal

³⁰ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 7/432; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 27.

³¹ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 27.

³² el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtur*, 6/826; el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, 17-19; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 28.

³³ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 28.

³⁴ Hamid Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/195; Karasakal, *Kur'an'ın İşâri Yorumu*, 49; Şaban Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir: Kâdî Senâullah Pânîpetî", *Dergiabant (BAİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 4/8 (2016), 77.

kabilesine dayanmaktadır.³⁵ Babası Mirza Cân'ın 1130/1718'de ölümünün akabinde Ekberâbâd'dan Delhi'ye gelerek Abdiresûl Dihlevî'den tefsir dersleri almıştır. İmam-ı Rabbânî'nin torunu Hacı Muhammed Efdâl Siyâlkutî'den hadis ve fıkıh ilimleri tahsil etmiştir. Bundan sonra Nakşî-Müceddidî şeyhi, Nur Muhammed Bedâûnî'ye intisap etmiştir. Bedâûnî'ye bağlılığı sebebiyle ölümünden sonra, onun türbesinde altı yıl toplumdaki uzak münzevi bir hayat yaşamıştır. Daha sonra, Muhammed Âbid Sünnâmî Nakşibendî-Müceddidî tarikatının dört ana kollarından olan Kâdirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarına intisap etmesi için kendisine destek olduğu belirtilmiştir. Sünnâmî'nin ölümünden sonra irşad faaliyetlerine başlayan Mazhar Cân-Cânân, Müceddidî dergâhının, Pencap'tan Delhi'ye nakledilmesini sağlamış ve buradan halifelerini Hindistan'ın her bölgesine göndermiştir. 1195/1781 senesinde dergâhına gelen silahlı üç kişi tarafından vurulmuştur. Vurulmasından üç gün sonra da vefat etmiştir.³⁶ Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın diğer bölgelere gönderdiği öğrencilerinden biri Senâullah Pânîpetî'dir. Nitekim o, Pânîpetî'nin rüyasında Ali b. Ebî Tâlib'in "Sen bana, Hârûn'un Mûsa'ya olan yakınlığı gibisin" demesi üzerine onun halifelğe hazır olduğunu belirtmiştir. Akabinde onu irşad için Pânîpet köyüne göndermiştir. Mazhar-ı Cân-ı Cânân, Senâullah Pânîpetî ile aralarındaki bağlantıyı hiç kesmemiştir. Hindistan'da seyahat etmeye engel teşkil eden karışıklıklara rağmen, 1750 ve 1780 yılları arasında onu köyünde ziyaret etmiştir. Pânîpetî de aynı şekilde, kendisine mektup yazarak irtibat kuran efendisine cevap yazmıştır. Yapılan bu ziyaretler vesilesiyle Pânîpetî'nin sadece kendisi değil, bütün ailesi de şeyhinin teveccühünden faydalanmışlardır. Yine şeyhine olan bağlılığından mütevellit kaleme aldığı eserini şeyhine ithaf ederek *et-Tefsîru 'l-Mazharî* adını vermiştir.³⁷

1.5 Talebeleri

Senâullah Pânîpetî'nin talebe ve müritleri hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kimselerin, kadılık görevinin dışındaki boş zamanlarında Pânîpetî'den ders okuduğu olmuştur. Bu kimselerin, Pânîpetî'nin sohbetinde ya da hizmetinde bulunarak, kendisinden ilmi noktada istifade ettikleri belirtilmektedir. Kaynaklarda Hâlid-i Bağdâdi (öl. 1242-1827)'nin, Mazhar-ı Cân-

³⁵ Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 77; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 50; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 28.

³⁶ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 51; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 78; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 29; Algar, "Mazhar Cân-ı Cânân", 28/195-196.

³⁷ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 50; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 80-81.

1 Cânân'dan el almış olan, Abdullah Dihlevî'ye giderken yolculuğu sırasında yön değiştirdiği belirtilir. Bunun sebebi ise Senâullah isimli büyük Nakşibendî şeyhinin kasabasına uğrayıp burada bir gece konaklamış olmasıdır. Hâlid-i Bağdâdî'nin buradan ayrılmasına neden olan, görmüş olduğu bir rüyadır. Rüyasında Abdullah Dihlevî, pek fazla isteği olmayan Hâlid-i Bağdâdî'yi mübarek dişleri ile yanağından asılıp kendine doğru çekmiştir. Sabah olduğunda Bağdâdî, Pânîpetî hazretlerinin huzuruna varmıştır. Senâullah, Bağdâdî'nin daha rüya hakkında söz etmesini beklemeden “Kardeşimiz, Efendimiz, Şeyh Abdullah Dihlevî'nin hizmetlerine mazhar oldunuz. Size yönelen Allah'ın bu bereketi sebebi ile sevininiz.” demiştir. Görmüş olduğu rüya ve Pânîpetî'nin bu rüyayı tabir etmesi neticesinde Halid-i Bağdâdî, Abdullah Dihlevî'nin yanına gitmek üzere yola çıkmıştır.³⁸

1.5.1 Kâdı Ahmedullah

Kâdı Ahmedullah Senâullah, Pânîpetî'nin büyük oğlu olup, Mâzhar Cân-ı Cânân'ın müridiydi. Kıraat ve tecvid ilimlerinde mahir bir alimdi. Başta kardeşi Sıbgatullah olmak üzere birçok talebeye müderrislik yapmış³⁹ ve 1197/1883 yılında da vefat etmiştir.⁴⁰

1.5.2 Mevlevî Delîlullah

Mevlevî Delîlullah, Pânîpetî'nin oğullarının üçüncüsü olarak dünyaya gelmiştir. Babası Senâullah Pânîpetî'den fıkıh, fıkıh usulü ve diğer başka ilimleri almıştır. Mevlevî Delîlullah da Mazhar-ı Cân-ı Cânân'a mürid olmuştur.⁴¹

1.5.3 Molla Serdâr

Senâullah'ın, Molla Nesîm için kaleme aldığı mektuplarda adını sıkça andığı öğrencisi Molla Serdâr'dır. Molla Serdâr'ın efendisinin hizmetinde iki yıla yakın kaldığı belirtilir. Bu esnada *Şerhü'l-vikâye*, *Hidaye*, *Mişkâtü'l-mesâbîh* okumuş ve tasavvuf terbiyesini de almış olarak memleketine dönmüştür.⁴²

1.5.4 Ehvendzâde Molla Nesîm

Ehvendzâde Molla Nesîm, Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın, Pânîpetî'nin emrine verdiği müritlerinden biri olduğu belirtilir. Zahirî ilimleri, hocasından almıştır. Tasavvufî terbiyeyi, şeyhinin vefatının ardından Pânîpetî'nin yanında ve onun yardımcılarıyla hitama erdiren Molla Nesîm, 1231/1816 senesinde vefat etmiştir.⁴³

³⁸ Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, *Risâle-î Hâliyye-mecd-i talid-şemsü'ş-şümûs*, thk. Yakup Çiçek (İstanbul: Sey-tac Yayınları, 2004), 159-160.

³⁹ el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, 97; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 30.

⁴⁰ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 30.

⁴¹ el-Müceddidî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, 31; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 31.

⁴² Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 31.

⁴³ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 31.

1.5.5 Molla Seyfüddîn Ehvend

Molla Seyfüddîn Ehvend, Afganistanlı bir alimdir. İlk ilim tahsilini memleketi Afganistan'da tamamlanmıştır. 1180/1766 yılında Delhi'ye gelmiştir. Senâullah Pânîpetî'nin kadılık görevinden arta kalan zamanlarından istifade ederek, eğitiminin geri kalanını onun yanında tamamlamıştır. Afgan bir hanımla evlenmiş ve bu evlilikten çocukları olmuştur.⁴⁴

1.6 Eserleri

Rahîmiyye medresesi müderrislerinin sahip olduğu ahlaki erdemler ve yetkinlikleri çerçevesinde, Pânîpetî, mümtaz müderrislere talebe olmasının bereketiyle, muhkem bir Kur'ân ve hadis bilgisine sahip olmuştur. Senâullah Pânîpetî, Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf başta olmak üzere birçok alanda çeşitli eserler telif etmiştir. Telif etmiş olduğu eserlerin sayısının otuz üç olduğu belirtilmekle beraber, sadece sekiz tanesinin basıldığı bilinmektedir.⁴⁵ Bu eserlerden bazıları şunlardır.

1.6.1 Kur'ân ve Tefsir

1. *Et-Tefsîru'l-Mazharî*: Müfessirin en önemli telifi olan bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Pânîpetî, bu eseri, hocası Mirza Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın 1780'deki ölümünden sonra telif etmeye başlamış ve on üç yıl süren bir çalışmanın ardından tamamlamıştır. Tefsiri, Delhi ve Haydarâbâd'da ilk olarak on cilt halinde basılıp yayımlanmış, daha sonra Pakistan'da neşredilmiştir. Ayrıca eser, Abdüddâim el-Celâlî tarafından Urducaya çevrilmiştir.⁴⁶ Daha sonra bu eser, yedi cilt olarak da basılmıştır. Bizim de tezimizde kullandığımız baskı, Lübnan'da Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye tarafından yedi cilt halinde neşredilen nüshadır.

2. *Cevâhiru'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın indeksidir.⁴⁷

⁴⁴ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 31.

⁴⁵ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 52-53; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 81-82; Yakup Yüksel, "Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsîru'l-Mazhari Adlı Eseri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016), 109; Tosun, "Pânîpetî", 36/507; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 31-32; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 332-333.

⁴⁶ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 53; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 81; Yüksel, "Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsîru'l-Mazhari Adlı Eseri", 109; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 32; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 334; Tosun, "Pânîpetî", 36/507.

⁴⁷ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 53; Yüksel, "Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsîru'l-Mazhari Adlı Eseri", 110; Tosun, "Pânîpetî", 36/507; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 32; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 81.

1.6.2 Hadis

1. *Risâle-i çil hadîs mea şerh ve beyân*: Şerh ve açıklama olup toplam kırk sayfadır, yazmadır.⁴⁸

2. *Terceme-i şemâil-i Tirmizî*: Şemâil-i Tirmizî'nin Farsça'ya çevrilmiş olup, yazmadır.⁴⁹

3. *Ehâdîsü'l-musâfahati ve'l-müşâbeketi ve's-suhbeti*: Musâfaha ve selamlaşmada parmakların birbirine geçirilmesi gibi teşbih konularını içerir, yazmadır.⁵⁰

4. *Ru'yetü'n-Nebî*: Hz. Peygamber'in görülebilmesi konusunda olup, yazmadır.⁵¹

1.6.3 Fıkıh

1. *Fetevâ-i Mazharî*: Senâullah Pânîpetî'nin torunu olan Mevlevî Abdüsselam eliyle derlenmiştir. Yazma eserdir.

2. *Risâle-i Penc rûzi der usûl-i fikh*: Usûl-ü fıkıh konusunda yazılan bu eserin beş günde kaleme alındığı belirtilmiştir. Yazma eserdir.

3. *Risâle-i fikh der mezâhib-i erbe'a*: Dört mezhep hakkında yazılan, yazma eserdir.

4. *Risâle der hükm-i şerûd ve gınâ*: Şarkı ve çalgının hükmü hakkında yazma olarak telif edilen bu eser, 28 sayfa olarak *İbâhat sema bi'l-mezâmir* adıyla Haydarâbâd'da 1917 senesinde basımı yapılmıştır.⁵²

5. *El-Ahzu bi'l-akvâ*: Görüşlerin en kuvvetlisini alma konusunda telif edilen bu eser de yazmadır.

6. *Menâru'l-ahkâm*: Ahkâmla alakalı olup, yazmadır.

7. *Ahz-i Ücret ber Handen Kur'an*: Kur'an'ı Kerim tilaveti karşılığında ücret alınır mı sorusuna cevap teşkil eden iki sayfalık bir risale şeklinde yazılan bu eser, Lahor'da Muhammedî Yayınevi, İstanbul'da ise İhlas Vakfı Yayınevi tarafından 1996'da neşredilmiştir.

⁴⁸ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 53; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 334; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 33.

⁴⁹ Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 334.

⁵⁰ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 32.

⁵¹ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 33.

⁵² Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 35.

8. *Hukûku'l-İslam*: Allah ve kul haklarını ihtiva eden bu eser kırk dört sayfalık bir risale ve dili Farsçadır. Lahor'da Muhammedî Yayınevi, İstanbul'da ise İhlas Vakfı Yayınları tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır.

9. *Fetvâ der cevâz-ı taklîd*: Taklidin caiz olduğunu konu edinen bu eser, yazmadır.

10. *Risâle fi'l-üşr ve'l-harâc*: Öşür ve haraçlar hususunda kaleme alınan eser, yazmadır.

11. *Risâle der Redd-i Mut'a*: Yazma eserdir.

12. *El-Lübâb*: Yazma eserdir.⁵³

1.6.4 Tasavvuf

1. *İrşâdü't-tâlibîn*: Tasavvufî âdâb ve seyr-i sülûk konularını içeren bu kitap, ilk olarak Arapça şeklinde kaleme alınmış sonrasında ise müellif marifetiyle Farsçaya tercüme edilmiştir.⁵⁴ 1899 yılında Delhi'de, 1956 yılında ise Lahor'da neşredilmiştir.⁵⁵

2. *Tezkiretü'l-ilm ve'l-meârif*: Ölümle başlayan hayatla ilgili konuları ihtiva eden bu risale 52 sayfa ve Farsça olarak telif edilmiştir. 1892 senesinde Delhi'de ve 1990 senesinde ise İhlas Vakfı Yayınları tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır.⁵⁶

3. *Risâle der şübühât ber kelim-ı İmam-ı Rabbânî*: İmam-ı Rabbânî'nin mektuplarından anlaşılması zor olan bahisleri açıklayan Pânîpetî'nin bu risalesi, 48 sayfa olup, Farsça ve yazma bir eserdir.⁵⁷

4. *Risâle der beyân-ı evlâdı İmam-ı Rabbânî*: Yazma eserdir.

5. *Fevâid-i seb'a*: Yazma eserdir.

6. *Keyfiyyât-ı murâkabe ve ezkâr-ı şerî'a*: Şeriatta zikir ve murakabenin hükmü hakkında kaleme alınan eser yazmadır.

7. *Risâle der evrâd ve vezâif*: Müminin günlük virdi ve görevleri hakkındaki eser yazmadır.

8. *Risâle telhîs hevâmî*: Yazma eserdir.⁵⁸

⁵³ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 35.

⁵⁴ Tosun, "Pânîpetî", 36/507; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 54; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 36; Talal, "Panipatî'nin Hayatı", 335; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 82.

⁵⁵ Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpetî ve Metodu*, 36.

⁵⁶ Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 82; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 54.

⁵⁷ Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 54; Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 82; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 36.

⁵⁸ Karasakal, "Hindistan'da Bir Müfessir", 82; Karasakal, *Kur'an'ın İşârî Yorumu*, 54-55; Sarbagyshov, *Senâullah Pânîpatî ve Metodu*, 36-37.

9. *Hutubâtu'l-cum'a*: Cuma hutbelerini içeren bu eser yazmadır.

1.6.5 Kelâm

1. *Risâle der takdîs-i valideyi'l Mustafâ*: Hz. Peygamber'in ana babasının kutsiyeti hakkında yazılan bu eser yazmadır.

2. *Risâle der akâid-i hakka*: Yazma eserdir.

3. *Risâle der redd-i mut'a*: Yazma eserdir.

4. *Risâle der redd-i Revâfiz*: Râfîzîlere reddiye şeklinde kaleme alınan bu eser de yazmadır.

5. *Es-şeyfu'l-meslûl*: Sahabeye dil uzatmaya kalkan farklı farklı fırkaların görüşlerine reddiye olarak kaleme alınan bu eser, "*Risâle-i şemşîr-i berahna*" ismiyle Urduca'ya tercüme edilmiş yazmadır.

6. *Tezkîratu'l-me'âd*: Uhrevî halleri beyan etmek için telif edilen bu risale, 61 sayfa olup, 1863'te Kanpur'da yayımlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIRAAT İLMİ

2.1 Tarifi

Kıraat (قراءة) kelimesi (ق-ر-أ) kökünden türemiş isim olup, mastarı “*Kur’ân*” şeklinde gelir ve kıraat kelimesiyle aynı anlamı taşımaktadır. Kelimenin lügat anlamı: zamanın geçmesi, kadının adet durumundan temiz olması ya da adetli hali, bir şeyi biriktirip birbirine katmak gibi anlamlara gelmekle birlikte yine konumuzu teşkil eden tilavet etmek, okumak, telaffuz etmek gibi anlamları da kapsar.¹ Kıraatle ilgili ıstılâhî olarak çeşitli tarifler yapılmış olup, bunlardan bazıları şunlardır: Okurken harfleri ve kelimeleri bir arada toplamaktır.² Kıraat imamlarından birinin, diğerine muhalif olarak yapmış olduğu okuma şeklidir.³ Kur’ân kelimelerinin eda keyfiyetini ve bu kelimelerde bulunan ihtilaflarını, nakleden ravilere nispetle bildiren ilimdir.⁴ İbnu’l Cezerî de kıraati şöyle tarif etmiştir: “*Kur’ân lafızlarının okunuş şekillerini ve bu lafızların farklı okunuşlarını, nakleden ravilere dayandırarak bilmeyi amaçlayan bir ilimdir.*”⁵

2.2 Gayesi

Kıraat ilmi, mütevâtir kıraatlerdeki farklılıkları belirleyip yazıya dökmeyi ve yazıya dökülen bu metinleri doğru bir şekilde okumayı hedefler.⁶ Kur’ân tilâvetinde dilin hatadan korunması, tahrif ve tağyirden uzak tutulması esas alınır. Kıraat imamlarının okuyuş şekillerini ayırmak, farklı kıraatlerden farklı manalar ve

¹ İsmail bin Hammâd el-Cevherî, *Mu’cemu’s-sıhah kâmus Arabi-Arabi* (Beyrut: Dâr el-Marefeh, 2012), 845; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el- Ma’rûf er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halil el-İtânî (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1422), 399; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Beyrut: Dâr-i Sâder, 1414), “Lisânü’l-‘Arab”, 9/78.

² İsfahânî, *Müfredât*, 400.

³ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-‘Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2001), 1/343; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2015), 84.

⁴ Abdulhamit Birışık, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-426; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâi’l-beşer fi’l-kirâati’l-arbe’ate aşere* (Lübnan: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2011), 6; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstihlâhları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2020), 102.

⁵ Şemsuddîn Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed Ebû Yûsuf İbnu’l-Cezerî, *Muncidu’l-mukriîn ve murşidu’l-tâlibîn* (Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1999), 9.

⁶ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 155.

hükümler çıkarmaktır.⁷ Bu zikredilenler, kıraat ilminin tefsir ve fıkıh ilimlerinde hüküm çıkarma konusundaki önemini vurgular.

Kur'ân'ı Kerim'i doğru bir şekilde anlayabilmek için Kur'ân ilimlerini bilmek büyük bir öneme sahiptir. İslam coğrafyasında gerçekleşen fetih hareketleri, yeni Müslüman olan insanların Kur'ân'ı öğrenme çabalarını tetiklemiş ve bu süreçte, kıraat ilmi alanında önemli adımlar atılmıştır. Kıraat ilminin geniş coğrafyalara yayılmasında, tâbiîn nesli önemli görevler üstlenmiş ve buldukları bölgelerde kıraat müktesebatının şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bu çabalar, Kur'ân'ın farklı coğrafyalarda doğru bir şekilde okunup anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.⁸ Kur'ân ilimleri arasında kıraat ilmi özel bir yere sahiptir. Kıraat ilmi, Kur'ân'ın mütevâtir kıraatlerini koruyarak kaybolmalarını engeller. Eğer bu ilim ortadan kalkarsa, kıraatlere dayalı hükümler ve Kur'ân'ın manaları anlaşılmaz hale gelir. Ayrıca mütevâtir kıraatleri hüccet kabul eden fıkhi konuların dayanmış olduğu merciler de kaybolacaktır. Kıraat ilminin, bu olumsuz sonuçları önleyen kilit bir ilim olduğu belirtilmiştir.⁹

2.3 Kıraatle İlgili Kavramlar

Kur'ân, İslam'ın kutsal kitabı olarak Müslümanlar için rehberlik yapan bir kaynak olmanın yanında, estetik ve dil özellikleriyle de dikkat çeker. Kur'ân'ın nazım ve üslup yapısı, onun farklı okuma biçimleri olan kıraatleri incelemeyi her zaman İslâmî ilimler arasında öne çıkarmıştır. Bu bağlamda, kıraatle ilgili kavramlar, Kur'ân'ın lafızlarının nasıl ele alındığını anlamak adına önem taşırken, bunun yanında Kur'ân'ın dilbilgisi, fonetik yapısı ve estetik özelliklerini anlamak adına kritik bir rol oynar. Bu terimlerin doğru bir şekilde anlaşılması, Kur'ân'ın farklı okuma biçimlerini değerlendirme ve kıraat ilminin incelenmesi sürecinde araştırmacılara rehberlik eder. Kıraat, İslam dünyasının zengin kültürel mirası içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, Kur'ân'ın derinliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunar.

2.3.1 Kur'ân

Kur'ân kelimesi için alimler hem luğat hem de ıstılâhî olarak çeşitli tarifler yapmışlardır. Bu tariflerden yola çıkarak ortak bir tanım ortaya konulmaya

⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 5.

⁸ Ahmet Arif Akbaba, "İşârî Vecesiyle Tefsiru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu", *DergiAbant (BAİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 9/2 (2021), 727.

⁹ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2012), 236.

çalışılmıştır. Kur’ân kelimesinin lügatte, kıraat kelimesinin müteradifi semâi bir mastar, toplamak anlamında kullanılan karâe/قرأ kelimesinden türetilmiş sıfat ve yakınlaştırmak anlamına gelen karane/قرن fiilinden türemiş ya da herhangi bir kelimedenden türememiş mu‘ciz bir kitaba verilmiş isimdir.¹⁰ Bilinildiği üzere Kur’ân Allah kelmâdır. Allah’ın kelâmını iletmek için insanlarla gerçekleştirmiş olduğu iletişimle ilgili üç yol zikredilmiştir. Bu yollar: vahiy, perde arkasından söz ve melek aracılığıyla dilediğini bildirmesidir.¹¹ Kur’ân kelimesinin ıstılâhî anlamıyla ilgili usulcüler, fakihler, kelamcılar çeşitli tanımlar yapmışlardır. Usulcüler ve fakihler Kur’ân’ın tarifi, “*Kur’ân, Allah tarafından melek vasıtasıyla, Peygambere indirilen (vahyedilen), Mushaflarda yazılan, tevâtür yoluyla nakledilen, tilavetiyle ibadet olunan, mûciz bir kelmâdır*”¹² şeklindedir. Kelamcılarının tarifi, “*Fatiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle biten ve yüz on dört sûreyi ihtiva eden kelmâdır*”¹³ şeklinde de tarif edilmiştir.

2.3.2 Kıraatte Usûl

Kur’ân’daki kıraat farklılıkları, geçmişten bu yana, kaynaklarında usul ve ferş olmak üzere iki ana başlık altında tetkik edilmiştir. Belirtilen bu iki ana başlığın tarifine geçmeden önce konuyla alakalı kavramları verip, sonra tefsirden örnekler vereceğimizi ifade etmeliyiz.

Kavram olarak, başkasının, üzerine bina edildiği şey anlamına gelen “usûl” kıraat ıstılâhında: birbiriyle benzeşen parçaların tamamının altında toplandığı ya da sınıflandırıldığı genel kurallar bütünüdür. İzhar, idgam, imâle, işmam, revm, terkîk, tağlîz, tefhîm, nakil, teshil, ihtilâs, sıla, med, taklîl, beyne beyne, tahfif, teşdîd, sekte, iskân, ibdâl, iskât, hazf vb. lehçe farklılıkları ve tecvid kuralları, usûl başlığı altında incelenmektedir. Bu kavramın usûl şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, bahse konu olan kurallardan her birinin hükmü, Kur’ân’da geçmiş olduğu bütün

¹⁰ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Merkezi’-Dirâseti’l-Kur’âniyye (Südf Arabistan: El-Mektebetü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyye, ts.), 1/339; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/13.

¹¹ eş-Şûra 42/51.

¹² Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/17; Dimyâtî, *İthâf*, 7; Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, çev. M.Said Şimşek (Konya : Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 16; Şeyh Muhammed Tahir İbn Âşûr, *Tefsire Giriş: Mukaddimetü’t-tahrîr ve’t-tenvîr mine’t-tefsir*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ekin Yayınları, 2020), 284-285; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 33-34; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 2018), 76; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Nüzulü*, 238; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 106; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2020), 62; Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları Tecvid* (İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı, 1987), 11.

¹³ Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/15; İbn Âşûr, *Tefsire Giriş*, 284-285.

yerlere uygulanabilir olmasındandır.¹⁴ Kıraat geleneği içerisinde hangi kurrâ hangi usule göre okuyorsa, okuyuş şekillerini kendilerinden sonraki ravilere ve tariklere aynı şekilde aktarmışlardır. Manayı değiştirmeyen ve sadece ses ve telaffuz farklılıklarıyla ilgili olan bu kural, kıraat farklılıklarının hemen hemen yüzde seksenini oluşturmaktadır.¹⁵ Pânîpetî'nin revm,¹⁶ ihtilas,¹⁷ beyne,¹⁸ imale,¹⁹ ibdâl,²⁰ teshîl,²¹ tağlîz,²² nakil,²³ gibi kavramları açıkladığı görülmüştür.

2.3.3 Kıraatte Ferş

Kıraatte ferş, okunuşunda ihtilaf vaki olan ve üzerinde kıyas gerçekleşmeyen harflerdir.²⁴ Ayrıca kavramın fer' anlamında, usulün zıddı olarak da kullanıldığı söylenmiştir.²⁵ Kurrâ, dağınık yapılarına istinaden, sanki Kur'ân'a saçılıp dağıtılmış anlamında kullanmıştır. Yine kurrâ, "harflerden, kıraat vecihlerinden, devri yani Kur'ân'da geçme sıklığı fazla olmayanlara, ferş ismini vermiştir"²⁶ denilmiştir.

2.3.4 Ferşu'l-Hurûf

Ferşu'l-hurûf, belirli bir kurala yaslanmayan, Kur'ân'a saçılmış halde vaki olan kıraat ihtilaflarına denilir. Ferşu'l-hurûf, harfleri dõşeme, yayma, serme anlamını taşımaktadır. Kur'ân'daki sûrelerin kıraat cihetinden kelime kelime tahlilini yapıp, bunların kimler tarafından hangi vecihlerle okunup intikal ettirildiği, ferşu'l-hurûf kavramıyla ifade edilmiştir.²⁷ Usûl farklılıklarından birinin hükmü, hemen hemen geçmiş olduğu her yere uygulanabilirken, ferş-i hurûf için aynı durum söz konusu değildir.²⁸

¹⁴ Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kıraat Klasîği: Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 282, 283; Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219.

¹⁵ Akaslan, "Kıraat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları"219, 220.

¹⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/19.

¹⁷ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/37.

¹⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/35.

¹⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/35.

²⁰ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/29-30.

²¹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/33-34.

²² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/31.

²³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/32.

²⁴ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 63; Akaslan, "Bir İlm-i Kıraat Klasîği: Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr", 283.

²⁵ Akaslan, "Bir İlm-i Kıraat Klasîği: Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr", 283.

²⁶ Ömer Başkan, *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescihi -el-Muharraru'l-Vecîz Örneği-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 102.

²⁷ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 63.

²⁸ Ebu'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman ed-Dimaşkî Ebu Şâme, *İbrâzü'l-meânî min hurzi'l-emânî*, thk. İbrahim Avad (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 319; Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescihi*, 75-76.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere iki başlık altında toplanan kıraat farklılıklarından usûl; teshil, idgam, med, imâle, terkîk vb. gibi dilin fonetik yapısına ya da sadece tilavet yönüne tesir ederken, ferşu'l-hurûf ise sarfa, i'rab ve manaya etki etmiştir. Yani ferşu'l-hurûfun hem lafza hem de mana cihetine tesir ettiği ifade edilmiştir.²⁹

2.3.5 Rivayet ve Râvi

Rivayet; bir raviye nispet edilen her bir ihtilafa denir. Kıraat ilminde rivayet, belirli bir okunuşun, belirli bir ravi veya hafızdan diğerine aktarılması sürecini ifade eder. Kıraat rivayetleri, ashaptan günümüze kadar gelen bir isnad zinciri üzerinden nakledilen farklı okunuşları içerir. Her kıraat rivayeti, belirli bir ravi zinciri ve okunuş geleneğine dayanır. Bu rivayetler, farklı ağızlardan ve lehçelerden gelen çeşitli şekillerdeki Kur'ân okunuşlarını temsil eder. Kıraat ilmi, bu rivayetler arasındaki farklılıkları inceleyen ve açıklayan bir ilim dalıdır. Râvi ise imama dayandırılan kıraatlerden birini veya birkaçını imamdan direkt ya da dolaylı şekilde, kıraat olarak rivayet eden kimseye denir.³⁰

2.3.6 Tarik

Ravilerden sonra gelenlerin nakil halkasına, ihtilaflara tarik denir. Raviden sonraki halkada aynı seviyede temsil edilen her bir farklı okuyuşa (ihtilaf) tarik denir. Yani aynı raviden rivayet alan iki kişiden diğerinin, kendisiyle aynı seviyedeki diğer kişiye muhalif olarak almış olduğu kıraatidir.³¹

2.3.7 Sahih Kıraat

Kıraat âlimleri, kıraatleri sened ve metinlerindeki sıhhat, zayıflık, eksiklik ve fazlalık yönleriyle bir takım tahkik ve tenkitlere tabi kılmak suretiyle, farklı ıstılahlar altında sınıflandırmışlardır. Bunu yaparken kıraatlerin sahih ve makbul olanlarını belirlemeyi ve diğerlerinden ayırmayı amaç edinmişlerdir.

Bir kıraatin sahih olabilmesi için üç şart belirlemişlerdir. Bu şartlar, bir kıraatin sahih olmasına esas teşkil etmektedir. “Sahih bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşan, Arap dili gramerine (nahiv kuralları) bir yönden de olsa uygunluk sağlayan

²⁹ Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescihi*, 104.

³⁰ İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Fazileletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 68; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü*, 241; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 79; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2021), 61; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2015), 386.

³¹ Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Fazileletleri*, 68; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü*, 241; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 79; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 61; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 386; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 156.

ve resmin (yazının) Hz. Osman tarafından istinsah edilen Mushaflardan herhangi birine uygunluk gösteren kıraatler sahihtir.³²

2.3.8 Mütevâtir Kıraat

Yalan üzerine birleşmelerini aklen kabul edilemeyecek bir topluluğun, benzer şekilde olan diğer bir topluluktan rivayet ettiği kıraatlerdir.³³ Bu anlayışa göre, Hz. Peygamber'e dayandırılan bir rivayetin her bir halkasını, aslı olmayan bir naklin etrafında bir araya gelmeleri mümkün olmayan, güvenilirlikleriyle ün kazanmış bir grup insanın temsil etmesi gerekmektedir. Bununla da yetinmeyip, aynı rivayetin hiçbir aksaklık ve noksanlık yaşamadan, başından sonuna kadar aynı şekilde, kesintisiz ve sağlıklı bir şekilde aktarılmış olmasıdır.³⁴

2.3.9 Meşhur Kıraat

Senedi sahih, Arap dili gramerine uygun, hattı; Resm-i Osmânî'ye uygun, kurrâ arasında meşhur, ancak tevâtür derecesine ulaşamamış kıraatlerdir.³⁵

2.3.10 Âhâd Kıraatler

Senedi sahih olmakla birlikte, tevâtür seviyesine yükselememiş, Arap grameri ya da hattı Mushaf-ı Osmânî'ye uymayan kıraatlerdir.³⁶

2.3.11 Şaz Kıraat

Senedi sahih olmayan, sahih kıraatin şartlarından birini ya da daha fazlasını taşımayan kıraatlerdir.³⁷

2.3.12 Mevdu Kıraatler

Diğer yönlerden uysa bile sened bakımından sahih şartlarını taşımayan ve sadece okuyana isnad edilen kıraatlerdir.³⁸

³² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezeri, *Tayyibetü'n-neşr fî kıraati'l-aşr*, thk. Muhammed Temim ez-Zuabi (Cize: Mektebetu Evladi'ş-Şeyh li't-Türas, 2015), 30; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/348, 357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 143; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 59.

³³ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 132-133; Abdulhamit Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 90.

³⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60.

³⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 124; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü*, 265; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60.

³⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 40; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü*, 266.

³⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 152; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 60.

³⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, 125; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 89.

2.3.13 Müdrec Kıraat

Şekli itibariyle hadisin kısımlarından olan müdrec hadise benzer. Kıraat literatüründe, ayetlere yapılan tefsir kabilinden yorumlardan ibaret sonra da ayet meyanında okunmasıdır.³⁹

2.4 Kıraat İmamları

Kıraat imamlarının genellikle hicri 1. ve 2. asırlarda yaşadıkları ve hatta bazılarının ashopla doğrudan görüştükleri ifade edilir. Bu durum, kıraatleri aktaran râvilerle doğrudan ilişkilerinin bulunduğunu gösterir. Ayrıca, kıraat imamlarının faaliyet gösterdikleri Hicaz, Irak ve Şam gibi önemli İslam bölgelerinde bulunmaları, kıraatlerinin özellikle bu bölgelerdeki Müslüman topluluklarında etkili olabileceğine işaret etmektedir. Bu coğrafi bağlam, kıraatlerin anlaşılması ve aktarılması süreçlerinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Sahih kıraatler, Kıraat-i Seb'a ve Kıraat-i Aşere olarak meşhur olmuş, kıraat imamları arasındaki ihtilaflar (okuyuş farklılıkları) sebebiyle, o kıraati okuyan imama nispet edilerek isimlendirilmiştir. Bu imamlar arasındaki ihtilafın sebebi her imam, kendi hocasından ahzetmiş olduğu veçhi tercih ederek bir yön tutmuş,⁴⁰ çevresinde kendisinden bu veçhi okuyanlar hem kendileri için bu okuyuşu benimsemişler hem de kendilerinden sonra gelenlere, hocalarından ahzetmiş oldukları bu veçhi öğreterek kıraatin bugüne ulaşmasını sağlamışlardır. Burada mütevâtir, sahih ya da meşhur olarak isimlendirilen kıraatlere nispet edilen on kıraat imamını kısaca zikredeceğiz. Bu imamlar buldukları şehirlere nispetle Medenî, Mekkî, Basrî, Şâmî ve Kûfi diye isimlendirilir.

Medine imamları, Nâfi' ve Ebu Ca'fer ve Mekke imamı İbn Kesîr, bu üçü Hicâziyyûn diye künyelenmiş,⁴¹ Nâfi' ve İbn Kesîr, ikisi beraber kullanıldığında Haremiyyân,⁴² Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb beş imama da Ehl-i Hicâzî denilmiştir.⁴³ Ebû Amr ve Ya'kûb'a Basriyyân, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir ise Kûfi ya da kufiyyûn⁴⁴ diye isimlendirilmişlerdir.

³⁹ Zûrkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/357; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 130; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü*, 266-267.

⁴⁰ Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 60, 61.; Birişik, *Kirat İlimi ve Tarihi*, 115.

⁴¹ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 78.

⁴² Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 72.

⁴³ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 79.

⁴⁴ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/485; Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 105.

2.4.1 Medine İmamları

Nâfi': Adı, Nâfi' b. Abdirrahman b. Ebû Nuaym (öl. 169/785)'dir. Rumuzu elif (ل) 'dir. Kıraati Ebû Ca'fer ve tâbiünden yetmiş kişinden aldığı söylenmektedir.⁴⁵ Kıraatin senedi Abdullah b. Ayyâş, Übey b. Kâ'b, kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Nâfi' aynı zaman da hem Kıraat-ı Seb'a'nın hem de Kıraat-ı Aşerenin ilk imamıdır. Kendisinden sonra kıraatini sonraki nesillere ulaştıran en önemli râvileri, Kâlûn lakabıyla tanınan İsa b. Mîna (öl. 220/835) ve Verş lakabıyla tanınan Osman b. Saîd (öl. 197/812)'dir.⁴⁶

Ebû Ca'fer el-Kârî: Adı, Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'kâ' el-Mahzûmî el-Medenî (öl. 130/747/48)'dir. Rumuzu ca' (ع) olup tabiînin önde gelenlerindedir. Kıraat-ı Aşere imamlarının sekizincisidir. Kıraati efendisi Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas, Ebû Hüreyre ve Übey b. Kâ'b, kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Aynı zamanda kendisi Kıraati Seb'a'nın ilk imamı olan İmam Nâfi'nin de hocasıdır. En meşhur iki râvisi İbn Cemâz ve İbn Verdân'dır. Bütün hayatını Medine'de geçirmiş ve doksan yaşının üstünde burada vefat etmiştir.⁴⁷ Pânîpetî'nin bu iki imam için zaman zaman "Medine ehli şöyle okudu" şeklinde ibareleri mevcuttur.⁴⁸

2.4.2 Mekke İmamı

İbn Kesîr: Tam adı, Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî'dir. Rumuzu dâl (د) olan, İbn Kesîr'in aslen İranlı olduğu ve Mekkelilerin imamı olduğu söylenmiştir. On kıraat imamından ikincisi olup Kıraat-i Seb'a'nın da içindedir. İbn Kesîr'in en meşhur iki râvisi; Bezzî lakabıyla tanınan, Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Kâsım b. Nâfi' b. Ebû Bezze (öl. 250/864) ve Kunbül lakabıyla tanınan Muhammed b. Abdirrahman Halid b. Said (öl. 291/903)'dir. Ashâbdan görüştüğü kimseler vardır. Bunlar arasında, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyüb el-Ensârî ve Enes b. Mâlik zikredilebilir. Kıraati kendilerinden almış olduğu kimseler arasında, Mücâhid b. Cebr, Dirbâs, İkrime el-Berberî, Abdullah b. es-Saîb ve Muhammed b. Kays b. Mahreme sayılabilir. Kıraati, Mücâhid, Abdullah b. Abbas ve Übey b. Kâ'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. İbn Kesîr kıraatinin güvenilirliği konusunda

⁴⁵ Tayyar Altıkulaç, "Nâfi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/288; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/381.

⁴⁶ ed-Dâni, *Teysîr*, 4; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/381; Altıkulaç, "Nâfi'", 32/288.

⁴⁷ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/116; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/383; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 135.

⁴⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/138.

Mekke ulemâsının icmât olduğu zikredilmiştir. Kendisine hem Mekke Kârîsi hem de Mescid-i Haram Mukrîsi unvanları verilmiştir. Bu unvanları ölene (öl. 120/738) kadar taşımıştır.⁴⁹

2.4.3 Basra İmamları

Ebû Amr: Tam adı, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (öl. 157-770)'dir. Rumuzu hâ (ح) 'dır. On kıraat imamının üçüncüsü olan Ebû Amr, Basralıların kıraatte imamı addedilmiştir. Kıraat almak için Mekke, Medine, Basra ve Kûfe gibi çeşitli şehirleri dolaşmıştır. Ebû Amr'ın kendilerinden kıraat ilmini almış olduğu hocaları: Mekke'de Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Atâ b. Ebû Rebâh, İkrime b. Hâlid, Kıraati Seb'a'dan olan İbn Kesîr, Medine'de Yezid b. Rûmân, Şeybe b. Nîsâh, kıraati aşere imamlarından Ebû Ca'fer, Kûfe'de Âsım, Basra'da Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Hasan-ı Basrî'dir. Kendisinden birçok kişi kıraat eğitimi almıştır ki bunların arasında Sîbeveyh'inde bulunduğu söylenmektedir. Kıraati, Mücâhid, Abdullah b. Abbas ve Übey b. Kâ'b kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. En meşhur râvileri, Dûrî lakabı ile tanınan Hafs b. Ömer b. Abdülazîz b. Sübhân (öl. 240/854) ve Sûsî lakabıyla tanınan Ebû Şuayb Salih b. Ziyâd (öl. 261/874)'dir.⁵⁰

Ya'kûb el-Hadramî: Adı, Ebû Muhammed b. İshak b. Zeyd el-Hadramî (öl. 205/821)'dir. Rumuzu ya' (ج) 'dir. Kendisi büyük kıraat âlimlerinden sayılmış ve Kıraati Aşere'nin dokuzuncusudur. Büyük kıraat âlimleri Kisâî ve Hamza b. Habîb'den kıraat okumuştur. Ebû Amr'dan sonra Basra imamlığı kendisine intikal etmiştir. Basra Camii'nde iki yıl ya da uzun yıllar imamlık yaptığı kaynaklarda geçmektedir. Birçok râvisi bulunan imamın en meşhur iki râvisi, Ruveys lakabıyla tanınan Abdullah Muhammed b. El-Mütevekkil el-Basrî (öl. 238/852) ve Ravh lakabıyla tanınan Ebû'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî (öl. 234/848)'dir.⁵¹

⁴⁹ ed-Dâni, *Teysîr*, 4-5; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr, Ebû Ma'bed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/131; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/383; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 119-120.

⁵⁰ ed-Dâni, *Teysîr*, 5; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/380; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 122; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü*, 316; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 108-109.

⁵¹ Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb el-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/282-283; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/383; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 139-139.

2.4.4 Şam İmamı

İbn Âmir: Adı, Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (öl. 118/736)'dir. Rumuzu kâf (ك), Ebû İmrân ve Ebû Nuaym şeklinde iki künyesi olduğu belirtilmiştir. Tabiînin önde gelenlerinden olup Şamlıların kıraatte imamı kabul edilmiş ve on kıraat imamından beşincidir. Ashâbdan Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ ve Fudâle b. Ubeyd'den kıraat okumuştur. Hz. Osman'dan da Kur'an dinlemiştir. Kıraati, Muğîra İbn Şihâb el-Mahzûmî ve Hz. Osman kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Hicrî beşinci asra kadar, Şam'da İbn Âmir kıraati okunmuştur. İbn Amir'inde birçok râvisi olmasına rağmen en meşhur iki râvisi, Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr es-Sülemî ed-Dımaşkî (öl. 245/859) ve Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân (öl. 242/856)'dir.⁵²

2.4.5 Kûfe İmamları

Âsım b. Behdele: Tam adı, Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi (öl. 128/745)'dir. Rumuzu nûn (ن)'dur. On kıraat imamının beşincisidir. Kıraati Zirr b. Hubeyş ve Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Aynı zamanda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Kur'an hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in kıraatini aldığı da belirtilmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin vefatından sonra, kıraat hocası olarak onun yerine geçmiştir. Kendisinden birçok râvi kıraat almıştır. En meşhur iki râvisi ise, Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş el-Esedî (öl. 193/809) ve Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. El-Mugîre el-Esedî'dir. Hafs aynı zamanda Âsım'ın üvey oğludur.⁵³

Hamza b. Habîb: Tam adı, Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfi (öl. 156/773)'dir. Rumuzu fâ (ف)'dir. Erken yaşta kıraat eğitimi almış olup Kûfelilerin Âsım'dan sonraki kıraat imamı olmuştur. Kıraati Süleyman b. Mihrân el-A'meş, Yahyâ b. Vessâb, Zirr b. Hubeyş, Hz. Osman, Hz. Ali b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. On kıraat imamından altıncısıdır. Diğer imamlar gibi, Hamza'nın birçok râvisi olmakla birlikte en meşhur olan râvilerinden birisi, Halef b. Hişâm el-Bezzâr (öl. 229/844)'dir ki bu râvi aynı zamanda on imamdan birisidir. Diğer meşhur râvisi,

⁵² ed-Dâni, *Teyşîr*, 5-6; Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/308-309; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/377; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 125; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 110.

⁵³ ed-Dâni, *Teyşîr*, 6; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475-476; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/379; Birişik, *Kırat İlmi ve Tarihi*, 128; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü*, 319-320.

Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî (öl. 220/835)'dir. Bu iki râvi, imamları Hamza'dan bizzat kıraat okumamış olmalarına rağmen İmam Hamza'nın râvileri olarak şöhret bulmuşlardır.⁵⁴

Kisâî: Adı, Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî el-Kûfî (öl. 189/805)'dir. Rumuzu râ (ر) 'dir. On imamın yedincisi olarak şöhret bulmuş Kûfî bir imamdır. Kıraati, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan almıştır. Buna rağmen üç yüz yerde kendisine muhalefeti vardır. En meşhur râvileri: Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Mervezî (öl. 240/854) ve Ebû Ömer Hafis b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî (öl. 240/854)'dir. Dûrî aynı zaman üçüncü imam Ebû Amr'ın da râvisidir.⁵⁵

Halefü'l-Âşir: Adı, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (öl. 229/844)'dir. Rumuzu hal (حَل) 'dir. Halef yukarda da belirttiğimiz gibi altıncı imam Hamza'nın da ilk râvisidir. En meşhur râvileri: İshâk b. İbrahim el-Verrak el-Mervezî el-Bağdâdî ve Ebü'l-Hasen İdris b. Abdülkerim el Bağdâdî el-Haddâd (öl. 292/905)'dir.⁵⁶

⁵⁴ ed-Dâni, *Teysîr*, 6-7; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/511-512; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/380-381; Birişik, *Kırat İlmî ve Tarihi*, 131.

⁵⁵ ed-Dâni, *Teysîr*, 7; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/69-70; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/382; Birişik, *Kırat İlmî ve Tarihi*, 133-134.

⁵⁶ Altıkulaç, Tayyar, "Halef b. Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/237-238; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/381,384; Birişik, *Kırat İlmî ve Tarihi*, 140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TEFSİRÜ'L-MAZHARÎ'DE KIRAAT OLGUSU VE FERŞÎ FARKLILIKLARI ANLAMLADIRMA BİÇİMİ -ES-SEB'U'T-TIVÂL-

Kur'ân'ın indirilmesiyle birlikte, âyetlerdeki ilâhî murâdı anlama çabası, sahâbe neslinden itibaren her dönemde önemini korumuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde, Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı ilk dönemlerde, Kureyş lehçesi dışında bir okuyuşun varlığına dair herhangi bir rivayete rastlanmamıştır. Nübüvvetin Mekke dışına yayılmasıyla birlikte, Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerin de dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmış ve farklı kabilelerden oluşan Arap toplumunun dil yapısı göz ardı edilmemiştir. Hz. Peygamber'in aktardığı “*Kur'ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza geliyorsa onunla okuyunuz.*” hadisinin öngördüğü çerçevede, farklı kabilelere mensup insanlar da kendi dillerine uygun bir üslupla Kur'ân'ı okuyup anlamaya çalışmışlardır. Sahâbe, Hz. Peygamber'den aldığı kıraati, fethedilen coğrafyalarda bulunan Arap ve Arap olmayan Müslümanlara öğretmiştir. Sonraki nesil olan tâbiîn ise kıraat ilminin geniş coğrafyalara yayılmasında önemli roller üstlenmiştir. Fetih hareketleriyle İslam'ın yayıldığı bölgelerde, Kur'ân'ı anlama çabaları bu neslin özverisiyle şekillenmiştir. Tabiîn nesli, buldukları bölgelerde kıraat müktesebatının oluşmasında öncü bir rol oynamıştır.¹

İlâhî izin olan “yedi harf” ruhsatının getirdiği kolaylıkla birlikte, uydurma kıraatlerin de ortaya çıkması, kıraat ilmi sahasında bir karmaşa ortamına yol açmıştır. Bu sebeple, kıraat âlimleri tarafından belirli şartlar çerçevesinde kıraatlere sınırlar konulmuştur. Yedi harf ruhsatının etkisiyle, Kur'ân'daki kıraat farklılıkları, eserlerinde bu alana ilgi gösteren müfessirler için önemli bir kaynak olmuştur. Bu farklılıklar, çeşitli fikhî ve kelâmî hükümlerin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, kıraat farklılıklarının bulunduğu ayetlerde, müfessirler yeni

¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân'ı Kerim'in İndirdiği Yedi Harf ve Kıraatlar-Oryantalistlerin Görüşleri-*. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 166-167; Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 31-32; Akbaba, “İşârî Vechesiyle Tefsiru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu”, 727.

açıklamalar ve yorumlar ortaya koymuşlardır.² Müfessir Pânîpetî de ortaya çıkan kıraat müktesebatından oldukça faydalanmıştır. Telif etmiş olduğu Tefsîru'l-Mazharî, her ne kadar işârî bir tefsir olarak tanınsa da hem kıraat ihtilafından faydalanmış olması hem de bu alana katkı sunması açısından son derece önemli bir yerde konumlanmaktadır. Biz de bu bölümde, Pânîpetî'nin eserinde işlemiş olduğu kıraat kavramları üzerinde durup, müellifin kıraatlere yaklaşımını değerlendireceğiz. Özellikle ferşî kıraat farklılıklarının manaya etkisi üzerinde de hangi yorumları yapmış, bunları değerlendirip aktaracağız.

3.1 Tefsîru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu

Senâullah Pânîpetî, *et-Tefsîru'l-Mazharî* eserini, şeyhi Mirza Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın 1195/1781 senesinde vefatından sonra kaleme almaya başlamış ve 1208/1793 senesinde tamamlamıştır.³ Bu durumda bizlere gösteriyor ki tefsir yaklaşık 12-13 yıl gibi bir zamanda tamamlanmıştır. Pânîpetî, tefsirinde Âl-i İmrân sûresinden itibaren bazı sûrelerin tefsirinin sonuna ne zaman bittiğini eklemiştir.⁴ Mushaf tertibine göre Fatıha sûresinden başlayıp Nâs sûresine kadar bütün ayetlerin tefsirini ihtiva eden on/yedi ciltlik bir eserdir. Tefsirin mukaddimesinde ulûmu'l-Kur'ân'a dair bilgilere yer verilmemiştir. Bu bilgiler, ayetler tefsir edilirken yeri geldikçe ele alınmıştır. Eserin, bizim kullandığımız baskısı, İbrahim Şemseddin'in tahkikinden geçmiş olan 2007 yılında, "Darul-Kutubu'l-İlmiyye" tarafından Beyrut'ta basılan (1.baskı) nüshasıdır. Elimizdeki nüsha: bir takdim yazısı, müellifi tanıtan bir sayfalık metin, beş sayfalık bir mukaddime ve yarım sayfalık müellif mukaddimesi ile başlamaktadır. Daha sonra Fatıha sûresine giriş yapılmaktadır. Bazı nüshalarla ilgili cildin ne başında ne sonunda fihrist olmadığı belirtilmesine rağmen, bizim kullanmış olduğumuz nüshada cilt sonlarında sûrelerin ve ayetlerin yerlerine açık şekilde işaret eden, sayfa numaralarının belirtildiği fihrist konulmuştur.⁵

Pânîpetî, tefsire dair yapmış olduğu nakillerinde *فقال قوم، قال بعض المفسرين، قال أهل العلم، قال جماعة من أهل التفسير، وقال أكثر المفسرين، قال أحد من المفسرين، قال أهل التفسير* şeklinde ifadeler⁶ kullanarak, kaynağı net olarak ifade etmediği görülmüştür. Bir

² Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcîhi*, 10-11; Akbaba, "İşârî Vechesiyle Tefsîru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu", 727-728.

³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 6/353.

⁴ Âl-i İmrân Sûresi'nin h.1197 yılında tamamlandığı yazmaktadır. Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/613.

⁵ Cilt ve sûre sonlarına müracaat ediniz. Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/614, 2/262,430,526, 3/127,444,500, 4/515, 6/529.

⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/60,61,62,75.

konudaki görüşleri naklettikten sonra، والحق عندي، والصحيح عندي، قلت تاويل الحديث، والشحيح عندي، والحق عندي، şeklinde, kendi tercihini de belirtmektedir.⁷

Pânîpetî kıraatleri belirtirken mütevâtir kıraatleri zikretmeye özen göstermektedir. Bazen Abdullah İbn Mes‘ûd, Übey b. Ka‘b, Abdullah İbn Abbas gibi sahabelerin kıraatlerinden⁸ de alıntılar yaptığı olmaktadır. Kur‘ân‘da bulunan kelimelerin harflerindeki farklı şekildeki okumalar, *et-Tefsîru‘l-Mazharî*‘de de çok defa işlenmiştir. Pânîpetî‘nin Kur‘ân kelimelerinin harflerinde bulunan farklılıkları zikretmede, iki ana gaye üzerinde olduğu görülmektedir. Bu gayelerden birincisi okuyucuya kelimenin harfinde farklı bir kıraat veçhinin bulunduğuna işaret etmek; ikincisi ise harf farklılıklarına dayalı olarak ayetin manasının değiştiğine dikkat çekmektir. Bazen kıraat farklılıklarıyla ilgili bir kıraat kitabını andırırçasına izahatlar yapmıştır.⁹ Pânîpetî‘nin kıraat farklılıklarını zikrederken mütevâtir kıraatler arasında tercih açıktan tercih yapmayı doğru bulmadığı¹⁰ müşahede edilmiştir.

Pânîpetî‘nin üzerinde durmak istediği asıl gayenin Kur‘ân kelimelerinin harfinde meydana gelen kıraat farklılıkları sebebi ile mananın değişmiş olmasıdır. Bu kıraat farklılıklarına kelime, harf vb. yapılar itibarı ile değinilmiştir. Bazen bu durum, harflerin kökünde meydana gelen değişiklikleri ifade ederken, bazen de vezin olarak ortaya çıkan değişiklikleri ifade etmektedir. Kıraat farklılıkları bazen fail ya da meful üzere bina edilmesi şeklinde bir değerlendirilmeye tabi tutulur. Yine bu durum, bazen de kelimenin tekil-çoğul okunmasıyla ilişkilidir. Bütün bu farklılıkları göz önünde bulundurduğumuzda, Pânîpetî, zikredilen kıraat farklılıkları üzerinden manaya olan etkisini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir

Pânîpetî, kıraatlerle ilgili vecihleri zikrederken, Medîne imamları Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer; ikisi aynı vecih üzereyse “قرأ أهل المدينة”¹¹ ya da “قرأ المدنيان”, Nâfi‘, İbn Kesîr ve Eû Ca‘fer kıraati için “قراءة الحرمين”, İbn Âmir‘in okuyuşunu zikrederken “قرأ أهل الشام” ifadelerini tercih ettiği görülmüştür.¹² Kûfi imamların okuyuşlarını belirteceği zaman “قرأ الكوفيون”¹³, “قرأ الباقون” gibi ifadeler kullanmaktadır. Bazen de

⁷ Tefsire müracaat ediniz. Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/60,68.

⁸ Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/125-126.

⁹ Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/63.

¹⁰ Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/15.

¹¹ Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/85.

¹² Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/138.

¹³ Pânîpetî, *Tefsîru‘l-Mazharî*, 1/414, 3/149.

önceden isimleri geçen iki imam için “قال كلاهما”¹⁴ ifadesini zikretmektedir. Gerekli gördüğü durumlarda imamları tek tek zikretme yoluna da gittiği görülmüştür. Kalan imamları zikretmek için ekseriyetle والآخرين، والباقيون، kelimelerini¹⁵ tercih etmiştir.

3.2 Tefsîru’l-Mazharî’de Usûl ve Ferş Değerlendirmesi

Pânîpetî, eserinde kıraatte var olan usûle dair kavramları, tefsirin mukaddimesinde ya da ayrı bir bölüm açarak açıklamayı tercih etmemiştir. Onun yerine, kıraat ihtilafına dair açıklamaları yaparken ilgili terimlerle ilgili izahatlar yapmayı tercih etmiştir.

İdgam: Pânîpetî, idgam kavramını açıklarken Fâtiha sûresinde “الرَّحْمَانِ” ayetlerinde bulunan mîm’in mîm’e idgamından bahisle, bu konu üzerinde durmuş ve örnekler vererek geniş izahatlar yapmıştır. Ebû Amr kıraatinde usûl olarak idgam mevcuttur. Müfessir de buradan hareketle; aynı cinsten harekeli iki harfin, mahreçleri aynı ya da mahreçleri yakın birincisi sakın ikincisi harekeli ya da her ikisi de harekeli iki harfin birbirine idgam edileceğini belirtmiştir.¹⁶ Fâtiha sûresinde idgam konusunu detaylı bir şekilde işlemiştir. Bu durum kıraate dair yazılmış eserlerle de benzerlik arz etmektedir.¹⁷

“عَلَيْهِمْ \ إِلَيْهِمْ \ لَدَيْهِمْ” kelimelerinde vecihler: Hamza’nın, nerede gelirse gelsin “عَلَيْهِمْ \ إِلَيْهِمْ \ لَدَيْهِمْ” kelimelerini “عَلَيْهِمْ \ إِلَيْهِمْ \ لَدَيْهِمْ” şeklinde he’nin dammesiyle okuduğunu belirtmiştir. Diğer kurrânın ise he’nin kesresiyle okuduklarını belirtmiştir. Vasıl halinde “عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ”¹⁸ kelimesinde ise Hamza ve Kisâî hê ve mîm’in dammesi, Ebû her ikisinin kesresiyle, mâkablî kesreli olduğunda Ya’kûb da her ikisinin kesresiyle okumuştur. Diğer kurrâ ise aslında olduğu şekilde mîm’in dammesiyle okumuşlardır. Vakıf halinde bütün kurrâ hê’nin kesresiyle okumuşlardır.¹⁹

Sılâ: Pânîpetî, İbn Kesîr’in bütün cemî‘ mimlerini sılâ yaparak, işba‘²⁰ ile okuduğunu belirtmiştir. Nâfi‘’nin râvisi Kālûn’un, cemî‘‘ mîminden sonra sakın bir harf gelmediği takdirde, bir defa sılâlî, bir defada sılâ yapmadan okuduğunu

¹⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/83.

¹⁵ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/16,20,36,59,63,65,77,131, 3/149.

¹⁶ Müfessir, tefsirin 1. cilt 17-19 sayfalarında idgama dair çeşitli örnekler vererek, geniş izâhat yapmıştır. Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/16-17.

¹⁷ ed-Dâni, *Teyisr*, 41-45; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 5-37.

¹⁸ el-Bakara 2/246.

¹⁹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/20.

²⁰ “عَلَيْهِمُوا” kelimesindeki cemî‘ mîmini, vasıl halinde dammeli ve vâv’ı mukaddere ile (aleyhimûu) şeklinde uzatarak okumaktır. Vakıf halinde ise mîm sükûn ile okunur. Bilgi için Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 147.

belirtmiştir.²¹ Nâfi‘’nin diğer râvisi Verş‘de bu kelimelerde cemî‘ mîminden sonra katı‘ hemzesi gelirse burayı med sılâ ile işba‘ ederek okunduğunu belirtmiştir.²²

Sîn ve sâd-ı müşemme: Pânîpetî, Fâtiha sûresindeki “الصِّرَاطُ” kelimesinden yola çıkarak, İbn Kesîr’in râvisi Kunbül ve Ya‘kûb’un râvisi Ruveys’in, Kur‘ân’ın neresinde gelirse gelsin sîn şeklinde okuduğunu zikretmiştir. Buna gerekçe olarak, bu kelimenin aslının “سِرط” olduğunu beyan etmiştir. Aynı kelimeyi Hamza’nın râvisi Halef’in ص ve ز arası bir seslendirmeye sâd-ı müşemme ile okuduğunu, diğer râvi Hallâd’ın ise sadece Fâtiha sûresinde bu şekilde okuduğunu belirtmiştir. Diğer kurrânın ise sâd ile okuduğunu ve sâd ile okumanın Kureyş lügati olduğunu belirtmiştir.²³

İşmâm: Pânîpetî, işmâmı lügatte “koklatmak” anlamına gelirken kıraat terimi içinde “Dammeye işaret olsun diye sükûndan sonra dudakların yumulması” şeklinde tanımlamıştır. İşmâm’da, ses olmadan dudakların damme hareketini işaret etmek için öne doğru bir yumuşama bulunur. “قيل” ve benzeri kelimelerdeki işmam için de dört görüş serdetmiştir. Birincisi fâul fiilin kesresini, dammeye doğru meylettirerek yapmak, ikincisi fâul fiili dammeye doyurmak, üçüncüsü kesrede ihtilâs yaparak telaffuz etmek, dördüncüsü de kesrede ihtilâs yaparken dudakları dammeye doğru yummak şeklinde yapılırdemiştir. Tercih ettiği görüşün birincisi olduğunu da belirtmiştir²⁴

Revm: Müfessir Pânîpetî, “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”²⁵ ayetinin son kelimesinde vakıf halinde kurrânın hem revm hem de işmam yapılmasını caiz gördüklerini belirtmiş ve bu durumu damme ile biten bütün kelimelere teşmil etmiştir. Müfessir, revmi “harekenin bir kısmını telaffuz edip diğer kısmını gizlemek” olarak tanımlar. Bütün kurrâ revmin ancak vakıf halinde olduğu noktada ittifak etmişlerdir. Dammeli kelimelerde işmâm ve revmin geçerli olduğunu belirtmiştir. Pânîpetî, işmâmın damme, revmin ise damme ve esre harekede uygulandığını açıklamıştır.²⁶

İmâle ve beyne: Pânîpetî, Bakara sûresi 51. ayetinde geçen “مُسَى” kelimesinden hareketle, Hamza ve Kisâi’nin; sonu yâ’lı gelen bütün kelimeleri ister

²¹ Muhakkîk, Pânîpetî’nin Kâlûn için cemî mîminden sonra sakın bir harfler karşılaştığında sılâlî ya da sılâsız okumada muhayyerlik vardır demesini müstensih hatası olarak yorumlamıştır. Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/20.

²² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/20.

²³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/20.

²⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/19,37.

²⁵ el-Fâtiha 1/5.

²⁶ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/16.

isim ister fiil olsun imâle ile okurlar şeklinde usûle temas etmiştir. İlgili yerde, benzer kelimeler ve türevlerinden de örnekler getirmiştir. Ebû Amr'ın sonu râ ve yâ'lı biten kelimeler, ister “النصاری” gibi isim olsun ister “اشتری” gibi fiil olsun, imâle yaptığını, Nâfi'’den Verş'in ise zikredilen bütün yerlerde beyne (imâle-i suğrâ) yaptığını, Hûd sûresi 41. ayette geçen “مَجْرَاهَا” kelimesinde Hafs'ın imâle yaptığını zikretmiştir.²⁷ Bunlar gibi çeşitli kelimelerdeki imâle ve beyne vecihleri örneklerle zikretmiştir.

Hemzenin teshîl ve ibdâli: Müfessir Pânîpetî, Bakara sûresi 6. ayette geçen “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ” kelimesindeki ikinci hemze'yi Nâfi'den Verş elif'e ibdâl ederek, İbn Kesîr ve Ebû Amr ikinci hemzeyi teshîl ederek, Kâlûn birinci hemzeyi ikincisine dahil ederek ve ikinci hemzeyi de teshîl ederek, İbn Âmir'den Hişâm teshîl yapmaksızın birinci hemzeyi ikincisine dahil ederek diğer imamlar ise her iki hemzeyi de tahkikle olduğu gibi okumuşlardır. Kurân'da aynı kelimedede fethalı ve peş peşe gelen iki hemzenin durumu aynıdır. 31.ayette geçen “هُؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ” hemzelerinden yola çıkarak ibdâl-i hemzeyi zikretmiş ve hemzenin durumlarıyla ilgili geniş açıklamalar yapmıştır.²⁸

Pânîpetî, kıraatte usûle dair konular geldiğinde geniş izahlar yapmıştır. Bu durum da müfessirin kıraat müktesebatına hakimiyetini ve ilgisini ortaya koymaktadır. Elbette ki zaman zaman hata ettiği de olmuştur. Ancak bu hatanın, yazarken kalemin mürekkebe akması mı yoksa müstensih hatalarını bilemiyoruz.²⁹

3.3 es-Seb'u't Tivâl Sûrelerde Ferşu'l-Hurûf Bağlamında Kıraat Anlam İlişkisi

Bu bölümde, *et-Tefsîru'l-Mazharî*'deki kıraat farklılıklarını, seb'u't-tivâl olarak kabul edilen sûrelerdeki ferşî farklılıkların manaya etkisi bağlamında değerlendireceğiz. Seb'u't-tivâl terimi, “yedi uzun” anlamına gelir ve Kur'ân'da yer alan yedi uzun sureyi ifade eder.³⁰ Bu kavram, Kur'ân'ın uzun surelerinin bir grup olarak tanımlanmasını sağlar. Bu surelerin uzunluğu, içerdikleri ayet sayısı ve kapsadıkları konular açısından dikkate değerdir. Seb'u't-tivâl, Kur'ân'ın temel prensiplerini, hükümlerini ve ahlaki ilkelerini açıklar. Ancak, hangi surelerin seb'u't-tivâl kapsamına girdiği konusunda bazı tartışmalar bulunmaktadır. Seb'u't-

²⁷ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/77-79.

²⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/33-34,63.

²⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/78.

³⁰ el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 5/391; Abdulhamit Birışık, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/538; Abdulhamit Birışık, “es-Seb'u'l-Mesânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/262.

tivâl, genellikle Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En‘âm, A‘râf, Enfâl ve Tevbe sûrelerini içeren bir grup olarak tanımlanır. Tevbe sûresinin bu gruba dahil edilmesinin sebebi olarak Mushaf'ta bu sûrenin evveline besmele yazılmamış olması gösterilmiştir. Bu tartışmalardan biri de Enfâl ve Tevbe sûrelerinin bu grupta olmayıp, Yûnus sûresinin dahil edilmesidir. Bazı muhakkikler seb‘u’t-tivâl kavramından anlaşılanın, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En‘âm, A‘râf, Enfâl ve Tevbe sûreleri olduğunu belirtirken bazıları Tevbe sûresini bu gruptan çıkarmıştır. Bazıları ise seb‘u’t-tivâl sûrelerin, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En‘âm, A‘râf ve Yûnus olduğunu belirtmişlerdir. Yine Hicr sûresi 87. ayette geçen seb‘u’l-mesânî kelimesi de bazı alimler tarafından seb‘u’t-tivâl olarak yorumlanmıştır.³¹ Biz çalışmamızda Yûnus suresini almayıp diğer sûrelerde var olan ferşî ihtilaflardan bir kısmını işlemeyi uygun gördük. Müfessir Pânîpetî de Hicr sûresi 87. ayetin tefsirinde, seb‘u’t-tivâl konusunda benzer şeyler söylemiştir. Seb‘u’l-mesânî ile kastedilenin Fâtiha sûresi olabileceği görüşünü olarak serdettikten sonra, ikinci görüş olarak bu ifadeyle kastedilenin seb‘u’t-tivâl de olabileceğini belirtmiştir. Evveli Bakara sûresi sonuncusu ise arada besmele satırı bulunmaması hasebiyle Enfâl ve Tevbe sûresi veya yedinci sûre sadece Tevbe sûresi, zayıf bir görüş olarak da yedincisi sadece Yûnus sûresidir³² şeklinde yorumlamıştır.

Pânîpetî'nin kıraatler konusundaki yaklaşımını ele alırken, sadece usûl bağlamındaki kıraat ihtilaflarına değil, aynı zamanda ferşî ihtilaflara da dikkat çektiği belirtilmelidir. Anlamı etkileyen ve anlam değişikliğine yol açabilen daha önemli olanın ferşî ihtilaflar olduğu vurgulanabilir. Seb‘u’t-tivâl içindeki ilk sure olması nedeniyle Mushaf tertibine riayet ederek, Bakara sûresinden on, Âl-i İmrân sûresinden beş, Nisâ sûresinden altı, Mâide sûresinden üç, En‘âm sûresinden beş, A‘râf sûresi ve Enfâl sûresinden üçer, Tevbe sûresinden ise iki ayet seçilerek, ilgili ayetlerin öne çıkarıldığı ve Pânîpetî'nin kıraat-anlam ilişkisi bağlamındaki metodolojisi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu ayetlerin seçilmesindeki ana amaç, müfessirin kıraat ihtilaflarının bulunduğu kelimelerdeki farklı yaklaşımlarını göstermektir. Müfessir, zaman zaman geniş açıklamalar yaparken, bazen sarf-nahiv

³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/108-109; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 4/391; Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Tamam İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz-tefsîru İbn Atıyye*, thk. Abdu's-Selam Abdu'ş-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 3/373; Birişik, "es-Seb‘u'l-Mesânî", 36/262; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/826; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/537.

³² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 4/150-151.

ve belâğî açıdan değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı durumlarda Müfessir, kaynaklarından aldığı izahatı tekrarlar, bazen sadece kıraat farklılıklarını belirtmiş ve bir sonraki kelimeye veya ayete geçmiştir.

3.4 Bakara Sûresi

Kur'ân'ı Kerim surelerinin en uzun olan Bakara, Mushaf'ta ikinci, nüzul sırasında seksen yedinci sûredir. Adını 67-71. ayetlerde geçen kıssadan almaktadır. Medine'de nâzil olmaya başlamış ve sûreden ilk inen ayetle son ayet arasında dokuz yıl olduğu söylenmektedir. Ayet sayısı ile ilgili ihtilaf olmasına rağmen, 286 ayet olduğu kabul görmüştür. Kur'ân'ın en uzun ve ayetleri en fazla olan sûresi olmasının yanında, içeriğinde en fazla konuyu ihtiva eden sûredir. Sûre'de bulunan başlıca konular; iman esasları, insanın yaratılışı, namaz, oruç, hac, sadaka, talak, nesep, nafaka, münafıklar, kıblenin değişmesi İsrâiloğulları, ehli kitap, asli günah tabirinin asılsızlığı, yiyecekler, kısas, vasiyet, savaş, şarap, kumar, faiz, akitlerin yazılması, Allah kul ilişkisi, örnek dualar vb.³³ hükümlerdir.

3.4.1 el-Bakara 2/9

Pânîpetî, tefsirinde kıraat ihtilaflarının tamamını zikretmemektedir. Bazen, diğer müfessirlerin aksine, zikrettiği kıraat farklılıklarının manaya etkisi hakkında herhangi bir yorum yapmadığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Bakara suresi 9. ayette bu yaklaşımı görülmektedir.

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışanlar, kendilerinden başka kimseyi aldatamazlar. Yalnızca kendilerini aldattıklarının da farkında değildirler.”

“يُخَادِعُونَ” kelimesinde, Haremiyyân (Nâfi' ve İbn Kesîr) ve Ebû Amr, “يُخَادِعُونَ” şeklinde müfâ'ale babından³⁴ yâ'nın dammesi, hâ'dan sonra elif ziyadesi ve dâl'in kesresiyle, diğer imamlar, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşîr ayette gösterildiği “يُخَادِعُونَ” biçiminde sülâsiden getirilerek okumuşlardır.³⁵

³³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/66; Emin Işık, “Bakara Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991)526-527.

³⁴ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/32.

³⁵ ed-Dâni, *Teysîr*, 72; İbnü'l-Cezeri, *Neşr*, 2/156; Dimyâtî, *İthâf*, 128; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 17; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 148; Abdullah Ali el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-kıraâti'l-Kur'âniyyeti'l-aşerati min hilâli suveri'l-Fâtihati ve'l-Bakarati ve Âli İmrân* (el-Câmiatu'l-İslâmiyye-Gazze İmâdetü'd-Dirâsetü'l-Ulyâ Külliyyeti Usûlu'd-Dîn Kısmu Tefsîru'l-Kur'an ve Ulûmihi, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 66; Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Daru'l-Maârif, 1972), 139; Abdurrahman b. Muhammed (Ebû Zür'a) İbn Zencele, *Hucetü'l-kıraât*, thk. Said el-Afgânî (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1997), 87.

“وَمَا يَخْدَعُونَ” kıraatini okuyanların delilleri, Allah’ın bu münafıklar hakkında bir önceki ayette geçen, “onlar (münafıklar) inanmadıkları halde “أَمْنَا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ” diyerek Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışıyorlar” yönündeki sözüdür. Bu durumda Allah, onların aldatmacalarını bildirerek müminleri doğrulamış ve bu konuda sonuç olarak onların sadece kendilerini aldattıklarını bildirmiştir. Böylece, münafıkların sadece kendilerini aldattıklarını belirterek bu aldatma girişiminden onları nefyetmiştir. Sonuç olarak bu aldatma girişimi sadece münafıkların kendilerinden kaynaklanmaktadır.³⁶ Müfessirlerin çoğunluğuna göre her iki kelime aynı manadadır. Ancak sülâsi kalıptan gelen birinci kıraatte, münafıkların hilelerinin kendilerine döneceği, kurmuş oldukları tuzakların, kendi aleyhlerine gerçekleşeceği şeklinde, inananların kalplerine bir emniyet vardır ki bu da müminlere bir müjdedir. İkinci kıraat yani müfâ’ale babından getirildiğinde, münafıkların, müminleri kandırma eyleminden dolayı kendilerini emniyette hissetmemelerinden kaynaklanan içlerindeki sıkıntıyı, darlığı ve huzursuzluğu ifade etmektedir³⁷ şeklinde de yorumlanmıştır.

Pânîpetî, bu ayette, Haremiyyân’ın (Nâfi‘ ve İbn Kesîr) ve Ebû Amr’ın “يُخَادِعُونَ” şeklinde okuduklarını belirtmekle yetinmiştir. Diğer imamların okuyuşu ve bu okuyuştan kaynaklanan kıraat farklılığı üzerinde durmamıştır.³⁸ Belki de bu durum Mekke ve Medine imamlarının okuyuşunu tercih ettiğini göstermektedir.

3.4.2 el-Bakara 2/10

Müfessir, tefsirin belirli noktalarında kıraat ihtilafından kaynaklanan farklı manayı açıklamayı tercih etmiştir. Örneğin, Bakara Suresi 10. ayette bu yaklaşımı görülmektedir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

“Münafıklık sebebiyle kalplerinde hastalık olanların nifak hastalığını, Allah arttırmıştır. Her fırsatta söyledikleri yalan sebebiyle de onlara acı dolu bir azap vardır.”

“يَكْذِبُونَ” kelimesini Kûfi imamlar; Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefü’l-Âşîr, ya’nın fethası ve zâl’i tahfif ederek sülâsi kabıyla okumaktadır. Bunların dışındaki imamlar, Ehl-i Hicâz (Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer), Basriyyân (Ebû Amr, Ya‘kûb)

³⁶ İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 87.

³⁷ el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-kıraâti'l-Kur'âniyyeti'l-aşera*, 68.

³⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/36.

ve Şâmî (İbn Âmir) ise ya'nın dammesi ve zâl'in kesresiyle, tef'îl babından okumaktadır.³⁹

Bu ayette münafıkların durumlarından bahsedilmiştir. Ayet sülâsi kalıptan getirildiğinde, 8. Ayette geçen “Allah’a ve ahiret gününe inandık” ya da sonraki ayetlerde geçen sözlerine yalanlamadır. Bu takdirde mana “*iman ettik sözlerini yalanlamaları/yalan söylemeleri sebebiyle*”, tef'îl kalıbından teşdîd kıraatinde ise mübalağa olabileceği gibi tasdik etmenin zıddı olan yalanlama olur. Bu durumda mana: “*peygamberi gizliden yalanlamaları/inkar etmeleri sebebiyle*”⁴⁰ şeklinde olur. İki kıraate ortak olarak baktığımızda, “*hem yalan konuşmaları hem de yalanlamaları sebebiyle kendilerine elem dolu bir azap vardır*” şeklinde iki kıraatin bu iki farklı manayı ihtiva ettiğini, yani münafıkların hem yalancılık hem de yalanlamakla vasıflandırıldığını görmekteyiz. Burada başkasını yalanlayan herkes, yalancılıkla vasıflandırılırken bunun aksi yani yalancı olan herkes başkasını yalanlamakla vasıflandırılmaz. Dolayısıyla burada umum-husus vardır. Çünkü her yalanlayan yalancıdır ama her yalancı yalanlayan değildir. Burada Melâhî, Tabersî'den aynı manayı nakletmiştir.⁴¹

Pânîpetî, “يَكْذِبُونَ” kelimesinde, Kûfi imamların tahfifle okuduklarını belirttikten sonra kıraat farklılıklarının manaya etkisiyle ilgili olarak, tahfif kıraatinin “*iman ettik sözlerini yalanlamaları sebebiyle*” anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Diğer kıraat imamlarının teşdîd ile okuduklarını belirtmiş ve bu kıraatin de “*peygamberi gizliden yalanlamaları sebebiyle*” manasını ifade ettiğini belirtmiştir.⁴²

3.4.3 el-Bakara 2/28

Pânîpetî, kıraat ihtilafını belirttikten sonra, ayetin tefsirini yaparken bu ihtilaftan kaynaklanan mana farklılığına değinmediği durumlar da olmuştur. Bu duruma örnek olarak Bakara Suresi 28. Ayet gösterilebilir.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Siz cansız iken size can katan Allah’ı nasıl inkâra yeltenirsiniz? Allah sizi öldürür de sonra da tekrar diriltir. Sonra yine ona döndürüleceksiniz.”

³⁹ ed-Dâni, *Teyşîr*, 73; İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/156; Dimyâtî, *İthâf*, 128; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 26; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 148; el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-kıraâti'l-Kur'âniyyeti'l-aşera*, 68.

⁴⁰ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/33; el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-kıraâti'l-Kur'âniyyeti'l-aşera*, 69.

⁴¹ el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-auraâti'l-Kur'âniyyeti'l-aşera*, 69.

⁴² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/36.

“تَرْجَعُونَ” kelimesini, Ya‘kûb Kur’ân’da nerede gelirse gelsin tâ’nın fethası, cîm’in kesresiyle,⁴³ malum ve lazımlî fiil olarak “تَرْجَعُونَ” şeklinde okumaktadır. Diğer kıraat imamları ise “تَرْجَعُونَ” şeklinde okumaktadır.⁴⁴

Cumhurun okumuş olduğu “تَرْجَعُونَ” kıraati, harici bir iradenin varlığı sebebiyle dönmeyi ifade ederken, Ya‘kûb’un kıraati “تَرْجَعُونَ” ise harici bir zorlama olmadan kendi isteğiyle dönmeyi ifade eder.⁴⁵ Şa‘râvî, burada tâ üzerine damme ve fetha şeklinde iki kıraat olduğunu ifade etmiştir. Damme kıraatinde mana, Allah’a dönüşün kişinin kendi isteğiyle olmayıp, dönmeye zorlanılacağını ki bu durumun, Allah’a dönmeyi istemeyen kâfirler için geçerli olduğudur. Fetha kıraatinde ise burada bir iradenin olduğunu, bununda Allah’a dönmeyi isteyen müminler hakkında olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ İki kıraati birlikte düşündüğümüzde şu sonuca varırız; özellikle tekrar dirilmeyi inkâr eden kâfirlere ister temenni etsinler ister etmesinler öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna net bir uyarıdır. Neticede şer işleyen günahın karşılığını, hayır yapan da sevabının karşılığını görecektir.⁴⁷

Pânîpetî, “تَرْجَعُونَ” kelimesiyle ilgili olarak “kıyametten sonra tekrar ona döndürüleceksiniz böylece Allah, sizin amellerinizin karşılığını verecek” şeklinde tefsir etmiştir. Ya‘kûb, bu kelimeyi, Kur’ân’da nerede gelirse gelsin malum ve lazımlî fiil olarak “تَرْجَعُونَ” şeklinde okumuştur. Müfessir ayetin Medine’de nâzil olduğunu belirtmiştir. Bu, dirilişi ve kıyametten sonra tekrar dirilişi bilen Yahudiler arasındaki kafir ve münafıklara bir hitaptır. Şayet tekrar dirilişi inkara edenlere hitaptır denilirse o takdirde de delilleri ortaya koyduktan sonra, dirilişi bilmelerini sağlamaktır. Peygamberin doğruluğunu göstermek ve ilk dirilişi gerçekleştiren Allah’ın, ikinci olarak diriltmeye kadir olduğu konusunda onları uyarmaktır.⁴⁸ Müfessir, bu ayette kıraat farklılıklarını belirtmiş, ancak kıraat farklılıklarından ortaya çıkan mana farklılığına değinmemiştir.

3.4.4 el-Bakara 2/37

Müfessir, tefsirinin bazı noktalarında kıraat ihtilafından dolayı ortaya çıkan farklı manayı, benzer mana içeren ayetlere yer vererek desteklemiştir. Örneğin Bakara suresi 37. ayet buna işaret etmektedir.

⁴³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/54.

⁴⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/54; el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 69.

⁴⁵ el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 70.

⁴⁶ Muhammed Mütevellî Şa‘râvî, *Tefsîru’s-Şa‘râvî* (Kahire: Ahbâru’l-Yevm, 1991), 1/228.

⁴⁷ el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 70-71.

⁴⁸ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/54.

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Böylece Âdem rabbinden birtakım kelimeler aldı da o kelimelerle rabbine tövbe etti. O tövbeler çok kabul eden ve çok merhametlidir.”

Kıraat imamlarından İbn Kesîr, “آدَمُ” kelimesini nasb ile meful konumunda, “كَلِمَاتٍ” kelimesini de ref ile fail konumunda okumaktadır.⁴⁹ Bu da “Âdem’e rabbi tarafından tövbesine sebep olacak kelimeler geldi” demektir. Bu kıraatte Âdem’in tövbeye ve Allah’a dönmeye olan iştiyakından dolayı, Allah’ın Âdem’e olan sevgisine işaret vardır.⁵⁰ Diğer imamlar ise bunun aksi şekilde, “آدَمُ” kelimesini ref ile “كَلِمَاتٍ” kelimesini de cer ile okumaktadır.⁵¹ Bu okuyuşta, Âdem’in yaptığına pişman olup Allah’a tövbe ederek, bağışlanma istemesine işaret eder. Bazı müfessirler iki kıraatin de aynı manayı ifade ettiğini düşünmektedir. Çünkü ister Âdem’e rabbi tarafından tövbe etmesi için kelimeler gelsin, ister Âdem, birtakım kelimelerle rabbine istiğfar etsin, ikisini de kalbine ilham eden ve onu buna muvaffak eden Allah’tır.⁵²

Pânîpetî, bu ayetteki kıraat ihtilafına dair şu açıklamaları zikretmiştir. İbn Kesîr kıraatiyle ilgili olarak, “آدَمُ” kelimesini nasb ile, “كَلِمَاتٍ” kelimesini de ref ile okuduğunu belirtmiştir. Bu takdirde mananın: “Adem’e rabbinden tövbe etmesi için kelimeler geldi” şeklinde olacağını belirtmiştir. Diğer kıraat imamlarının bunun aksini okuduğunu belirtmiştir. Bu takdirde ise “Adem, rabbine tövbe etmek için birtakım kelimeler aldı/öğrendi” manasını içereceğini aktarmıştır. Bu kıraati destekleyen A’râf sûresi 23. “Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik, eğer bizi bağışlamazsan ve esirgemezsen, gerçekten hüsrana uğrayanlardan olacağız” ayete yer vermiştir.⁵³

3.4.5 el-Bakara 2/106

Müfessir, tefsirinin bazı noktalarında kıraat ihtilafından dolayı ortaya çıkan farklı manayı, ayet ve hadislere yer vererek desteklemiştir. Sarf ve nahiv açısından da kıraat ihtilafından kaynaklanan verileri zikretmiştir. Bunun örneğini Bakara suresi 106. ayette görmekteyiz. Bu ayetin nüzul sebebi olarak müşriklerin veya Yahudilerin şu sözleri nakledilmiştir: “Muhammed (s.a.s)’e bakın, Ashâbına bir hükmü önce emrediyor, sonra da emrettiğini yasaklayıp tam zıddını yapmalarını

⁴⁹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 67; ed-Dâni, *Teysîr*, 73; İbnu’l-Cezeri, *Neşr*, 2/159; Dimyâtî, *İthâf*, 134; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 22; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 161.

⁵⁰ el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 73.

⁵¹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/67.

⁵² Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’an*, 1/484-485.

⁵³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/68.

istiyor. Bugün bir şey söylüyor, yarın söylediğinden kendi inisiyatifiyle vazgeçiyor.” Bu sözler üzerine bu ayet nâzil olmuştur.⁵⁴

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Yeri geldiğinde dilediğimiz ayeti nesh eder kaldırırız veya unutturursak, onun yerine ya daha iyisini ya da aynını getiririz.”

نَنْسَخُ kelimesini, İbn Âmir “نُنْسِئُ” şeklinde nûn’un dammesi, sîn’in kesresiyle okumuş, diğer imamlar ise bu kelimeyi “نَنْسَخُ” şeklinde nûn ve sîn’in fethasıyla okumuşlardır. Yine ayetteki “نُنْسِئُهَا” kelimesini, İbn Kesîr ve Ebû Amr “نُنْسِئُهَا” şeklinde nûn ve sîn’in fethası ve hemzeli bir şekilde okurlarken, diğer imamlar hemzesiz, nûn’un dammesi ve sîn’in kesresi ile okumuşlardır.⁵⁵

Müfessir Pânîpetî, “نَنْسَخُ” fetha kıraatini, cumhurun kıraati olarak, üçüncü baptan geldiğini ifade etmiştir. Bu kıraatin manasını: “bir ayeti kaldırırız” şeklinde yorumlamıştır. Müfessir, nesihle ilgili “nesh, iki şeyden biridir” şeklinde açıklama yapmış ve bu açıklamasını detaylandırmıştır. Birincisi, bir şeyi başka bir şeyle tahvil etmek/değiştirmektir. İlahi kitaplar örnek verilebilir. İkincisi ise kaldırmak, yok etmek, kaybetmektir. Buna Arapların şu sözü örnek gösterilebilir: “نسخت الشمس الظل / güneş gölgeyi yok etti.” Burada kastedilen nesh, ikincisi; ortadan kaldırmaktır. Bu, hakikatte; kaldırılan ayetin hükmünün değil, ibadet ederken bu ayeti kıraat etmenin kaldırıldığını açıklamaktır. Buna sıla-i rahim ayeti örnek verilebilir. Bazen de nesih, ayetin kıraatinin değil de kendisinden istifade edilen hükmün kaldırılmasıdır. Örneğin, akrabanın vâsi olması; miras ayetiyle, vefat iddet-i olarak senenin geçmesi; vefat iddet-i dört ay on gündür ayetiyle nesh edilmiştir. Bazen nesh hem kıraat hem de hüküm olarak gerçekleşir. Buna örnek olarak da Ahzâb suresi verilebilir. Sûre ilk nâzil olduğunda neredeyse Bakara sûresi kadar uzundu. Bu surenin hem tilâvet olarak hem de hüküm olarak çoğu nesh edilmiştir.⁵⁶

Pânîpetî, “نَنْسَخُ” kıraatinin, if‘âl babından geldiğini belirterek Peygamber’e ya da Cebrâil’e neshi emretmek olarak (neshettirsek) yorumlamıştır. Ayrıca mâ harfini “نَنْسَخُ” kelimesi için şartıyye-i câzime olarak alıp, meful olmak üzere mensup kabul etmiştir. Bu takdirde mananın: “Biz neyi nesh edersek ya da ne nesh edilirse sen onu, hükmü kaldırılmış olarak bulursun” şeklinde olacağını belirtmiştir.

⁵⁴ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/118; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/471.

⁵⁵ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/118-119; el-Melâhî, *Tefsîru'l-Kur'an'i bi'l-kıraati'l-Kur'âniyyeti'l-aşera*, 95; ed-Dâni, *Tefsîr*, 76; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 29; Dimyâtî, *İthâf*, 145.

⁵⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/118.

Pânîpetî, “تَنَسَّأَهَا” kıraatini mehmûz bir fiilden geldiğini belirtmiştir. Bu kıraatin manasının: “*ayeti unutturarak geciktirirsek yani hükmünü geciktirirsek tilavetini de kaldırırız*” bu kıraati destekleyen recm ayetini örnek vermiştir. O takdirde birinci manadaki nesh, recm ayetinde olduğu gibi hükmün ve tilavetin kaldırılmasıdır. Dolayısıyla mananın: “*hükmünü erteleyip, tilavetini de kaldırıyoruz*” ya da “*Levh-i Mahfûz’da onu tutup sana indirmiyoruz*” şeklinde olacağını belirtmiştir. Neshin manası, indirdikten sonra hükmü kaldırmak, unutturmanın manası ise indirmenin hiç olmamasıdır. “تَنَسَّأَهَا” kıraati ise hafızada tutmanın zıddı olan unutturmaktır ki burada kastedilen “*kalbinden sileriz*” manasıdır. Bu kıraati destekleyen, Ebû Ümâme b. Sehl b. Hanîf’in rivayet ettiği “*Ashaptan gece namaz kılmak için kalkan bir grup, bir sûreyi okumak istediler ama besmele dışında hiçbir şey hatırlayamayıp doğru peygambere durumu bildirdiler. Peygamber de onlara, bu sûrenin tilavetinin de hükmünün de kaldırıldığını bildirdi*”⁵⁷ bu hadisi zikretmiştir.

Pânîpetî, tefsirinde kıraat ihtilafını zikrederken, kıraat veçhini okuyan imam sayısı az olduğunda, o veçhi zikredip, sonraki vecihle ise “*cumhurun kıraati de şu şekildedir*” diyerek tercih yapmaktadır. Müfessir, kıraat tercihlerini belirtirken hadislerle de bu vecihleri desteklemiştir. Bakara sûresi 119. ayette bunun örneğini görmekteyiz.

3.4.6 el-Bakara 2/119

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

“*Şüphesiz seni, müjdeleyen ve korkutan olarak gönderdik. Sen cehenneme atılanlardan sorumlu tutulmayacaksın.*”

“وَلَا تُسْئَلُ” kelimesini, Na’fi ve Ya’kûb “وَلَا تُسْئَلُ” şeklinde nehiy sığıması ve malum fiil olarak okumuşlar, diğer imamlar ise “وَلَا تُسْئَلُ” şeklinde nefiy sığıması ve meçhul fiil olarak okumuşlardır.⁵⁸

Ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili; Peygamber (s.a.s) “*Keşke anne-babamın durumlarını bilebilseydim*”⁵⁹ dediğinde, kafirlerin durumunu sual etmekten, onlara üzülmekten, onlara önem vermekten nehyedilmek için bu ayet nâzil olmuştur. Pânîpetî, Peygamber’in anne-babasının burada zikredilen cehennem Ashâbı

⁵⁷ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/118-119.

⁵⁸ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/125; ed-Dâni, *Teysîr*, 76; Dimyâtî, *İthâf*, 146; İbnu’l-Cezeri, *Neşr*, 2/166; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 29; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 175; el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 101.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/481; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1431), 1/271. Bu hadisin mürsel bir hadis olduğu ve Tabînden geldiği hem senedin hem de rivâyetin zayıf olduğu belirtilmiştir.

olmaları noktasında bir ittifak yoktur. Çünkü bu ayet onların küfürlerine işaret etmez. Zira Müslümanlar da işlemiş olduğu günahlar sebebiyle cehenneme girebilirler.⁶⁰ Taberî, bu ayetin tefsirinde “وَلَا تُسْئَلُ” kıraatini cumhurun kıraati olarak nitelendirmiş ve bu kıraatin ifade ettiği manayı, peygambere durumu haber verme olarak açıklamıştır. Bu da: “Ey Muhammed (s.a.a), Biz seni, katımızdan hak bir Kur’ân ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen de insanları uyarma ve sana geleni tebliğ etmekle görevini yerine getirdin, dolayısıyla sana hak olarak gelen Kur’ân’ı inkâr etmeleri ve böylece cehenneme gitmelerinden sen sorumlu değilsin” demektir şeklinde yorumlamıştır. Taberî, “وَلَا تُسْئَلُ” kıraatini bazı Medine ehlinin kıraati zikretmiş ve nehiy manası ifade ettiğini belirtmiştir. Bu takdirde mana, “Sana tebliğ edileni insanlara bildirmen için biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik yoksa cehennemliklerin durumunu sorman için değil, dolayısıyla sen de onların durumunu sorma”⁶¹ şeklinde açıklanmıştır.

“وَلَا تُسْئَلُ” kıraatinde mananın: “*Cehennemliklerin içinde bulunmuş oldukları durumdan sen sorumlu olmazsın, ayrıca onlar için üzülme de gerek yok*” şeklinde anlaşıldığı belirtilmiştir. “وَلَا تُسْئَلُ” kıraatine göre: “*Cehennemliklerin durumunu sorma! Onlara yapılacak şeyi ben biliyorum.*” Bu ifadeyle, onlara gelecek olan azabın büyüklüğünün ifade edildiği ve bu azabın korkunçluğunun ifade edilmesinin yanı sıra, bu konuda daha fazla bilgi talep etmemenin vurgulandığı da düşünülebilir.

Pânîpetî, cumhurun “وَلَا تُسْئَلُ” nefiy kıraatine göre mana; “*Allah, peygamberine sen onlar iman etmiyorlar diye sorumlu olacak değilsin, sen sorumlu tutulmayacaksın aksine senin görevin, sana verileni tebliğ etmek, hesap sorma ise bize aittir, biz sorarız*” şeklinde olur. Abdullah İbn Mes’ûd’un “وَلَنْ تُسْأَلَ” yine Übey b. Ka’b’ın “وَمَا تُسْأَلُ” kıraati, cumhurun “وَلَا تُسْئَلُ” nefiy kıraatini desteklemektedir. Nehiy “وَلَا تُسْئَلُ” kıraatinde ise mana; “*falancanın yaptıklarını sorma, o artık son noktaya ulaştı*” şeklinde, onlara yapılacak azabın şiddeti konusunda kinaye yapılmıştır.⁶²

3.4.7 el-Bakara 2/132

وَوَصَّيْنَا بِنِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“İbrahim, oğullarına ve de Yakup’a vasiyette bulundu.”

⁶⁰ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/125-126.

⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/480.

⁶² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/125-126; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/493-495.

“أَوْصَى” kelimesini, Medeniyyân (Nâfi‘, Ebû Ca‘fer) ve İbn Âmir “أَوْصَى” şeklinde İf‘âl babından, diğer bütün kurrâ “وَصَّى” şeklinde tef‘îl babından okumuşlardır. Tavsiye, bir kimseyi içinde iyilik ve yakınlık bulunan bir fiile yönlendirmektir.⁶³ Pânîpetî, cumhurun okuduğu “وَصَّى” kıraatinin “bağlamak” anlamına geldiğini belirtilmiştir. Çünkü bunun aslı bağdır. Kişi vasiyet ettiğinde, vasiyetini kendisine vasiyet edilene bağlamış olur. Araplar vasiyet için “وصاه إذا فصله” derlermiş. Bu durum, sanki vasiyet eden kimse işini, vasiyet edilene bağlamış olmaktadır şeklinde yorumlanmıştır. Müfessir “أَوْصَى” kıraatiyle ilgili, Ehl-i Medine ve Ehl-i Şam if‘âl babından bu kıraati okudu⁶⁴ demekle yetinmiştir.

“وَصَّى” kıraati, fiilde çokluk ve tekrar ifade etmesinden dolayı daha mübalağalı olduğu söylenmiştir. Kurtubî, “وَصَّى” ve “أَوْصَى” kelimelerin Kureyş ve diğerleri için aynı manada iki lehçedir der.⁶⁵ Teşdîd kıraatinin daha mübalağalı olduğu söylenmiş ve vasiyet eden kimse, vasiyet ettiği kişiye işin sonucunu ulaştırmıştır.⁶⁶

3.4.8 el-Bakara 2/222

Müfessir, ayetteki kıraat farklılıklarını belirttikten sonra, konuyu fikhî açıdan ele alarak dört mezhep imamının bu konuya yaklaşımını incelemiştir. Müfessirin, kıraat farklılıklarının fikhî hükümlere etkisini de beyan ettiği görülmektedir. Bakara sûresi 222. ayet buna işaret etmektedir.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيزِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَجِيزِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların adet durumunu sorarlar. De ki o bir eziyettir. Adet olduklarında kadınlardan temizleninceye kadar uzak durun. Temizlendiklerinde ise onlara yaklaşabilirsiniz.”

“يَطْهَرْنَ” kelimesini Âsım’ın râvisi Ebu Bekir Şu‘be, Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Âşir, tâ ve he’yi fethalı ve ikisini de şeddeli şekilde okumuşlar, diğer imamlar ise tâ’nın sükûnu, he’nin dammesi ve her ikisinin de sükûnu ile okumuşlardır.⁶⁷

⁶³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/138.

⁶⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/138.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur‘ân*, 2/408.

⁶⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd İbnu’l-Hâim, *et-Tıbyân fî tefsîri garîbi’l-Kur‘ân*, thk. Dâhî Abdü’l-Bâkî Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Garîbi’l-İslâmî, 2003), 95.

⁶⁷ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/275-276; ed-Dâni, *Tefsîr*, 80; İbnu’l-Cezeri, *Neşr*, 2/171; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 34; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 183.

Pânîpetî, İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre iki kıraatin manası aynıdır. Yani bu üç imama göre, kadının âdet kanı kesilse bile gusletmedikçe kendisine asla cima maksadıyla yaklaşılamaz. İmam-Âzam ise tahfif kıraatinin manası, kadının âdet kanı kesildiğinde gusletmeden kendisine yaklaşılması caizdir. Tahfif kıraati bunu ifade eder ancak teşdîd kıraati ise yaklaşmanın caiz olmayacağına işaret eder şeklinde ifade edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin tahfif kıraatinden kaynaklanan görüşüne göre, kanın on günden sonra kesilmesi durumuna, teşdîd kıraati de kan on günden önce kesilirse yıkanması gerektiği durumuna hamledilir. Bu durumda tahfif kıraati, kadına gusletmeden yaklaşmanın caiz olduğuna delalet etmez bilakis yıkanmadan yaklaşmanın yasak olduğuna işaret eder.⁶⁸

Mezhep imamaları, kadın adet halindeyken yaklaşmanın haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak ihtilaf, bir kişinin eşine adet halindeyken yaklaşmanın ardından ne yapması gerektiği konusundadır. Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik, tevbe etmenin yeterli olduğunu, kefaretin gerekmediğini belirtmişlerdir. İmam Şâfi'nin yeni görüşü de bu yöndedir. İmam Ahmed b. Hanbel ise gücü yetiyorsa bir dinar, yetmiyorsa yarım dinar sadaka vermesi gerektiğini söylemiştir. İmam Şâfi'nin eski görüşü ise adet günlerinin başında yaklaşıldıysa bir dinar, sonlarında yaklaşıldıysa yarım dinar sadaka verilmesi gerektiği yönündedir. Bu görüşü desteklemek için İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, Efendimiz'in "Kişi eşine adetliken yaklaşırsa bir ya da yarım dinar sadaka versin" buyurduğu ifade edilmiştir.⁶⁹

3.4.9 el-Bakara 2/259

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً
عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةً عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ
يَتَسَنَّأْ وَانظُرْ إِلَى جَمْرِكَ وَاجْعَلْكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا أَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ
أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Sonra eşeğin şu kemiklerine bak onu nasıl diriltiyoruz (yayıyoruz) sonra üzerine et giydiriyoruz. Artık durum kendisine iyice kavratılınca o kimse dedi ki artık fark ettim, Allah her şeye kadirdir.”

Ayette geçen iki kelimedede kıraat ihtilafı bulunmaktadır. Birinci kelimemiz, “نُنشِرُهَا” kelimesidir ki bu kelimeyi ehl-i hicâz (Nâ'fi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer) ve

⁶⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/275.

⁶⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/275.

Basriyyân (Ebû Amr, Ya‘kûb) “تُنشِرُهَا” şeklinde râ-i mühmele,⁷⁰ diğer imamlar ise “تُنشِرُهَا” şeklinde zây-i mu‘ceme⁷¹ ile okumuşlardır. Ayette geçen bir diğer kıraat farklılığı olan “أَعْلَمُ” kelimesini cumhur, muzâri mütekellim sığası ile okurken, Hamza ve Kisâî ise vasıl hemzesi ve mîm’in sükûnu ile yani emir sığası ile okumuşlardır.⁷² Aslında bu örnek, yazının değişmeyip, seslendirmenin ve mananın değiştiği kıraatlere örnek olarak gösterilebilir.

Pânîpetî, “تُنشِرُهَا” kıraati diriltme ya da yayma manasını ifade ederken, “تُنشِرُهَا” kıraati ise diriltme, yerden yükseğe kaldırma anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Ayette kıraat farklılığı olan “أَعْلَمُ” kelimesine bu şekilde muzâri, nefsi mütekellim olarak okunduğunda kendisine hitap eden kişi manasındadır ki o zaman mana; “Biliyorum ki, şüphesiz Allah’ın her şeye hakkıyla gücü yeter” olur. Kelime “أَعْلَمُ” şeklinde emir fiil olduğunda ise mana; “Bil ki, şüphesiz Allah’ın her şeye hakkıyla gücü yeter” şeklinde olur demiştir.⁷³

3.4.10 el-Bakara 2/285

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَأَتْهُ وَكُنْتُمْ لَهُ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Peygamber ve inananlar rabbinden gelenleri kabul edip inandı. Her biri Allah’a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman ettiler. O’nun peygamberleri arasında hiçbir ayırım yapmıyoruz.”

Bu ayette iki kelimedeki kıraat farklılığı bulunmaktadır. Birinci kelime, “وَكُنْتُمْ لَهُ” kelimesidir ki bunu; Kûfî imamlardan üçü (Hamza, Kisâî, Halefû’l-Âşîr) müfret olarak kâf’ın kesresi, tâ’nın fethası ve tâ’dan sonra da bir elif ziyadesiyle okumuşlardır. Diğer imamlar ise ayette yazıldığı şekliyle cemî‘ olarak okumuşlardır.⁷⁴

Pânîpetî, kelime, müfret olarak okunduğu zaman Kur’ân’ı Kerim’e ve bütün semâvî kitaplara delalet eder. Yani Kur’ân ve semavi kitapların hepsine imanı kapsar. Ya da kitap cinsi kastedilir ki bu kullanımın, Arap dilinde daha yaygın olduğu belirtilmiştir. Müfret ile cemî‘ arasındaki fark, müfredin cinsin (kitap cinsi) birliğinde, çoğulun ise çoğullukta ortak olmasıdır. Çoğul söylediğinde zaten çoğul

⁷⁰ Mühmel: Harfin noktasız halidir. Bkz. Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*, 126.

⁷¹ Mu‘ceme: Harfin bir veya daha fazla noktalı halidir. Bkz. Temel, *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*, 126.

⁷² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/357; ed-Dâni, *Teysîr*, 82; Dimyâtî, *İthâf*, 162; İbnu’l-Cezeri, *Neşr*, 2/174; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 37; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 186.

⁷³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/357.

⁷⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/423; ed-Dâni, *Teysîr*, 85; İbnu’l-Cezeri, *Neşr*, 2/178; Dimyâtî, *İthâf*, 169; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 39; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 190; el-Melâhî, *Tefsîru’l-Kur’an’i bi’l-kıraâti’l-Kur’âniyyeti’l-aşera*, 172.

kastedilmiş olur. Bundan dolayıdır ki cins manası kastedilip kitap denilmesi, çoğul olarak söylenen kitaplardan daha geniş bir mana ifade eder denilmiştir.⁷⁵

Kıraat farklılığı olan diğer kelime “تَفَرَّقَ” dur ki bunu Ya’kûb, yâ’lı bir şekilde gayb sığıması olarak okurken, cumhur nefsi mütekellim nûn’u ile okumuştur. Bu meyanda iki kelime arasındaki kıraat farklılığı ise gayb sığıması ile kıraati “يَفَرَّقُ” okunduğunda buradaki zamir önce geçen “كُلُّ أَمَنَ” deki kul lafzına döner. Bu takdirde mana: “iman edeler dediler ki; iman konusunda O’nun peygamberlerinin hiçbirini ayırt etmezler” “تَفَرَّقَ” şeklinde okunduğunda ise sayılanlara iman noktasında, Yahudilerin bir kısmına iman ederiz bir kısmına iman etmeyiz diyerek ayırt ettikleri gibi “iman edenler dediler ki; biz, O’nun peygamberleri arasında (iman noktasında) hiçbir ayırım yapmıyoruz” şeklinde olur.⁷⁶ Bu ayette bulunan kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak Pânîpetî, “وَكُتَيْبِهِ” ve “وَكِتَابِهِ” kitap ve kutub kelimelerini sarf açısından; tekil ve çoğulluk perspektifinden değerlendirmiştir. Diğer kıraat farklılığı için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Çünkü burada da kelimeleri sarf sığıması açısından değerlendirmeye tabi tutmuş, birinin fiili muzâri müfret olduğunu, diğerinin de fiili muzâri nefsi mütekellim sığıması olduğunu belirtmiştir.

3.5 Âl-i İmrân Sûresi

Medine’de Bakara sûresinden sonra Nisa sûresinden önce nâzil olan Âl-i İmrân Sûresi, Kur’ân’ın üçüncü sûresidir. Sûre, Meryem’in ailesine atıfta bulunan 33. ayette geçen “Âle İmrân” ifadesinden adını alır. Bakara sûresi ile ikisine birden “çifte güller” anlamına Zehrâvân veya Zehrâveyn denildiği belirtilmiştir. Sûre, Mekke ve Medine dönemi ayetlerini içerir ve toplamda 200 ayetten oluşur. İmrân, Meryem’in babasıdır ve Meryem, İsa’nın annesidir. Âl-i İmrân Sûresi’nde İsa’nın doğumu, peygamberlik görevi, mucizeleri ve Tevrat öğretilerine olan bağlılığı gibi önemli konulara vurgu yapılmaktadır.⁷⁷ Âl-i İmrân Sûresi, sadece dini inançlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ahlaki prensipler, aile değerleri ve toplumun düzenlenmesi gibi konularda da rehberlik sunar. Sûre hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Müslümanların yaşamını yönlendirmeye ve güçlendirmeye yönelik önemli prensipler içermektedir. Bu durum, İslam’ın sadece bireyin kişisel

⁷⁵ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/423.

⁷⁶ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 1/423-424.

⁷⁷ Emin Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/307.; M. Kemal Atık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *Kur’ân-ı Kerim Ansiklopedisi* (İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1988), 1/24.

yaşamını değil, aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasını ve adaletin tesisi için de rehberlik sağladığını gösterir.⁷⁸ Sûre, özellikle Kur’ân’da geçen iki önemli konuyu ele almaktadır. Bunlardan ilkinin inanca, akideye, yaratılışa dair konular oluştururken, ikincisini ise ibadetler, ahkâm ve cihadla ilgili konular oluşturur. Âl-i İmran Sûresi, tevhit (Allah’ın birliği), peygamberlerin önemi, kitapların indirilmesi, İslam’ın diğer semavi dinlerle olan ilişkisi gibi temel İslâmî konuları da ele alır. Müslümanlara güçlü bir inanç, sabır ve dayanışmanın gerekliliğini hatırlatır.⁷⁹

3.5.1 Âl-i İmrân 3/12

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ صَوْلَةٌ وَتُعْذِرُونَ وَتَحْسُرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيُنْسِئُ الْمَهَادُ

“Habibim! İnkâr edenlere de ki: Yakında yenileceksiniz ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası yatılacak ne kötü yerdir.”

Bu ayette iki kelimedeki kıraat farklılıkları bulunmaktadır. Bu kelimeler: “سَعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ صَوْلَةٌ وَتُعْذِرُونَ” kelimeleridir. Kûfi imamlardan üçü (Hamza, Kisâî⁸⁰ ve Halefû’l-Âşir) bu kelimeleri yâ’lı bir şekilde gayb sığasıyla okumuşlardır.⁸¹ Diğer imamların tamamı bu kelimeleri tâ’lı olarak muhatap sığasıyla okumuşlardır.⁸² Muhatap sığasıyla okunduğunda, Yahudilere ve bütün kâfirlere mağlup olacaklarını ve cehenneme sürükleneceklerini söyle şeklinde olur.⁸³ Âlûsî ise burayla ilgili İbn Abbas’tan rivayet edilen hadisi zikretmiştir. Peygamberin Bedir savaşından sonra Medine’ye döndüğünde, “Benî Kaynuka’ Yahudilerini toplayıp onlara, ‘Kureyş’in başına gelen sizin de başınıza gelmeden Müslüman olun’ demiştir. ‘Yahudiler ise savaşmayı bilmeyen bir topluluğa karşı galip olman seni aldatmasın, şayet bizimle savaşırsan savaşmak nasılmış görürsün’ dediler.” Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur. Buradaki ismi mevsul Yahudilere râcidir. Sîn’in ise yakınlığa delalet etmesinden mütevellit, dolayısı ile dünyada gerçekleşeceğinin işaretidir şeklinde yorumlanmıştır. Muhatap sığası olduğunda peygamberin onlara bildirdiğini ve

⁷⁸ Işık, “Âli İmrân”, 2/307.

⁷⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2003), 165.; Atik, “Kur’an Ansiklopedisi Âl-i İmran”, 1/24.

⁸⁰ el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru’l-Mazharî*, 1/442; Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman el-Ümevi Dâni, *Câmiu’l-Beyân fi’l-kıraati’s-seb’a’l-meşhûre* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1999), 2/72; ed-Dâni, *et-Teyisîr*, 86.

⁸¹ el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru’l-Mazharî*, 1/442; Pâluvî, *Zubdetu’l-İrfân*, 39.; İbnu’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/179.; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 232.; Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtubiyye* (Kahire: Dâru’s-Selam, 2015), 190-191. Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/155; Dâni, *Câmiu’l-beyân*, 2/72; ed-Dâni, *Teyisîr*, 86.

⁸² el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru’l-Mazharî*, 1/442; İbnu’l-Cezeri, *en-Neşr*, 179.; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtubiyye*, 190-191.

⁸³ es-Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 1/171.

yalanladıklarında, bu yalanmanın sonuçlarının yine kendilerine döneceğidir. Gayb sığıması ile okunduğunda ise peygamberin, onlara Allah'ın hükmünün onların mağlup olacakları şeklinde olduğunu hikâye etmesidir. Bunu yalanladıklarında ise bu yalanlama Allah'ı yalanlamak şeklinde olur.⁸⁴

Müellifimiz Pânîpetî ise burada Hamza ve Kisâî'nin gayb sığımasıyla yâ'lı şekilde okuduklarını belirtir. Allah, peygamberine, mağlup olacakları ve ahirette cehenneme sürüklenecekleri konusundaki tehditlerini onlara anlatmasını emretmiştir demiştir. İkisi dışında kalan kurrânın muhatap sığımasıyla tâ'lı şekilde okuduklarını ifade etmiştir. Bunun ise ayetin başında bulunan “فُلْنُ” kelimesinin devamı olan muhataba hitap etmektir şeklinde belirtir.⁸⁵

3.5.2 Âl-i İmrân 3/19

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ وَمَنْ

يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

Şüphesiz ki Allah katında din İslam'dır. Kitaba muhatap olanlar, kendilerine verilen ilimden sonra kıskançlık / inatlaşma yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın ayetlerini inkâra yönelenler farkında olsunlar ki Allah hesabı çabucak görür.

Bu ayette “إِنَّ الدِّينَ” kelimesindeki “إِنَّ” kelimesinde Kûfî imamlardan olan Kisâî “أَنَّ” şeklinde hemzenin fethasıyla okumuştur.⁸⁶ Diğer kıraat âlimleri ise hemzenin kesresiyle “أَنَّ” şeklinde okumuşlardır.⁸⁷ Beydâvî ve Âlûsî fetha okuyuşta anlamın, bir önceki cümledeki “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ” den bedel-i kül olursa İslam, imanla tefsir edilmiş, bedel-i iştimâl olursa İslam ve şeriatla tefsir edilmiş olur demişlerdir. Kesre kıraatinde ise bu, yeni bir cümledir ve bir önceki cümleyi te'kid eder. Yani Allah'ın İslam dışında razı olacağı bir din yoktur ki bu da peygamberin getirdiği tevhid ve şeriattir.⁸⁸ Zemahşerî ise fetha kıraatinde mana, aynı şekilde bedel olmasıdır. Böylece mana: “Allah, kendinden başka ilah olmadığına ve katında tek dinin de İslam olduğuna şahitlik etmiştir” şeklinde olur. Kesre kıraatinde ise, birinci cümlelerin tekidi olarak gelmiş yeni bir cümledir şeklinde açıklamıştır. Bu durumda

⁸⁴ Şehâbeddin Ebi's-Senâ Mahmûd bin Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Mahir Habbûş (Beirut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2015), 4/52.

⁸⁵ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/442.

⁸⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/450; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 40; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 233; el-Kâdî, *el-vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye*, 191; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/895; İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/179; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/157; ed-Dâni, *Teysîr*, 87.

⁸⁷ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/450; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye*, 191; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/895; İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/179; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/157; ed-Dâni, *Teysîr*, 87.

⁸⁸ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/157; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 4/76-77.

da gerideki cümleden hareketle mana, İslam'ın tevhid ve adalet olduğu, Allah katında ise dinin bu olduğu ve bunun dışında din namına hiçbir oluşumun kabul edilemeyeceğidir.⁸⁹

Müellifimiz Pânîpetî ise burada, öncelikle Kisâ'î'nin fetha kıraatini zikreder. Fetha kıraatinde, şayet İslam, iman ile tefsir edilirse "أَنَّ الدِّينَ" kelimesi "شَهَدَ اللَّهُ أَنَّهُ" den bedeli kül olur. Katâde demiştir ki: Allah'tan başka ilah yoktur şeklinde bir şahadet, peygamberlerin Allah'tan getirmiş oldukları şeyi birlemektir ki bu da Allah'ın kendisi için kanunlaştırdığı ve elçilerini de onunla gönderdiğidir. Allah'ın veli kulları da bu dine yönlendirir, ondan başka hiçbir din kabul edilmeyecek ve mükâfatın da ancak kendisiyle verildiğidir. Buradaki din kelimesi, Cibril hadisinde var olan "İslam nedir?" sorusuna Allah resulünün vermiş olduğu cevaptaki, "İslam: Senin Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmen, namazını kılman, zekâtını vermen, ramazan orucunu tutman, imkânın varsa hacetmendir."⁹⁰ hadisini kapsayacak şekilde de tefsir edilir. İslam şeriatı Muhammedîye ile tefsir edilirse buradaki fetha kıraati "أَنَّ الدِّينَ" bedeli iştilal olur. Çünkü Allah'ın göndermiş olduğu dinlerin hepsinin hükmü ortadan kalktıktan sonra, günümüzde Allah katında kabul görülen din budur şeklinde yorumlanmıştır. Müellifimiz Pânîpetî, Kesre "أَنَّ الدِّينَ" kıraati ile ilgili olarak, cumhur kesre ile okudu ve bu cümleyi ibtidâiyedir şeklinde kısa bir yorum yapmıştır.⁹¹

3.5.3 Âl-i İmrân 3/36

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِن كَانَ لِأُنْثَىٰ وَابْنِي سَمِيئًا
مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Meryem, onu doğurunca dedi ki: Onu kız olarak Rabbim! Allah onun ne doğurduğunu zaten daha iyi biliyordu; erkek kıza benzemez. Onun adını Meryem koydum ve onu da nesillerini de kovulmuş şeytanın şerrinden senin korumana bırakıyorum.

"وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ" ayetinde geçen "وَضَعْتَ" kelimesi İbn Amir, Asım'ın râvisi Ebû Bekir Şû'be, Ya'kûb tarafından ayn'ın sükûnu ve tâ'nın dammesi ile

⁸⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/895.

⁹⁰ Müslim, *el-Câmi 'u 'ş-şahih*, "Kitâbu'l-İmân", 10.

⁹¹ Pânîpetî, *Tefsîru 'l-Mazharî*, 1/450.

mütekellim sığasıyla okunmuştur. Diğer imamlar ise ayn'ın fethası ve tâ'nın sükûnu ile gayb sığası olarak bu kelimeyi okumuşlardır.⁹²

“وَضَعْتُ” kıraatindeki ayette geçen “Allah ne doğurduğumu en iyi bilendir” ifadesi, Meryem'in annesi Hanne'ye aittir. Çünkü ayetin devamındaki “Erkek kız gibi değildir, onu Meryem diye isimlendirdim, onu ve soyunu Allah'ın korumasına bıraktım” gibi ifadelerle birleştiğinde buna işaret etmektedir. Bu kıraatte geçen ifadeler, Allah'ı yüceltme, O'na boyun eğme ve O'na layık bulunmayan şeylerden O'nu tenzih etme anlamını içermektedir. Meryem'in annesinin “Ey Rabbim! Ben onu kız doğurdum” ifadesi, Allah'ın her şeyi bilmekte olduğuna olan inancını ifade ederek O'na saygı göstermeyi amaçlamıştır. Bu sözlerle, Allah'ın her şeyi açık bir şekilde bilen bir Rab olduğuna olan inanç ve itirafı ifade edilmiştir. “Allah benim ne doğurduğumu daha iyi biliyor” ifadesiyle, bu durumu Allah'a bilgi verme ihtiyacı olmadığı ve bu ifadeyi bilgi verme tarzında kullanmadığı vurgulanmaktadır. Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı gerçeği, müminlerin gönüllerinde tam bir kabul görmüştür. O, bu sözü ancak Allah'ı yüceltmek ve O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmek amacıyla söylemiştir.⁹³ “وَضَعْتُ” kıraatinde ise bu ifade “Allah onun ne doğurduğunu en iyi bilendir” şeklinde geçer ve bu durum, söz konusu ifadenin Allah'a ait olduğunu vurgular.⁹⁴ Beydâvî'ye göre, gayb sığasıyla gelen kıraat için Allah, onun doğurduğu şeyi en iyi bilendir. Meryem'in doğurduğunun kıymetli olduğuna dair, onun ne doğurduğu hakkında bilgisinin olmadığına işaret eden yeni ve başlı başına bir cümle Allah'ın doğrudan hitabıdır. Mütekellim sığası için de Meryem'in annesi burada kendi kendisini “Umulur ki

⁹² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/465; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 40; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 234; Dimiyâtî, *İthâf*, 222; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/180; ed-Dâni, *Teysîr*, 87; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/162; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtıbiyye*, 192; el-İmam Şihâbuddîn Ebî Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dîmeşkî İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr fi kıraati'l-aşr*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Darü'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000), 206; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 81; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1/424; Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr el-ma'rûf bi tefsîri İbn Âşûr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîh, ts.), 3/86; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/137; Esirüddin Muhammed b Yusuf b Ali el-Ceyyani el-Gırnatî el-Endülûsî Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed Abd el-Mevcûd vd. (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 5/36; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 1/555; Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmad Ebüssuud Efendi, *Tefsîru Ebi's-Suûd ve İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*. (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/360.

⁹³ Karaçam, *Kıraat İliminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 165-166; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 131.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/204; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/46; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 131; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/102.

bunun kız olmasında Allah'ın bir hikmeti ve hayrı vardır" şeklinde teselli etmiş olarak yorumlamıştır.⁹⁵

Zemahşerî'ye göre, "وَضَعَتْ" kelimesi İbn Abbas tarafından "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا" şeklinde okunmuş ve bu ifade Allah'ın Meryem'in annesine hitabı olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda, Allah'ın bu ifadesi Meryem'in annesine verilen nimetin değerini anlamaması ve Allah'ın ilmindeki gerçek değeri bilmediğini hatırlatma amacını taşımaktadır. Ayrıca, "وَضَعَتْ" fiilinin "وَضَعَتْ" şeklinde okunmuş olması durumunda, Meryem'in annesinin bu durumu kabullenerek, Allah'ın bu olayda bir sır ve hikmet olduğunu düşündüğü bir teselli ifadesi olduğunu ifade etmektedir⁹⁶ şeklinde yorumlanmıştır.

Pânîpetî, "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ" ayetinde geçen "وَضَعَتْ" kelimesini, İbn Amir, Ebû Bekir Şû'be, Ya'kûb tarafından ayn'ın sükûnu ve tâ'nın dammesi ile mütekellim sığısıyla "وَضَعَتْ" şeklinde okunduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, bu ifade İmran'ın karısının sözlerinden kendi içinde bir teselli bulduğunu ifade eder. Yani Allah'ın bunu yapmada bir sırrı olduğu ve kızın daha hayırlı olduğu konusunda bir hikmeti bulunduğunu umar. Diğerleri ise bu kelimeyi ayn'ın fethası ve tâ'nın sükûnu ile "وَضَعَتْ" şeklinde gayb sığısıyla okumuşlardır. Bu durumda, cümle cümle-i isti'nâfiyedir ki: Allah'ın bu ifadesi, Meryem'in annesine verilen nimetin değerini anlamaması ve Allah'ın ilmindeki gerçek değeri bilmediğini hatırlatma amacını taşımaktadır şeklinde yorumlamıştır.⁹⁷

3.5.4 Âl-i İmrân 3/140

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

"Eğer Uhud'da bir yara aldıysanız, bilin ki o topluluk da benzer bir yara almıştı. Bu olayları insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve onlar için şehitlik nasip etsin. Allah, zalimleri sevmez."

Ayette geçen "قَرْحٌ" kelimesini, Kûfi imamlardan Âsım'ın râvisi Hafs dışında kalan Hamza, Kisâî, Halefû'l-Âşir ve Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekir Şû'be:

⁹⁵ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/162.

⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/923.

⁹⁷ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/465.

her iki yerde de kâf'ın dammesi ile “فُرْحٌ” şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise her iki yerde de kâf'ın fethasıyla “فُرْحٌ” şeklinde okumuşlardır.⁹⁸

Uhud Savaşı ile ilgili indirildiği belirtilen bu ayette, Allah müminlere sadece teselli sağlamakla kalmayıp aynı zamanda uyarılarda bulunmaktadır.⁹⁹ İbn Âşûr, bu ayetin tefsirinde, Uhud günü Müslümanların başlarına gelen hezimetin savaş durumunda şaşılacak veya üzülecek bir durum olmadığını belirterek teselli mahiyetinde olduğunu ifade eder. Çünkü önceden düşmanın Bedir'de yenildiği gibi savaş durumunda sizin için de mağlubiyet olabilir. Burada geçen “فُرْحٌ” kelimesi, gerçek anlamından farklı bir şekilde kullanılmıştır. Aslında, bu, onların maruz kaldığı mağlubiyeti ifade etmek için bir benzetmedir. Çünkü mağlubiyet, zayıflık ve kırılma ile benzerdir.¹⁰⁰ Bazıları, bu iki kıraatin de “ضَعْفٌ” ve “ضَعْفٌ” kelimelerinde olduğu gibi aynı anlamı taşıdığını ifade etmişlerdir.¹⁰¹ Ferra ise فُرْحٌ kelimesini yaranın bizzat kendisi, “فُرْحٌ” kelimesini ise yaradan duyulan acı olarak açıklamıştır. Yani “فُرْحٌ” kıraatindeki anlam, “Eğer size bir yara dokunduysa, o topluluğa da aynı yara dokunmuştur.” “فُرْحٌ” kıraatinde ise anlam, “Eğer size bir acı, sızı dokunduysa, onlara da aynı acı dokunmuştur” şeklinde belirtilmiş olup, bu iki mana arasında güçlü bir ilişki olduğu vurgulanmıştır.¹⁰²

Pânîpetî, bu ayeti değerlendirirken Uhud savaşının ardından, peygamber ve müminlere savaşın getirdiği üzüntüyü aşmaları ve düşmanlarına karşı cesaret bulmaları için bir moral kaynağı olarak indigini belirtir. Hamza, Kisâi, Halefü'l-Âşir ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be'nin kâf harfinin dammesiyle فُرْحٌ şeklinde

⁹⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/554; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 43; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 240; ed-Dâni, *Teysîr*, 90; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye*, 196-197; İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/282; Dimyâtî, *İthâf*, 228-229; İbnu'l-Cezeri, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 209; İbnu'l-Cezeri, *Tayyibetü'n-neşr*, 82; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/186; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 133; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1077; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 5/140-141; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/228; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1/513.

⁹⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi Vâhidi, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*. (Riyad: Dârü'l-Meyman, 2005), 254; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi Vâhidi, *Esbab-ı nüzûl Kur'an Âyetlerinin İnş Sebepleri*, çev. Necdet Çağıl - Necati Tetik (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 124; Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul : Kur'an Âyetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 351; Selim b. İd el-Hilâli - Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, *el-İstîâb fi Beyâni'l-Esbâb Evvelü Mevsûa İlmiyye Hadîsiyye Muhakkaka fi Esbâb-ı nüzûl âyi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Demmân: Dâru İbni'l-Cevzî, 1430), 1/297-298; Selim b. İd el-Hilâli - Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, *Esbâb-ı nüzûl Kur'an Âyetlerinin İnş Sebepleri*. (*El-İstîâb fi Beyâni'l-Esbâb*), thk. Ercan Şen- Faik Akcaoğlu, çev. İshak Doğan (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 1/329-330; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Âl-İmrân 3/228; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/158; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 5/10-11.

¹⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Âl-i İmrân, 3/228.

¹⁰¹ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/186; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1077; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 134; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1/513.

¹⁰² Ebü Zekerriyyâ Yahyâ b Ziyad b Abdullah ed-Deylemi Ferra, *Meani'l-Kur'an* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980), 1/234; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 134.

okuduğunu belirtir. Diğer imamların ise kâf harfinin fethasıyla فَرَحُ şeklinde okuduğunu belirtir. Ardından, her iki kıraatin de sözlükte belirtildiği şekilde silah veya benzeri şeylerin yarasını ve vücuda zarar veren yaraları ifade ettiğini açıklamıştır.¹⁰³

3.5.5 Âl-i İmrân 3/161

وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَعْلَلْ مِمْسًا بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Hiçbir peygamber, savaşanların mal ve haklarına haksızlık etmez. Bunu yapan kişi, kıyamet gününde zimmetine geçirdikleriyle sorumlu tutulur. Herkes, hak ettiğini tam olarak alır; kimse haksızlığa uğramaz, herkes kazancının karşılığını eksiksiz alır.”

يَعْلَلْ أَنْ kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım yâ'nın fethası, ğayn'ın dammesiyle malum sığayla يَعْْلَلْ okumuşlardır. Diğer imamlar, Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir ise yâ'nın dammesi, ğayn'ın fethasıyla meçhul sığayla يُعْلَلْ okumuşlardır.¹⁰⁴

Begavî ve sebab-i nüzule dair kaleme alınan bazı eserlerde bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak bazı hadiseler zikredilmiştir. İkrime ve Miksam tarafından İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadistir. Buna göre, Bedir gününde kaybolan kırmızı kadife bir kumaşın insanlar arasında Peygamber'in aldığı yönündeki dedikodu üzerine bu ayet indirilmiştir. Uhud Savaşı'nda ganimet elde etmek amacıyla yerlerini terk etmeleridir. Onlar, bu kararı, Peygamberin ganimetleri taksim etmeyip Bedir'de olduğu gibi herkesin aldığı ganimetin kendisine ait olduğunu söylemesinden dolayı almışlardır. Endişe duydukları, Peygamberin adil davranmayacağı düşüncesidir. Peygamber, onlara “Ganimette hainlik edip adil davranmayacağımı mı düşündünüz?” dediğinde onlara sert bir uyarı olarak bu ayet indirilmiştir. İbn Abbas'tan başka bir rivayete göre, bu ayet, bazı ileri gelenlerin, kendileri için ayrı bir ganimet payı istemeleri üzerine inmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/554.

¹⁰⁴ el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru'l-Mazharî*, 1/571; İbnu'l-Cezeri, *Tayyibetü'n-neşr*, 83; İbnu'l-Cezeri, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 210; Dimyâtî, *İthâf*, 231; İbnu'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/183; el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtubiyye*, 197; ed-Dâni, *et-Teyşîr*, 91; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 43-44; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 240; el-Beydâvî, *Beydâvî*, 1/192; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî Meâlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nem vd. (Riyad: Daru Taybe, 1993), 2/126.

¹⁰⁵ el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 2/136; Hilâlî - Âl-i Nasr, *el-İstîâb fî Beyâni'l-Esbâb*, 1/319-321; Hilâlî - Âl-i Nasr, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1/352-354; Vâhidi, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'an.*, 255-257; Vâhidi, *Esbâb-ı nüzul*, 126-127; Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2015), 217-218; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/194; Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/164.

أَنْ يُغَلَّ kıraatinde kelimenin يَحُونُ (ihanet etmek) anlamına geldiği belirtilmiştir.¹⁰⁶ Bu durumda, kelimenin anlamı, bir peygamberin dostlarına, başkalarına ya da emanete ihanet etmesi olacak şey değildir ve hatta düşünülemez bir durumdur.¹⁰⁷ أَنْ يُغَلَّ kıraatinde ise kelimenin anlamı, başkasının peygambere hainlik edilmesi düşünülemez. İki kıraatten anlaşılan mana şudur: Peygamberin bir başkasına, dostlarına ihanet etmesi olacak şey olmadığı gibi başkasının da bir peygambere ihanet etmesi asla düşünülemez.¹⁰⁸

Pânîpetî, kıraat farklılıklarını açıkladıktan sonra, غُلُولُ kelimesinin manasının ganimetlerde ihanet etmek olduğunu belirtmiştir. Birinci yani أَنْ يُغَلَّ kıraatine göre İbn İshak şöyle demiştir: Bu vahiy ile ilgilidir ve bir peygamberin arzu, korku veya başkalarını etkileme çabası nedeniyle herhangi bir vahyi gizlemesinin doğru olmadığı anlamına gelir. İleri gelenlerin de ganimet konusunda bazılarına verilir bazılarında ise esirgenir endişesiyle kendilerine danışılmasını istemişlerdir. Bu sebeple bu ayetin indirildiğini belirtmiştir. أَنْ يُغَلَّ kıraatine göre iki farklı anlam ortaya çıkar. Birinci anlam, ifadenin şu şekilde olmasıdır: Bir peygamberin ihanete bulaşması ve ganimetleri kişisel kazanç elde etmek için kullanması düşünülemez. Bu durumda, iki kıraatin ifade ettiği mana aynıdır. İkinci anlam ise, ifadenin şu şekilde olmasıdır: Bir peygamberin, kendi ümmetini aldatıp ihanet etmesi kesinlikle düşünülemez şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁹

3.6 Nisâ Sûresi

Nisâ Sûresi, Mushaf'taki sıralamada dördüncü, iniş sırasına göre doksan ikinci sûredir. Mümtehinê sûresinden sonra, Zilzâl sûresinden önce inmiştir. Toplam 176 ayetten oluşur. Medine döneminde indiği kabul edilen Nisâ Sûresi'nin, ayetlerin inme sırasına göre Mümtehinê sûresinden sonra geldiği düşünülmektedir. Sûre, adını içinde birçok kez geçen "nisâ" kelimesinden almıştır. Sûrenin çeşitli ayetlerinde, aile hukuku, miras, kadın hakları gibi konulara vurgu yapılır. İslam hukukunun temel prensiplerini içerir ve ahlaki değerlere vurgu yapar. Nisâ Sûresi, İslam hukukunun temel prensiplerini ayrıntılı bir şekilde açıklayan bir sûredir. Miras hukuku, evlenme, boşanma, kadın hakları ve aile yapısı gibi konular bu

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/388; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/193.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/198; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/388; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 137; Elik- Coşkun, *Tevhît mesajı*, 218.

¹⁰⁸ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 2/136; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/390; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 137; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/199; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 1/535.

¹⁰⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/571-572.

sûrede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İslam'ın ahlaki değerleri ve insan ilişkilerine getirdiği düzenlemeler bu sûrede vurgulanır. Ayrıca, toplumsal adalet, dayanışma ve yardımlaşma ilkelerine vurgu yaparak müminler arasında kardeşlik duygusunun güçlenmesini sağlamayı hedeflediği belirtilmiştir.¹¹⁰

3.6.1 en-Nisâ 4/1

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey İnsanlar! Sizi tek bir özden yaratan ve aynı özden ona eş yaratan ve her ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinizden korkun. O'nun adıyla birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'tan, O'na saygısızlık etmekten ve akrabalık ilişkilerini kesmekten korkun. Allah sizin bütün yaptıklarınızı gözetlemektedir.”

Burada, iki kelimenin kıraatinde farklılıklar vardır. İlk kelime, “تَسَاءَلُونَ” kelimesidir. Kûfi imamlar, yani Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir, bu kelimenin sîn harfini tahfif ederek okumuşlardır. Diğer imamlar ise, yani Kûfi imamların dışındakiler, sîn harfini teşdid ederek “تَسَاءَلُونَ” okumuşlardır. Bunun aslı “تَسَاءَلُونَ”dir, ikinci tâ, sîn'e idgam edildi ve sîn şeddelendi “تَسَاءَلُونَ” olmuştur. İkinci kelime ise “وَالْأَرْحَامَ” kelimesidir. Bu kelimenin sonundaki mim harfini, Kûfi imamlardan Hamza cer ile okumuştur. Diğer imamlar ise fetha ile okumuşlardır.¹¹¹

Araplar birbirlerinden bir şey isterken “أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ” Allah adına, Rahman adına, akrabalık hatırına, istiyorum, derlermiş. Burada iki farklı yorumun olduğu belirtilmiştir. Bir yoruma göre, “birbirinizden bir şey isterken ‘Allah aşkına, Allah için senden şunu isterim’ diye adına yemin ettiğiniz Allah’a isyan etmekten ve akrabalık hukuk ve haysiyetine riayet etmemekten korkun” anlamına gelir. Diğeri ise, “Allah’a karşı gelmekten korkunuz; içtenlikle ve ilahi erdemlilikle hareket ediniz ki, siz o Allah’a ve rahimlere yemin ederek birbirinizden dileklerde bulunursunuz.” Araplar, akrabalık bağları üzerinden önemli bir ricada bulunacakları zaman “أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ وَالرَّجْمَ” derlermiş; yani “Allah ve akrabalık adına senden bir şey istiyorum” anlamına gelir. Bu ikinci anlam, her iki kıraat için de

¹¹⁰ M. Kamil Yaşaroğlu, “Nisâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/137-138.

¹¹¹ el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru 'l-Mazharî*, 2/4; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 84; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 212; Dimyâtî, *İthâf*, 236; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/286; el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 200; ed-Dâni, *et-Teyşîr*, 93; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 250; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 45; el-Beydâvî, *Beydâvî*, 1/203.

uygundur. Ancak ilk anlam, Hamza kıraatinin bağlamında daha uygun düşmektedir.¹¹²

Pânîpetî, öncelikle yukarıda belirtilen kıraat farklılıklarına değinmiştir. Ardından, Arapların birbirlerinden bir şey isterken “أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ” dediklerini vurgulamıştır. “وَالْأَرْحَامَ” kelimesinin nasb okunduğu durumda “وَاتَّقُوا اللَّهَ”deki Allah kelimesine yapılan atıf, metni “Akrabalık bağlarını kesmekten korkun” şeklinde anlamlandırmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Âişe’nin Peygamber’den rivayet ettiği “Akrabalık bağı arş-ı alaya tutunmuş ve şöyle demiştir: Agâh olun, kim beni gözetirse, Allah da onu gözet sin. Kim benimle ilgisini keserse Allah da ondan ilgisini kessin”¹¹³ hadisi de konuya dayanak teşkil etmesi için zikretmiştir. Cer kıraati için, İmam Hamza “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde zamiri mecrur üzerine atfederek okumuştur. Bu da kıraatin mütevâtir olmasından dolayı, Kûfe’li nahivciler için, atıf yaparken cer harfini tekrar etmeden atıf yapmanın caiz olduğunun delili sayılmıştır. Bu durumda mana; “Allah’a karşı gelmekten kaçının. Aranızda karşılıklı dilek ve istekte bulunurken, Allah’a ve akrabalara yemin ediyorsunuz” şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

3.6.2 en-Nisa 4/25

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ قَتَايَاكُمْ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُنْجِدَاتٍ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنِ اتَّيْنَا بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“İçinizden, mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kişi, kendi câriye kızlarınızdan alabilir. Allah, imanınızı daha iyi bilir. Birbirinizden türeyip gelmekte olduğunuzu unutmayın. Bu nedenle, iffetli bir yaşam sürmeleri, zina etmemeleri, gizli dostluklar kurmamaları şartıyla ve ailelerinin izniyle onları nikâhlayın. Mehirlerini de adetlere uygun bir şekilde verin. Eğer evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu durum, günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

¹¹² Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-Muhît*, 6/395-397; Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, 5/264-265; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 141-142; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/217-218; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/261-262.

¹¹³ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Kitâbu'l-birri ve's-sılati ve'l-âdâb", 2555.

¹¹⁴ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/4.

“أُحْصِنَ” kelimesini Âsım’dan Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Âşir hemze’nin ve sâd’ın fethasıyla “أُحْصِنَ” şeklinde, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım’dan Hafs, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb ise hemze’nin dammesi ve sâd’ın kesresiyle “أُحْصِنَ” şeklinde okumuşlardır.¹¹⁵ Bu ayette kelime “أُحْصِنَ” şeklinde malum sığayla okunduğunda mana; “evlendiklerinde yani kendilerini (iffetlerini) koruma altına aldıktan sonra” şeklinde olur. “أُحْصِنَ” şeklinde meçhul sığayla okunduğu zamanda ise mana; “cariyelerin evlendirilmek suretiyle iffetleri koruma altına alındıktan sonra” şeklinde olur denilmiştir.¹¹⁶ Bazı müfessirler bu ayetteki “فَإِذَا أُحْصِنَ” kelimesini “Müslüman olurlarsa” şeklinde yorumlamışlardır. Bu durumda kim bunu “Müslüman olurlarsa” şeklinde yorumlarsa, zina ettikleri takdirde kendilerine haddin vucûbiyetini şart kılmış olur. Çünkü Müslüman olmayana zina haddi uygulanmaz şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷

Pânîpetî, malum sığayla gelen “أُحْصِنَ” kıraatini “evlenmek suretiyle iffetlerini koruyanlar” şeklinde yorumlamıştır. Meçhul sığayla gelen “أُحْصِنَ” kıraatini de “evlendirilmek suretiyle iffetleri korunduğunda” şeklinde yorumlamıştır. Pânîpetî “أُحْصِنَ” kelimesi için lügatte yasaklama ve menetme anlamına gelir. Kur’ân’da özgürlük, iffet, evlilik gibi çeşitli bağlamlarda kullanılmış ve İslam perspektifinden her duruma uygun bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda, kelime genellikle evlilik ile ilişkilendirilir. Zira Müslüman bir ümmetten bahsediliyor ve iffet kavramı, Allah’ın ‘Eğer bir fuhuş (zina) işlerseler, hür ve bekâr kadınların cezasının yarısı onlara düşer’ şeklindeki ayetiyle çelişmiş oluyor. Burada ayrıca, evli ve hür kadınları kastetmek caiz değildir çünkü onların haddi recimdir. Bundan dolayı da cezanın yarıya indirilmesi hür ve evli kadınlar için düşünülemez şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁸

3.6.3 en-Nisâ 4/42

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا

“Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, keşke yer yarılıysaydı da yerin altında kaybolmayı arzulayacakları bir duruma düşerler. Onlar hiçbir sözlerini (günahlarını) Allah'tan gizleyemezler.”

¹¹⁵ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/75; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 85; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 214; Dimyâtî, *İthâf*, 240; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/187; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 202; ed-Dâni, *Teyyîr*, 95; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 46; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 252; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/214; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/95.

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/109; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/315; Dimyâtî, *İthâf*, 240.

¹¹⁷ Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/579.

¹¹⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/75.

“لَوْ تَسَوَّى” kelimesini, Nâfi‘, İbn Âmir¹¹⁹ ve Ebû Ca‘fer, tâ’nın fethası ve sîn’in şeddesiyle Tefe’ül babının tâ’sını sîn’e idgam ederek “لَوْ تَسَوَّى” şeklinde okumuşlardır. Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Âşir tâ’nın fethası ve sîn’in tahfifi, Tefe’ül babının ta’sının hazfı ve imale yaparak “لَوْ تَسَوَّى” şeklinde okumuşlardır. Zikredilen imamların dışında kalan imamlar: İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Ya‘kûb tâ’nın dammesi ve sîn’nin tahfifiyle okumuşlardır.¹²⁰ Ayetin tefsirinde Zemahşerî, gömülüp, ölülerin yerle bir olduğu gibi, dirilme anında topraktan hiç çıkmamış olmayı arzulayacaklar. Başka bir ifadeyle, hayvanlar toprağa dönüştüğünde, kâfirler hayvanların bu durumu gördüklerinde imrenerek, kendilerinin de aynı şekilde toprakla bütünleşmelerini dileycekler demiştir.¹²¹ Yine “لَوْ تَسَوَّى” ve “لَوْ تَسَوَّى” kıraatleri yani sîn’in şeddeli ve tahfifle okunduğu kıraatler için bazı müfessirler tarafından aynı manayı ifade ettikleri belirtilmiştir. Ancak bazı müfessirler “yer yarılsa da içine girseler” bazıları da “babaları gibi toprak olmayı isteyecekler” diyerek ihtilaf etmişlerdir. Yine yeryüzünün üzerlerine dümdüz edilmiş olarak gömülmek, sanki hiç yaratılmamışlar gibi asılları üzerine toprak olarak kalmayı arzulamışlardır. İbn Abbas’a göre onlar, insanların onların üzerlerinde yürümelerini, adeta toprak gibi ezip geçmelerini arzu ediyorlar.¹²²

Pânîpetî lû’in temenni (dilek) ifade ettiğini belirtmiştir. Küfür ve isyan ile Allah’ın huzuruna gelenlerin hepsi ya da birinin temennide bulunacağını belirtmiştir. Nâfi‘ ve İbn Âmir’in “تَسَوَّى”, Hamza ve Kisâi’nin de “تَسَوَّى” okuduğunu ve zikredilen ilk iki kıraatteki kelimelerin asıllarının “تَسَوَّى” olduğunu ve tefe’ül babının tâ’sının hazfedildiğini belirtmiştir. Bu imamların dışında kalan imamların ise tef’îl babından meçhul sığayla “تَسَوَّى” okuduklarını belirtmiştir. Katâde’nin “kâfirler yer yarılsa da içine girseler, yeryüzü üzerlerine dümdüz olmasını isteyecekler” hadisini zikretmiştir. Yine dirilmeyi hiç temenni etmeyeceklerinin rivayet edildiğini de belirtir. Kelbî’den rivayetle “Allah’ın sığırlara, vahşi hayvanlara, kuşlara, yırtıcı kuşlara toprak olun dediğinde ve onlar

¹¹⁹ Pânîpetî تَسَوَّى kelimesini sehven olsa gerek تَسَوَّى şeklinde şîn harfiyle yazmıştır. (Çeşitli nüshalar kontrol edilmiştir.). Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/104.

¹²⁰ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/104; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 85; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 215; Dimyâtî, *İthâf*, 241; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/188; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 203; ed-Dâni, *Teyşîr*, 96; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 47; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 253; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/220.

¹²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/137; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/220.

¹²² Ebu Hayyan, *el-Bahrü’l-Muhîr*, 3/263; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 6/36.

toprak olup üzerlerinin dümdüz olduğunu gören kâfirlerin de aynı şeyi isteyeceklerini” belirtmiştir.¹²³

3.6.4 en-Nisâ 4/43

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا

“Ey iman edenler! Sarhoşken veya cünüp iken- yolculuk halinde değilseniz- temizleninceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz, ya da kadınlara dokunmuş ve su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.”

Ayetteki “لَمَسْتُمْ” kelimesinde kıraat farklılıkları mevcuttur. Burada ve Mâide sûresi 6. Ayette geçen bu kelimeyi, Kûfi imamlardan Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir lâm harfinden sonra elif'siz; diğer imamlar ise lâm'dan sonra elif'le uzatarak okumuşlardır.¹²⁴ “لَمَسَ” kelimesi genellikle dokunma, temas veya el sürme anlamına gelir.¹²⁵ “لَمَسْتُمْ” kelimesinin geçtiği bu ayette, abdest ve guslün gereklilikleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Pratikte abdestin bozulduğu veya guslün gerektiği durumlar belirtilmiş, ayrıca suya ulaşamadığı anlarda teyemmüm etme sebepleri açıklanmıştır. Özellikle hastalık, seyahat, tuvalet ihtiyacı, kadına dokunma veya cinsel ilişki durumlarında abdestin bozulması veya guslün gerekliliği söz konusuysa, su bulunmuyorsa temiz toprağa teyemmüm etmek önerilmektedir.

Kurtubî, ayette bulunan kıraat farklılıklarını belirttikten sonra, “لَمَسَ” fiilinin üç temel anlamını olduğunu belirtmiştir. İlk olarak, “لَمَسْتُمْ” ifadesi “جامعتم” anlamına geldiğini yani cima anlamını içerdiğini ifade eder. İkinci olarak, “لَمَسْتُمْ” kelimesinin dokunma anlamını taşıdığını ve ayette ifade edilen eylemin “el ile dokunma” olduğunu belirtir. Üçüncü olarak ise elle dokunmak ve cima etmek biraya getirilmiştir.¹²⁶ Kurtubî'nin açıklamaları doğrultusunda, kelimenin asıl anlamı olan “dokunma” veya “elle temas etme” şeklindeki manayı göz önüne aldığımızda, ayetin anlamının “onlara (elle) dokunduğunuzda” şeklinde olduğu ortaya çıkar. Ebû

¹²³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/104.

¹²⁴ el-Pânîpetî, *Et-Tefsîru'l-Mazharî*, 2/112; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 85; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, 215; Dimyâtî, *İthâf*, 242; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/188; el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 203; ed-Dâni, *et-Teyşîr*, 96; Pâluvî, *Zubdetu'l-Irfân*, 47; Emin Efendi, *Umdetu'l-Hallân*, 253.

¹²⁵ İbn Manzûr, “Lisânü'l-'Arab”, “lms”, 6/209.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 5/145.

Hayyân'da bunu cinsel ilişki sırasında ortaya çıkan cünüplük durumuyla ilgilidir. Özellikle, Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşü ayrıntılı bir şekilde açıklanmış diğer mezheplerden ise alıntı yapılmamıştır. Özetle, metin, hastalık ve seyahat durumlarını vurgulamaktan kaçınılarak oluşturulmuştur. Dokunma fiilinin yüklendiği anlamı öne çıkaranlar, bu durumu 'azdan çoğa doğru yükselme' bağlamında değerlendirmektedirler. Çünkü hastalık durumu, seyahat durumundan daha düşük bir durumdur. Seyahat durumu ise hâcet giderme durumundan daha düşük bir durumdur ve hâcet giderme durumu da kadına dokunma durumundan daha düşük bir durumdur şeklinde yorumlamıştır.¹²⁷

Pânîpetî hem burada hem de Mâide sûresinde kurrânın cumhuru "لَمَسْتُمْ", Hamza ve Kisâî'nin ise "لَمَسْتُمْ" okuduğunu belirtmiştir. Hz. Ali, Hz. Âişe, Hz. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hasan-ı Basrî, Mucâhid ve Katâde'nin buradaki "dokunmak" ifadesinin aslında cinsel ilişkiyi ima ettiğini düşünmekte ve bunun kinaye yoluyla ifade edilmiş olup, Ebû Hanife ve Sevrî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Bu yoruma göre eğer kirlilik cinsel ilişki anlamında kullanılıyorsa, geride geçen "وَلَا جُنْبًا" üzerine atfetmek doğru olmaz. Eğer kirlilik inzal (meni boşalması) anlamında kullanılıyorsa Hanefilerin görüşü de buna işaret ettiği gibi "وَلَا جُنْبًا" üzerine atf doğru olur. Bu bağlamda, kelimenin ayetteki anlamının "kadınlarla cinsel ilişkide bulunduğunuzda" şeklinde olduğu kabul edilmektedir. Bu görüşü destekleyen birçok sahabe ve sonraki dönem âlimler, "lems ve mülânese" terimlerinin aslında "cinsel ilişki" anlamına geldiğini açıkça ifade etmişlerdir.

Ebu Hanife, İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamları, kadına dokunmanın abdesti bozmayacağını belirtmişlerdir. Ancak İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel, şehvetle kadınlara dokunmanın abdesti bozacağı görüşündedirler. İmam Şâfiî ise, erkeğin kadına arada bir engel olmadan dokunması durumunda, şehvetle olsa da olmasa da abdestin mutlak olarak bozulacağı görüşündedir. İbn Mes'ûd, Hz. Ömer, İbn Ömer ve Şa'bî demişlerdir ki, buradaki 'dokunma' ifadesi gerçek anlamıyla deri teması anlamına gelir. Bu nedenle, aralarında hiçbir engel olmadan kadına dokunmak, abdestin bozulmasına sebep olur. İbn Mes'ûd, bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: "Bu, cinsel ilişki dışında gerçekleşen temas anlamına gelir." Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan "kadına dokunmaktan kasıt öpmektir ve bu da abdest almayı gerektirir" şeklindeki nakli rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Zührî

¹²⁷ Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/269.

ve Evzâî gibi âlimler, İmam-ı Şafîî'den nakille, kadına dokunmanın abdesti bozduğunu belirtmişlerdir. Pânîpetî, yine İmam Malik, Şâfîî, İshak, Leys ve Ahmed b. Hanbel'e göre, dokunmanın abdesti bozması için, dokunulan kadının arzulu olması ve temasın şehvetle gerçekleşmiş olması gerekmektedir şeklinde belirtmiştir.¹²⁸

3.6.5 en-Nisâ 4/94

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşmak üzere yola çıktığınızda, karşılaştığınız kişilerin durumlarını iyice araştırın. Size müslümanca selam verene, “Sen mümin/eman verilmiş biri değilsin” demeyin, dünya malına tamah ederek onu öldürmeyin. Allah katında sizin için pek çok nimet vardır. Daha önce siz de öyleydiniz, Allah size lütfederek doğruları öğretti. O halde savaşta karşılaştığınız kişilerin durumlarını iyice araştırın. Unutmayın ki, Allah yaptıklarınızdan daima haberdardır.”

Bu ayette üç ayrı kelime kıraat ihtilafı bulunmaktadır. Birinci kelime “فَتَبَيَّنُوا” kelimesidir. Bu kelimeyi Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir hem burada hem de Hucurât Sûresi 6. ayette “فَتَبَيَّنُوا” şeklinde, diğer imamlar ise yazıldığı şekilde “فَتَبَيَّنُوا” okumuşlardır. İkinci kelime “السَّلَامَ” kelimesidir. Bu kelimeyi Nâfî', İbn Âmir, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir “السَّلَامَ” şeklinde diğer imamlar ise yazıldığı şekilde “السَّلَامَ” okumuşlardır. Üçüncü kelime ise “مُؤْمِنًا” kelimesidir. Bu kelimeyi Ebû Ca'fer bir kez “مُؤْمِنًا” ismi fail sığasıyla, bir kez de “مُؤْمِنًا” ismi meful sığasıyla okumuştur.¹²⁹

Ayetin nüzul sebebiyle ilgili birkaç olay anlatılır. Bunlardan biri Hz. Peygamber, Fedek üzerine gönderdiği bir birlikte yer alan Üsâme b. Zeyd'in, Mirdâs b. Nüheyk adlı birini, Müslüman olduğunu iddia edip şehadet getirmesine ve selam vermesine rağmen öldürmesidir. Mirdâs b. Nüheyk, kendi kavmi içinde tek müslüman olan kişiydi. Hz. Peygamber'in emriyle Galib b. Fudale'nin komutasındaki bir müfreze, bu kavme yönelmişti. Ancak toplumun geri kalanı kaçarken, yalnızca Mirdâs, müslümanlığına güvenerek yerinde kalmıştı.

¹²⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/112.

¹²⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/185; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 85; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 216; Dimyâtî, *İthâf*, 244; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/189; el-Kâdî, *el-Vâfî fi şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 204; ed-Dâni, *Teyşîr*, 97; Pâluvi, *Zubdetu'l-irfân*, 48; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 255.

Müslümanların atlarını gördüğünde, sığırlarını dağın bir girintisine sakladı. Müslümanlar, ona ulaştıklarında tekbir aldılar. O da aynı şekilde tekbir alarak indi ve “Esselâmu aleykum” dedi. Ancak Üsâme b. Zeyd, Mirdâs’ı öldürüp hayvanlarını sürüp götürdü. Olayın detayları Hz. Peygamber’e iletiildiğinde, Peygamber çok öfkeleni ve Üsâme’yi sert bir şekilde azarladı, “Siz onu sadece beraberindeki mal için öldürdünüz” buyurdu. Ardından, Üsâme’ye bu ayeti okudu. Üsâme, “Ey Allah’ın Elçisi, benim için Allah’tan bağışlanma dile” diye istekte bulundu. Peygamber’de, “O ‘La ilahe illallah’ dediği bir sırada nasıl olur da onu öldürürsünüz?” dedi ve bunu tekrar tekrar söyledi. Hatta Peygamber bunu o kadar çok tekrar eder ki Üsâme “daha önce Müslüman olmasaydım da keşke bugün olsaydım diye istedim” demiştir. Peygamber sonra Üsâme için Allah’tan bağışlanma dilemiş ve ona bir köle âzad etmesini buyurmuştur.¹³⁰

Zemahşerî “فَتَنَّبَتُوا” ve “فَتَنَّبَتُوا” kıraatleri, her ikisi de Tefe’ül babından gelmekte ve istifâl anlamı içermektedir. “Bir konu hakkında öncelikle o konunun aydınlığa ve kesinlik kazanmasına çalışın ve her şey açıklığa kavuşmadan karar vermeyin” anlamındadır şeklinde yorumlamıştır. Karaçam ise: Birinci okuyuş “فَتَنَّبَتُوا” kıraati, bir konuyu detaylıca inceleme, açığa çıkarma ve dinin hakikatini net bir şekilde ortaya koyma anlamını içerir. Bu, zayıf yorumlardan ve şüphelerden kaçınılarak, kesin bilgiye dayalı olarak ve dikkatle sonuca varma çabası içerir. Aynı zamanda “فَتَنَّبَتُوا” kıraati, “فَتَنَّبَتُوا” kıraatinden daha geniş bir kapsama sahiptir ve onun anlamını içermekte, hatta daha genel bir durumu kapsamaktadır. Bu bağlamda, ayetin geniş anlamı şu şekildedir: “*Ey iman edenler! Allah’ın yolunda savaşmak üzere harekete geçtiğinizde, durumu iyice araştırın, acele etmeyin ve kesin bilgiyle donanmış olarak, şüpheye yer vermeden kılıç kullanın.*” Bu çaba, konuyu doğru bir şekilde ortaya koymak ve yanlış anlamalara yer vermemek için titiz bir inceleme ve bilgiye dayanma anlamını taşır.

İkinci okuyuşa göre, “فَتَنَّبَتُوا” kıraati, adım atarken daha dikkatli, yavaş ve kontrollü olmayı ifade eder. Bu, tedbirli olmayı, karar vermeden önce tam bir ikna sürecini beklemeyi ve ani, düşüncesiz eylemlerden kaçınmayı içerir. Dolayısıyla, ayetin temel mesajı: “*Adımlarınızı sağlam, kontrollü ve dikkatli bir şekilde atın; acele etmeyin ve düşünmeden alınan kararların olumsuz sonuçlar doğurabileceğini*

¹³⁰ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazhari*, 2/185-186; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/402-403; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/235-236; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 178-179; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 146.

unutmayın. Adımlarınızı sağlam temellere yerleştirin ve kayma ihtimalini minimize edin!” şeklinde olur.¹³¹

Kıraat farklılığının olduğu ikinci kelime “السَّلَامُ” kelimesidir. “السَّلَامُ” kıraatine göre ayetin manası, “Size selam verene, kendini Müslüman olduğunu beyan edene ve barış teklif edene, ‘Sen mümin biri değilsin’ demekten kaçının” şeklinde olur. “السَّلَامُ” kıraatine göre ise mana, “Teslimiyet gösteren, (teslimiyet bayrağını çekene) boyun eğip itaat eden veya tevhidini ilan ederek İslam’a girdiğini beyan eden bir kimseye, ‘Sen mümin değilsin’ demeyin!” şeklinde olur denilmiştir.¹³²

Ayette kıraat farklılığının bulunduğu üçüncü kelime “مُؤْمِنًا” kelimesidir. “مُؤْمِنًا” kıraatine göre mana “Sen mümin değilsin” şeklinde, “مُؤْمِنًا” kıraatine göre ise “Sen eman verilmiş biri değilsin” anlamına geldiği belirtilmiştir.¹³³

Pânîpetî, bu ayetteki kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak, “فَتَنَّبِئُوا” kelimesini Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'in hem burada hem de Hucurât Sûresi'nde Tefe'ül babından “فَتَنَّبِئُوا” olarak okuduklarını belirtmiştir. Bu takdirde mana: “Mümini kâfirden ayırt edene, doğruluğuna tamamen kanaat edinceye kadar temkinli olun” anlamına gelir. “فَتَنَّبِئُوا” kıraatinde ise mana “Düşünürseniz, üzerine kafa yorarsanız, netleşmesini isterseniz mesele zaten netleşir yani iş tamamen aydınlığa kavuşana kadar acele etmeyin” demektir. İkinci kelime “السَّلَامُ” kelimesidir. Bu kelimeyi Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halefû'l-Âşir “السَّلَامُ” şeklinde okumuşlardır. Bu takdirde mana: teslim olmak, boyun eğmek demek olur. “السَّلَامُ” kıraatinde ise mana: selam vermek yani “السلام عليكم” demek olur. Her kıraatte de bununla kastedilen “السلام عليكم” sözüdür denilmiştir. Müellif tefsirin fayda bölümünde, bu ayetin; dünyalık işler konusunda mükrehin imanının sahih olabileceğine, müçtehidin hata yapabileceğine ve doğruyu aramada yapmış olduğu hatasında kasıt yoksa affedilebileceğine dair deliller bulunmaktadır. Müçtehidin gerçeği ararken şahsi çıkarlarını değil, objektif bir yaklaşım sergilemesi, derinlemesine araştırma yapması, şeffaf olması ve üstün bir çaba göstermesi gerekir. İlk bakışta görünenin yanıltıcı olabileceğini ve bu nedenle doğrulamadan geçmemesi gerektiği

¹³¹ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 177; Çetin, *Kur'an okuma esasları*, 147; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/235; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/233; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/401-402.

¹³² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/135; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/403; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 178; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 148; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/119.

¹³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/235; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 148; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/402.

belirtilmektedir. İctihadında hata yapan bir müctehid dahi sevap alabilir ve eğer bir meselede kesin bir hükme varılamıyorsa, kişinin kâfir olarak damgalanması uygun değildir. “Allah’tan başka ilah yoktur” diyen bir kişinin, Ehl-i Kitap ve Müslümanlık arasında kalmasına rağmen onu kâfir ilan etmek caiz değildir ve işi netleşene kadar ona karşı ölüm cezasına hükmetmek için acele edilmemelidir. Bir ülkede veya köyde mücahitler İslam dair sembolleri fark ederlerse, bu durumu dikkate almaları ve durmaları gerekmektedir.¹³⁴ Pânîpetî ayetteki üçüncü kelime üzerindeki kıraat farklılığına dair herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

3.7 Mâide Sûresi

Mâide sûresi, Kur’ân’ın beşinci sûresidir ve 120 ayetten oluşmaktadır. Bu sûre, çeşitli konuları ele almakta ve Müslümanların günlük hayatında nasıl davranmaları gerektiği konusunda rehberlik etmektedir.

Sûrenin başında Allah’ın yasakladığı ve helal kıldığı şeyler detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Haram olan şeylerden kaçınılması ve helal olan şeylerin tüketilmesi üzerinde vurgu yapılır.¹³⁵ Müslümanların verdikleri söz ve ahitlere sadakat göstermeleri gerektiği vurgulanır. İnsanlar arasındaki sözleşmelere ve anlaşmalara uymak önemli bir değer olarak öne çıkar.¹³⁶ Namazın önemi ve nasıl kılınması gerektiği konusunda bilgi verilir. Ayrıca temizlik ve abdest konularına da vurgu yapılır.¹³⁷ Kitap Ehli olanlardan alınan cizye vergisi konusu işlenir. Adaletin önemi vurgulanır ve toplum içinde adil davranılması gerektiği belirtilir.¹³⁸ Müslümanların helal yollarla kazanç elde etmeleri üzerinde durulur. Haksız kazançlardan kaçınılması gerektiği vurgulanır.¹³⁹ Hz. İsa’nın peygamberliği ve gönderildiği mesaj üzerinde durulur. İslam’ın onun getirdiği mesajı doğruladığı ifade edilir.¹⁴⁰

3.7.1 el-Mâide 5/6

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِنَ الْغَائِطِ أَوْ
لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ
حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

¹³⁴ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/186-187.

¹³⁵ el-Mâide 5/3.

¹³⁶ el-Mâide 5/1.

¹³⁷ el-Mâide 5/6.

¹³⁸ el-Mâide 5/29.

¹³⁹ el-Mâide 5/88.

¹⁴⁰ el-Mâide 5/110.

“Ey iman edenler! Namaz için ayağa kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve ayaklarınızı topuklara kadar yıkayın. Eğer cünüp iseniz, temizlenin. Hastaysanız, yolculukta iseniz, biriniz ayakyolundan gelmişse veya kadınlarla cinsel ilişkiye girmişseniz ve su bulamıyorsanız, o zaman temiz bir toprak arayın; teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size zorluk çıkarmak istemez; tam aksine sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister, umarız ki şükredersiniz.”

“وَإِيْدِيكُمْ” kelimesini Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım’dan Hafs, Kisâi ve Ya‘kûb üzerine atfederek lâm’ın fethasıyla; okumuşlardır. Diğer imamlar: İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım’dan Ebû Bekir Şu‘be, Hamza, Ebû Ca‘fer ve Halefü’l-Âşîr ise lafzen en yakınındaki بِرُؤْسِكُمْ üzerine atfederek lâm’ın kesresiyle “وَإَزْجُلْكُمْ” okumuşlardır.¹⁴¹ “لَمْسْتُمْ” kelimesindeki kıraat farklılıklarını ve yorumları Nisâ 43. ayette zikredildiği için burada değinilmeyecektir.

Kurtubî tefsirinde, “وَإَزْجُلْكُمْ” fetha kıraatine göre bu kelime “وَجُوْهُكُمْ” üzerine atfedilmiş olup amili “فَاعْسِلُوا”dür. Abdest alırken ayakları yıkamanın farz olduğu hükmü, bu okunuşa göre ortaya çıkar. Te’vil ile dahi, bu okunuşa göre ayakların mesh edilmesine ihtimal bahis konusu olamaz. Bu nedenle cumhur ve âlimlerin çoğunluğu, ayakları yıkamanın farz olduğu hükmünü vermişlerdir. Aynı zamanda bu konuda Peygamberden rivayet edilen bazı hadisler ve normal hayatındaki uygulamaları, bu tür okuyuşu desteklemektedir. Hz. Âişe ve Ebu Hüreyre’den rivayet edilen hadis-i şerif şöyledir: “Abdest alırken kuru bırakıldığı için ateşte yanacak topuklara yazıklar olsun!”¹⁴²

İki kıraat arasındaki bu farklılık sebebiyle müfessirler ve mezhepler arasında bir ihtilaf meydana gelmiştir. Bir görüşe göre ayaklar yıkanmalıdır,¹⁴³ diğer görüşe göre ise mesh yapmak yeterlidir.¹⁴⁴ Elmalılı bu ihtilafı ilgili olarak

¹⁴¹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/293; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 86; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 217; Dimyâtî, *İthâf*, 246; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/190; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 205; ed-Dâni, *Teyssîr*, 97; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 49; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 255; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/260; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 181; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/22; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 7/63; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 242-243.

¹⁴² Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/93.

¹⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/383; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 7/63-64; Dimyâtî, *İthâf*, 251; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 6/22-23; Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/293-294; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/248; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/224-225; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 181-182.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/383-384; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 7/63-64; Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/293-294; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/548-550; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/224-225;

“En uygun ve güvenilir çözüm, çıplak ayakların yıkanması ve abdestle giyilmiş mest veya ayakkabı üzerine de mesh yapılmasıdır.” Bu görüş, genel olarak Ehli Sünnet mezheplerinin kabul ettiği bir anlayıştır. Sonuç olarak ayaklar konusunda esas hüküm yıkamak farz mesh ise bunun üzerine bina edilmiş olduğu ortadadır. Bu da ayakları yıkamadaki farz sünnetle açıklanarak muhkem, mesh emri ise mücmel yorumunda bulunmuştur.¹⁴⁵ Dimyâtî, İthâf'ta nasb kıraatinin “وَإَيْدِيكُمْ” üzerine atıf olduğunu çünkü abdeste ayakların hükmü el ve yüzün hükmü gibi yıkmaktır. “وَازْجُلُكُمْ” kelimesinden önce geçen “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” başınızı meşhedin cümlesinin ise iki matuf arasında cümle-i itiraziye olduğunu söyler. Bunu örneği Kur’ân’da ve Arap keliminde çoktur. Cer kıraati için de lafzen “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” üzerine atıftır. Bu da başın mesh edilmeyip yıkanmasının farz olduğunu ortaya koyar ki sonra bu farz nesh edilmiştir. Ayakları mesh konusu el ve yüz yıkamaya kıyasla daha fazla su kullanımı gerektireceğinden, isrefa düşmemek için suyu mesh eder gibi iktisatlı kullanın manasına da hamledilebilir. Buradan hareketle her ne kadar lafzen “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” üzerine atfedilmiş olsa da kastedilen mesh değil yıkmamaktır.¹⁴⁶

“وَازْجُلُكُمْ” kıraati, Zemahşerî’ye göre, ayakların yıkanması gerektiği yönünde bir hükme işaret etmektedir. Ancak, “Peki, neden mecrur okuma ile meshin hükmüne dahil olunmuştur?” sorusu ortaya çıktığında, Zemahşerî, ayakların diğer yıkanması gereken organlardan farklı olarak, üzerine su dökülerek yıkanan organlar olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda, ayak yıkama işlemi su isrefina sebep olabilir düşüncesiyle, sanki mesh ediliyormuş gibi su isrefina neden olmadan yıkanmalıdır. Bundan dolayı da “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” üzerine atfedilmiştir. Bu, ayakların mesh edilmesi değil, sanki mesh ediliyormuş gibi yıkanması gerektiği anlamını taşır. Bunun yanında, “إلى الكعبين” (bilek kemiklerine kadar) ifadesiyle, hükmün mesh olduğu yanılığısına düşenler olmasın diye belirtilmiştir. Çünkü şeriatta meshin belirli bir gaye veya sınır getirildiği vakit olmamıştır şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁷

Pânîpetî, nasb kıraatinin; “وَازْجُلُكُمْ” kelimesinin devamında gelen “إلى الكعبين” kaydından dolayı “وَإَيْدِيكُمْ” kelimesine atıf olduğunu belirtmiştir. Buna gerekçe

Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 181-182; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152.

¹⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/547.

¹⁴⁶ Dimyâtî, *İthâf*, 251; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 152; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 11-182.

¹⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/383.

olarak topuklara kadar mesh yapılamaz, dolayısıyla burada kastedilen mesh değil yıkamadır demiştir. Cer; “وَأَرْجُلُكُمْ” kıraatinde ise kelimenin en yakınında bulunan “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” üzerine atıf olduğunu belirtmiştir. Buna dayanak olarak da Hûd Sûresi 26. (إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْآلِيمِ) ayetinde geçen “الْيَوْمِ” kelimesi mansub olan “عَذَابِ” kelimesinin sıfatı olmasına rağmen en yakınında bulunan “يَوْمِ” üzerine atfedildiği için mecrur olduğunu belirtmiştir. Pânîpetî bu ayetin tefsirinde geniş açıklamalar yapmış ve yıkmanın farziyeti üzerinde durmuştur. Burada mesihten kasıt mestler üzerine mesh etmektir. Çünkü nasb kıraati, ellerinizi yıkayın kelimesi üzerine atfedilerek ayakları yıkmaya delalet eder. Cer kıraati her ne kadar başınızı meshedin kelimesi üzerine atfedilerek meshe delalet edip bunu gerektirse de burada kastedilen mesh, mestler üzerine mesh etmektir. Pânîpetî, her iki kıraatten birini hakiki manaya yani nasb kıraatini yıkmaya, cer kıraatini de mecaza hamletmeyi caiz görür. Buna delil olarak, mestler üzerine mesh hadisinin mütevâtir olduğunu, cumhurun görüşünün de bu yönde olduğunu belirterek bu hadisin çıplak ayakları mesh etmeyi nesh ettiğini belirtir.¹⁴⁸

3.7.2 el-Mâide 5/13

فِيمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاصِعِهَا وَتَسْوَأُ حِطًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهَا وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Verdikleri sözlerden dönmeleri sebebiyle biz onlara lanet ettik, kalplerini kaskatı yaptık; dini hassasiyetleri kayboldu. Bunun neticesi olarak onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar; anlamı tahrif edip duruyorlar. Onlar nasihat edildikleri, uyarıldıkları hakikatlerden nasip almayı da (Tevrat’ı) unuttular. Sen onlardan çok azı hariç, çoğunun hainlik ettiğine muttali olursun. Sen yine de onları affet, onların davranışlarına aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”

“قَاسِيَةً” kelimesini Kûfi imamlardan Hamza ve Kisâî elif’ siz ve yâ harfini de şeddeli olarak “قَاسِيَةً” şeklinde okumuşlardır. Diğer imamlar ayette geçtiği haliyle tilavet etmişlerdir.¹⁴⁹

“وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً” kıraati “biz onların kalplerini katılaştırdık”; lanetledik, yani merhametimizden uzaklaştırdık ve geri çevirdik. Lanetten kastın onları

¹⁴⁸ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/295-296.

¹⁴⁹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/310; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 86; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 219; Dimyâtî, *İthâf*, 251; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/191; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 206; ed-Dâni, *Teyşîr*, 99; Pâluvi, *Zubdetu’l-irfân*, 50; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 266; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/262; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 7/98; Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 154; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/31; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/563; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a*, 243.

aşağılık maymunlara dönüştürdük. “Üzerlerine cizye vergisi koyduk” şeklinde de yorumlanmıştır. Söylenenleri işitmez hale getirdik. Onları kendi haline bıraktık, yardım ve lütuflarımızdan mahrum bıraktık ve sonunda kalpleri katılaştı. Ya da işledikleri günahlar nedeniyle hemen cezalandırmayarak onlara bir süre tanıdık ve bu süre zarfında kalpleri katılaştı. Hak ve adaleti anlamaz, zulümden kaçınmaz, Allah’tan korkmaz, sapkınlıktan uzaklaşmaz bir duruma getirdik. Bu nedenle Allah, onları lanetledi, rahmetinden uzaklaştırdı ve gazabına uğrattı. Yaptıkları işlerin etkisiyle kalpleri katılaştı. Artık kendilerine yapılan nasihatler ve verilen öğütler onları etkilemez oldu anlamlarını ifade ettiği de belirtilmiştir. “وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَسِيَّةً” kıraati ise “biz onların mağşuş, değersiz bir hale getirdik” anlamını içermektedir. Bu durumda, anlam, kalplerinin kötü, saflık yetisini kaybetmiş ve kirletilmiş bir hale geldiği yönündedir. Ayrıca iki kıraat birlikte düşünüldüğünde anlamı zenginleştirdiği belirtilmiştir.¹⁵⁰ Begavî bu yorumlara ek olarak her iki kıraatin de “ازاكية” ve “الزكية” gibi dilde kullanılan iki farklı ifadedir. İbn Abbas tarafından “قَسِيَّةً” kelimesini çorak araziye benzetilmiştir. Kalplerin samimi bir imanla yumuşamayacak kadar kaba olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yine bu kelime için, kalplerin saflığını kaybedip küfür, sahtelik ve münafıklık bulaştığı şeklinde bir yorum da bulunulmuştur.¹⁵¹

Pânîpetî, “قاسية” kıraati ile ilgili “Allah’ı anmakla yumuşamayan ve Allah’ın ayetlerinden ve uyarılarından etkilenmeyen bir kalp katılığıdır” şeklinde bir yorumda bulunmuş, ayrıca İbn Abbas’ın da bu kelimenin çorak arazi anlamına geldiğini söylediğini belirtmiştir. “قَسِيَّةً” kıraati ile ilgili olarak “Begavî’nin her iki kıraatin de “ازاكية” ve “الزكية” gibi dilde kullanılan iki farklı ifadedir” şeklindeki yorumunu zikretmiştir. Beydâvî “قَسِيَّةً” kelimesi için ya “قاسية” kelimesinin mübalağalı ismi fail halidir, ya da Arapların mağşuş yani içine bir şey karışmış, değersiz (sahte) anlamında kullandıkları “درهم قسي” ifadesinden alınmıştır demiştir. Bu takdirde Pânîpetî, “قَسِيَّةً” kıraati her ne kadar içine başka maddeler karışarak değersizleşmiş, sahte anlamında olsa da bu yine katılık sertlik manasındaki “قسوة” mastarından türetilmiş olur. Çünkü altın veya gümüş dirhemine içine başka maddeler karıştığında onda katılık meydana gelir. Son olarak Pânîpetî “قَسِيَّةً” kıraatinde;

¹⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/192-193; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/395; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/31; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 7/98; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/262; Dimyâtî, *İthâf*, 251; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/563.

¹⁵¹ el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/31; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 8/249-250; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 11/325; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/262.

“onların kalpleri saf, duru bir imana sahip değildir ki içine başka maddeler karışarak değersizleşen dirhem gibi onların kalplerinde bulunan imana küfür ve nifak karışmıştır” şeklindeki yoruma yer vermiştir.¹⁵²

3.7.3 el-Mâide 5/95

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بِالْعِجَابِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامٌ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَتْ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمْ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

“Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. İhramlı bir halde av hayvanlarını kasıtlı olarak öldüren bir kişinin cezası, öldürdüğü hayvanın eşdeğerinde iki adil kişi tarafından belirlenen bir kurbanı Kâbe’ye göndermesidir. Yahut bu kefaret, yoksulları doyurarak da yerine getirilebilir. Ya da kişi, işlediği suçun cezasını çekmek adına buna denk gelecek şekilde oruç tutabilir. Bu hükümler konulmadan önce işlenen suçları Allah bağışlamıştır. Ancak kim bu suçları tekrar işlerse, Allah onları cezalandıracaktır. Allah Aziz’dir; güçlüdür ve karşı çıkanları şiddetle cezalandırır.”

Bu ayette iki yerde iki farklı okuyuş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “فَجَزَاءٌ مِثْلٌ” kıraatidir. Bu kelimeleri Âsım, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halefî’l-Âşir “فَجَزَاءٌ” kelimesini tenvinli ve merfu olarak, “مِثْلٌ” kelimesini de lââm’ın dammesiyle okumuşlardır. Diğer kurrâ ise tenvinsiz merfu “فَجَزَاءٌ” şeklinde, “مِثْلٌ” kelimesini de lââm’ın kesresiyle okumuşlardır.¹⁵³ Ayetteki ikinci kıraat farklılığı ise “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” kelimelerindedir. Bu kelimeleri Nâfi’, İbn Âmir ve Ebû Ca’fer tenvinsiz ve mîm’in kesresiyle “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kurrâ ise tenvinli ve mîm’in dammesiyle “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” şeklinde okumuşlardır.¹⁵⁴

“فَجَزَاءٌ مِثْلٌ” kıraatinde “فَجَزَاءٌ” kelimesi mübteda olarak merfu haberi ise hazfedilmiştir. Manası ise “İhramlı iken av hayvanını öldüren kişinin cezası, öldürdüğü hayvanın dengidir, benzeridir” olur. Ya da mahzuf bir mübtedanın haberi olur ki o takdirde mana: “Av hayvanını öldüren kimseye, öldürdüğü hayvana denk

¹⁵² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/310.

¹⁵³ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/408; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 87; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 220-221; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/192; Dimyâtî, *İthâf*, 256; el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerhi’ş-Şâtıbiyye*, 208-209; ed-Dâni, *Teyşîr*, 100; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 52; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 267-268; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 248; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/62; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/285.

¹⁵⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/404; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 87; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 220-221; Dimyâtî, *İthâf*, 256; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/192; el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerhi’ş-Şâtıbiyye*, 208-209; ed-Dâni, *Teyşîr*, 100; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 52; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 267-268; İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-seb’a*, 248; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/62.

bir ceza gereklidir”, ya da mahzup bir fiilin faili olur, o takdirde mana “Av hayvanını öldüren kimseye, öldürdüğü hayvana denk bir ceza gerekli olur” şeklinde olur.¹⁵⁵ Lâm’ın dammesiyle okunan “مِثْلٌ” kelimesi ise “فَجْرَاءٌ” kelimesinin sıfatı olarak gelir. Denk, benzer bir ceza manasında olur. “فَجْرَاءٌ مِثْلٌ” kıraatinde ise mana: “öldürdüğü av hayvanının mislini ödemesi gerekir” şeklinde olur. Yine “öldürdüğünün dengi bir cezayla ödesin” şeklinde olur. İkinci olarak “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” kıraatiyle ilgili olarak iki farklı okuyuş vardır. Birincisi “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” kıraatidir. Bu kıraatle ilgili olarak Taberî tefsirinde: alimlerin, av hayvanını kasten öldüren kişinin vereceği kefaret konusunda ayette belirtilen “öldürdüğü hayvanın eşdeğerinde iki adil kişi tarafından belirlenen bir kurbanı Kâbe’ye göndermesidir. Yahut bu kefaret, yoksulları doyurarak da yerine getirilebilir. Ya da kişi, işlediği suçun cezasını çekmek adına buna denk gelecek şekilde oruç tutabilir” bu üç hükümden birini yapmada muhayyer olduğunu belirtmişlerdir. Yani bu üç hükümden hangisini kefaret olarak yerine getirirse kendisinden ceza kalkmış olur demişlerdir. Yine Taberî bu ayetteki kıraatlerle ilgili olarak, iki kıraatten izafet kıraatinin değil de tenvinli ve ref olarak okunan kıraatin daha doğru olduğunun alimlerin belirttiğini zikretmiştir.¹⁵⁶ Âlûsî tefsirinde, “كَفَّارَةٌ” kelimesinin geride geçen “مِنَ النَّعْمِ” kelimesin mahalli üzerine mahzup bir mübtedanın haberi olarak atfedilmiştir demiştir. O takdirde mana “ona gerekli olan kefarettir” ya da “bu durumda ona gerekli olan ceza veya kefaret vermesidir” olur. Cümlelerin ise “فَجْرَاءٌ” kelimesinin sıfatı olduğunu belirtmiştir. Burada miskinleri yedirmek ceza olarak değil kefaret olarak zikredilmiş olması onun av hayvanının öldürmeye denk olamayacağından dolayı olduğu beyan edilmiştir. “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” kıraatinde ise buradaki izafetin izafet-i beyâniyye olduğu belirtilmiştir. Bu takdirde mana “yoksulu doyurmaktan ibaret olan bir kefaret” olur denilmiştir.¹⁵⁷

Pânîpetî “فَجْرَاءٌ مِثْلٌ” Kûfi imamların okuduğu tenvinli ve ref kıraatine göre mananın “ona gerekli olan öldürdüğü av hayvanına karşılık bir cezadır” olur. Yine haberi kendisinin önüne geçmiş zarf olan mübtedadır ki mana: “ona bir ceza gereklidir” olur şeklinde açıklamıştır. Müfessir “مِثْلٌ” kelimesiyle ilgili olarak “فَجْرَاءٌ” kelimesinin bedeli ya da sıfatıdır demiştir. Müfessir, “فَجْرَاءٌ مِثْلٌ” tenvinsiz ve cer kıraatiyle izafet olduğunu ve izafetin izafet-i beyâniyye olduğunu belirtmiş ve

¹⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/547; Dimyâtî, *İthâf*, 256.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/62; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/296-297.

¹⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/551; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/215; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/285-286.

mana: “öldürdüğüne benzeyen ceza kendisine gereklidir” şeklinde olur demiştir. İki kıraatin anlamın da bir olduğunu belirtmiştir. Buradaki benzerliğin İmam Malik ve İmam Şâfi’ye göre yaratılış ve şekli bakımından da aynı olasıdır. Ebû Hanife’ye göre ise değerini/ederini vermesi yeterlidir. Bu bağlamda, “مِثْلٌ” kelimesi, genel anlamda bir türde ortak bir manayı ifade etmekten ziyade burada bir eş değeri ifade etmektedir. Çünkü bir türde ortak olan değer, genel olarak öldürülen avın değerinin bir ölçüsüdür ve bu, zorunlu bir değerdir, bu konuda icmâ vardır. Bu, nimetlerden benzeri olmayan bir şey ve güvercin kadar küçük olanlar, örneğin kuşlar ve çekirge gibi şeyler içindir. “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” kıraati ile ilgili olarak Pânîpetî, “طَعَامٌ” kelimesi “فَجْرًا” üzerine atfedilmiş, atfı beyandır veya bedeldir ya da mahzûf bir mübtedanın haberidir. Bu takdirde mana: “o kefareti miskinleri yedirmektir” şeklinde ifade edilir. Pânîpetî’de av hayvanını öldüren için, ayette geçen üç şeyden; yani av hayvanından öldürdüğünün benzerini verme, miskinleri yedirme ya da oruç tutma hususlarından birini tercih etmekte muhayyerdir demiştir. Diğer kıraatle, yani tenvinsiz ve cer “كَفَّارَةٌ طَعَامٌ” okuyuşla ilgili olarak burada izafet olduğunu ve bu izafetin izafet-i beyâniyye olduğunu açıklamıştır. Pânîpetî, Şa’bî ve Nehaî, ayette belirtilen sıralamaya riayet edilmesi gerektiğini ifade ederken, bu düzenin ayetin anlamına uygun olduğunu ve bu nedenle ayetin kendisinin, belirtilen sıralamaya riayet etme konusunda bir delil oluşturduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir.¹⁵⁸

3.8 En‘âm Sûresi

En‘âm Sûresi, Mekki bir sûre olup, çeşitli kaynaklarda on bir,¹⁵⁹ dokuz,¹⁶⁰ altı veya üç¹⁶¹ ayetin Medine’de indiği zikredilmektedir. Mushaf sıralamasında Kur‘ân’ın altıncı, iniş sırasına göre elli beşinci sûresidir. Toplam 165 ayetten oluşur. Pânîpetî, ayet sayısını 166 olarak da zikretmiştir.¹⁶² Medine’de inen altı ayet dışındaki ayetlerin tamamı bir gecede nâzil olmuş ve Peygamber kâtiplere inen ayetlerin tamamını o gece yazdırmıştır.¹⁶³ Sûre, Allah’ın birliğine, peygamberlik müessesesine, ahiret gününe ve tevhide vurgu yaparak Müslümanları inançlarını pekiştirmeye yönlendirmektedir.

¹⁵⁸ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/404-409.

¹⁵⁹ Emin Işık, “En‘âm Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1995), 11/169-170.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/471.

¹⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 2/799; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/471; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/265.

¹⁶² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/431.

¹⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/471; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 2/798.

Bu sûre, İslam'ın temel inançlarını güçlendirmek amacıyla pek çok ayet içermektedir. Tevhid inancı, Allah'ın birliği ve eşi benzeri olmadan yalnızca O'na tapılması, En'âm Sûresi'nde detaylı bir şekilde işlenir. Ayrıca, peygamberlik müessesesi vurgulanarak, peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş elçiler olduğu ve insanlara doğru yolu gösterdikleri anlatılır. En'âm Sûresi, insanlara sorumluluklarını hatırlatmanın yanı sıra, Allah'ın ayetlerini düşünmeye ve doğru bir şekilde anlamaya davet etmektedir. İmanın sadece sözde değil, kalpten gelen samimi bir inançla gerçekleşmesi gerektiği vurgulanır.¹⁶⁴

3.8.1 el-En'âm 6/33

فَدَنْعَلْمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَاَنْتُمْ لَا يُكْذِبُونَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ

“Resulüm! Biliyoruz ki onların söyledikleri seni üzmektedir. Gerçekte, seni yalanlamıyorlar; ancak zalimler açıkça Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar.”

Ayette geçen “لَا يُكْذِبُونَكَ” kelimesini Nâfi' ve Kisâi, ifâl babından “لَا يُكْذِبُونَكَ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamaları ise ayette geçtiği gibi tef'îl babından “لَا يُكْذِبُونَكَ” şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁵

Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak kaynaklarda, İbn Abbas'ın naklettiği şu rivayete yer verilir. “Peygamber hiçbir konuda yalan konuşmadığı için kendisine “emin” denilmişti. Ebû Cehil'in Peygamber'e, biz sana yalancı demiyoruz, seni yalanlamıyoruz, sen bizim yanımızda doğru kabul ediliyorsun. Bizim yalanladıklarımız senin getirdiklerindir.” Başka bir rivayette de Ebû Cehil, Peygamber'in doğru ve güvenilir olmasından, hiç yalan konuşmadığından söz etmiştir. Peygamber'in ailesinin Kâbe'de birçok görevi uhdelerinde bulundurduklarını belirterek, “Peygamberlik de onlarda olursa, Kureyş'in geri kalanları ne yapacak?” demiştir. Bu durum üzerine söz konusu ayet nâzil olmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/471; Yıldırım vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı Meâli*, 2/368-369; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/798-800; Işık, “En'âm Sûresi” (1995), 11/269-270; İbn Atyyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 2/265.

¹⁶⁵ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/448; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 88; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 223; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/193; Dimyâtî, *İthâf*, 262; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtubiyye*, 211; ed-Dâni, *Teyşîr*, 102; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 53; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 256; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 163; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 19; Beydâvî, *Envârü't-tenzil*, 1/300; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/846.

¹⁶⁶ Zemaşerî, *Keşşâf*, 2/633; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/518; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 5/51; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 8/131; Dimyâtî, *İthâf*, 292; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/846.

Bu ayeti kerimedeki kıraat farklılıklarındaki anlama etki eden hususlar şöyledir. Teşdîd “لَا يُكْذِبُونَكَ” kıraatinde kelime, “Gerçekte seni yalanlamıyorlar, sana yalan isnat etmiyorlar” şeklinde anlam kazanmış olur. Tahfif “لَا يُكْذِبُونَكَ” kıraatinde ise kelime, “seni yalancı bulmuyorlar, sana yalancı olduğun gözüyle bakmıyorlar, seni yalancı görmüyorlar” şeklinde anlam kazanır.¹⁶⁷ Bu, gerçekte senin yalancı olmadığını, bu yüzden onların isnatları tamamen hükümsüz olduğunu belirtir. Ancak “Sana yalan isnat etmiyorlar, seni yalancı bulmuyorlar” ifadesi, onların seni yalancı bulmadıklarını, yani senin doğruluğunu bildiklerini açıklayan bir bilgi olarak da anlaşılabilir. Bazıları ise iki kıraatin de aynı manayı ifade ettiğini belirtmişlerdir.¹⁶⁸

Pânîpetî ise bu ayetteki kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak: tahfif kıraatinin if’âl babından geldiğini belirtmiştir. Bu kıraatte mana: “seni yalancı bulmuyorlar, yalancı olarak görmüyorlar” şeklinde olur. Teşdîd kıraatiyle ilgili olarak ise, tef’îl babından geldiğini belirtir. O takdirde ise mana: “seni yalanlamıyorlar, sana yalan isnat etmiyorlar” şeklinde olur.¹⁶⁹

3.8.2 el-En‘âm 6/57

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عَشِدِّي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنْ أَحْكُمُ إِلَّا لِلَّهِ يَفْضُلُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ
الْقَاصِلِينَ

“De ki: Ben davamda Rabbinden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Hâlbuki siz o delili yalanlıyorsunuz. Hemencecik gelmesini istediğiniz şeyi/azabı gerçekleştirmek benim elimde değildir. Hüküm ancak Allah’a aittir. Allah daima gerçekleri anlatır. Doğru hüküm verenlerin en hayırlısı O’dur.”

Bu ayette geçen “يَفْضُلُ” kelimesin iki farklı kıraat mevcuttur. Birinci kıraat, Nâfi‘, İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Ca‘fer, ayette yazıldığı “يَفْضُلُ” şeklinde “قَصَّ يَفْضُلُ” dan türemiş; dammeli bir kâf, şeddeli ve dammeli bir sâd ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya‘kûb ve Halefû’l-Âşir’de “قَضَى-” türemiş; sakın bir kâf ve şeddesiz ve kesreli bir dâd harfiyle “يَفْضُلُ” şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁰ Sonraki kelime lâm-ı tarifli olarak geldiği için Mushaf’ta yani

¹⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/631; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/631-632; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/285; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/518; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 163; Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 8/133.

¹⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/285; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/214-215; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/139-140.

¹⁶⁹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/448.

¹⁷⁰ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/458; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 88; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 224; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/194; Dimyâtî, *İthâf*, 264; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 212-213; ed-Dâni, *Teysîr*, 103; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 54; Emin Efendi, *Umdetu’l-*

resimde yâ harfi hattan düşürülmüş “يَقْضِ الْحَقَّ” gösterilmemiştir.¹⁷¹ Bu hazfin benzeri Kur’ân’da birçok yerde geçmektedir. Vâv harfinin hazfi için: “سَدَّعُ”¹⁷² “الزَّبَانِيَّةُ”,¹⁷³ “يَمُحُّ اللَّهُ”,¹⁷⁴ yâ harfinin hazfi için de “تُغْنِ النَّذْرُ”¹⁷⁵ örnekleri verilebilir.

Bu ayeti kerimedeki kıraat farklılıklarındaki anlama etki eden hususlar şöyledir. “يَقْضِ” kıraati ‘kasas’ mastarından türemiş fiili muzâri kalıbında gelmiştir. Bir haberi tebliğ etmek, izini takip etmek, hakkı açıklamak gibi anlamlara gelmektedir. Taberî ve bazı müfessirler “نَحْنُ نَقْضُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ” “Sana geçmiş milletlerin kıssalarını en güzel üslupla anlatıyoruz” ayetini delil olarak getirmişlerdir. Burada “anlatır” anlamındadır. “Allah her zaman hakkı anlatır, beyan eder” manasında gelmiştir. “يَقْضِ الْحَقَّ” kıraatinde ise anlam, “hüküm verir” şeklindedir. Bu takdirde ayetin manası “Allah en doğru hükmü verir” şeklinde olur. Ayetin devamındaki “En doğru hükmü veren O’dur” bölümde buna işaret ediyor denilmiştir.¹⁷⁵ Elmalılı tefsirinde “Kasas kelimesi, iz sürmek veya izlemek anlamına gelir ve bu bağlamda bir işin ilmi tarafıyla ilgilidir. Öte yandan, kaza kelimesi işin daha çok ameli ve faaliyet tarafıyla ilgilidir.”¹⁷⁶ şeklinde yorumlamıştır.

Pânîpetî, burada bulunan kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır. Birinci “يَقْضِ” kıraati, hakkı anlatıyor, açıklıyor manalarına gelir. Yani izini takip ederek gerçeği ve hükmü açığa çıkarır. İzini takip etmek manası Kasas suresinde geçen, “Hz. Musa’nın annesi, kızına onu izle, takip et demişti” şeklinde burada geçmektedir. “يَقْضِ الْحَقَّ” kıraatinde ise mananın “Allah adaletle hükmeder” şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

3.8.3 el-En‘âm 6/71

قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْنَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانًا لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ انْتَبِهْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَأَمِرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

hallân, 277; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 164; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 190-191; Beydâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 1/305; el-Begavî, *Meâlimu’l-tenzîl*, 3/149; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/248; Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 8/200; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/9.

¹⁷¹ Dimyâtî, *İthâf*, 264; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 191; Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 8/200.

¹⁷² el-Alak 96/18.

¹⁷³ eş-Şûrâ 36/24.

¹⁷⁴ el-Kamer 54/5.

¹⁷⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 264; el-Begavî, *Meâlimu’l-tenzîl*, 3/149; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/661; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/874; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 9/280; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 190-191; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 164-165; Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 8/200; el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/80-81; Ebu Hayyan, *el-Bahrü’l-muhîr*, 4/146; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/9.

¹⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/874.

¹⁷⁷ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/485.

“Ey Peygamber! De ki: “Bize hiçbir fayda ve zarar verme güçleri olmayan putlara mı tapalım? Allah bize doğru yolu gösterdikten sonra, cahiliye inançlarına geri mi dönelim? Yeryüzünde şaşkınca dolaşırken, arkadaşları tarafından (İlerisi uçurum) bizim tarafımıza gel (kurtul!) diye uyarıldığı halde, şeytanların uçuruma sürüklediği o ahmak kimse gibi mi olalım?” De ki: Doğru yol, Allah’ın yoludur. Ve bize, âlemlerin Rabbine teslim olmamız emrolunmuştur.”

“اسْتَهْوَاهُ” kelimesini Kûfi İmamlardan Hamza, vâv’dan sonra imâleli bir elif ziyadesiyle “اسْتَهْوَاهُ” şeklinde müzekker sığayla okumuştur. Diğer imamlar ise yazıldığı gibi vâv’dan sonra elif’ siz sakın bir tâ harfiyle “اسْتَهْوَاهُ” şeklinde müennes sığayla okumuşlardır.¹⁷⁸

Buradaki kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak, Hamza’nın kıraati “اسْتَهْوَاهُ” kelimesi, “الشَّيَاطِينُ” kelimesine uygun olarak müzekker olarak gelmiştir. Diğer kıraat imamlarının okuyuşu “اسْتَهْوَاهُ” kelimesi cemaat teviline “جماعة الشَّيَاطِينُ” uygun düşmektedir.¹⁷⁹ Râzî tefsirinde, bu ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir’in oğlu Abdurrahman babasını küfre davet ederken, babası da onu imana çağırıyor ve cahiliye döneminin sapkın fikirlerinden hidayete, küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına yönelmesini istiyordu şeklinde rivayete yer vermiştir.¹⁸⁰

Pânîpetî, bu ayetteki kıraat ihtilafıyla ilgili olarak, Hamza’nın okumuş olduğu “اسْتَهْوَاهُ” kelimesinin istifâl kalıbında هوى-يهي’den kalıbından türediğini, ذهب/gitti manasında ve müzekker bir sığa olduğunu belirtmiştir. Buna dayanak, yukarıda da belirtildiği gibi “الشَّيَاطِينُ” kelimesidir. Bu kelimedden dolayı müzekker olduğunu belirtmiştir. Diğer kıraat imamlarının okuyuşlarını ise tâ ile müennes kalıbında geldiğini belirtip, “جماعة الشَّيَاطِينُ” takdirindedir demiştir. Yani Pânîpetî bu ayette bulunan kıraat farklılığıyla ilgili olarak, çok fazla detaya girmeden müzekker-müennes ayrımı yapmıştır.¹⁸¹

3.8.4 el-En‘âm 6/105

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

¹⁷⁸ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/465-466; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 88; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 224; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/194; Dimyâtî, *İthâf*, 266; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 212-213; ed-Dâni, *Teyşîr*, 103; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 54; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 277; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/308; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/25; İbn Zencele, *Huccetü’l-kıraât*, 246.

¹⁷⁹ İbn Zencele, *Huccetü’l-kıraât*, 256; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/25.

¹⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/25.

¹⁸¹ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/465-466.

“İşte böylece ayetleri çeşitli tarzlarda anlatıyoruz ki insanlar şöyle desinler: “İyi öğrenmişsin” ve böylece anlayan bir topluluk için Kur’ân’ı detaylı bir şekilde açıklamış olalım.”

Bu ayette üç farklı kıraat vardır. Bunlardan birincisi: Nâfi‘, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halefü'l-Âşir “دَرَسْتُ” şeklinde muhatap sığısıyla okumuşlardır. İbn Kesîr ve Ebû Amr “دَارَسْتُ” şeklinde dâl harfinden sonra bir elif ziyade ederek müfâ‘ale babından okumuşlardır. İbn âmir ve Ya‘kûb ise “دَرَسْتُ” şeklinde sîn’in fethası tâ’nın sükunuyla müennes gâib sığıyla okumuşlardır.¹⁸²

Bu ayeti kerimedeki anlama etki eden kıraat farklılıkları şu şekildedir: Birinci kıraat “دَرَسْتُ” iyi öğrenmişin, ders almışsın, okumuşsun gibi manaları ifade etmektedir. İkinci kıraat ise “دَارَسْتُ” sen alimlerden ders almışsın “sen onu başkalarından yani kitap ehlinde öğrenmişsin” manasını ifade eder. Aslında bu iki varmış olduğu netice aynıdır. “Sen bunu öğrenmişsin ile sen bunu birinden öğrenmişsin arasında fark yoktur. Bundan dolayı iki kıraatin de aynı manayı ifade ettiği de belirtilmiştir. Ayetlerin insanlar üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bunları okuma yazmaya bilmeyen ümmi birisinin söylemesi mümkün değildir. Çünkü bu Kur’ân’da, başkasından yani bilen birisinden öğrenmeye matuf bilgiler var. Bunlar okuması yazması olmayan birisinin söyleyeceği sözler olamaz. Olsa olsa sen bilen birilerinden (ehl-i kitaptan) ders almışsındır ya da onlarla karşılıklı okumuş, müzakere etmişsindir”¹⁸³ şeklinde yorumlanmıştır.

Pânîpetî, ayette geçen kıraat ihtilafıyla ilgili açıklamalarına, kıraat imamlarının okuyuş farklılıklarını belirterek başlamıştır. Birincisi “دَرَسْتُ” kıraati “sen kitabı başkasından okudun, öğrendin anlamında muhatap sığa olarak gelmektedir. Müfessir burada İbn Abbâs alıntı yaparak, Peygamber Mekke ehline Kur’ân okuduğunda, onları tebliğ yaptığında onlar, “sen bu Kur’ân’ı Rum esirlerinden öğrendin sonra da Allah’tan olduğunu iddia ederek gelip bize bunu okuyorsun” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. İkincisi “دَارَسْتُ” kıraatinin müfâ‘ale kalıbından geldiğini ve karşılıklı okumak anlamına geldiğini, Mekkelilerin Peygamber’e sen Kur’ân’ı, Ehl-i Kitapla karşılıklı okuyup müzakere ettin anlamına

¹⁸² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/485; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 88; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 224; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/194; Dimyâtî, *İthâf*, 266; ed-Dâni, *Teysîr*, 103; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 54; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 277; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 168-169; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/170; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/356.

¹⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/356-357; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/721; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/939; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 8/361-363; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/170; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/200.

gelmektedir. Bu durum da iki kıraatin de aynı manayı ifade ettiğini göstermektedir. Üçüncü kıraat “دَرَسَتْ” kıraatidir ki burada da mana: Senin bize okudukların eskilerin haberleri, masallarındır. Bunun artık izi kalmamış, zamanı geçmiş, hükmü ortadan kalkmış”¹⁸⁴ şeklinde yorumlamıştır.

3.8.5 el-En‘âm 6/159

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا أَلَسَتْ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

“Dinlerini parçalayıp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi sadece Allah’a kalmıştır. Sonra Allah, onlara yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”

Bu ayette iki farklı kıraat vardır. Hamza ve Kisâi “فَرَّقُوا” kelimesini hem burada hem de Rûm Sûresi 32. ayette fâ’dan sonra bir elif getirerek, râ harfini de tahfif ederek المفارقة müfâ’ale babından “فَارَّقُوا” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise ayette yazdığı şekilde fâ’dan sonra elif’siz, râ harfini de şeddeli olarak “فَرَّقُوا” şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁵

“فَارَّقُوا” kıraatine göre mana, dinlerinden çıktılar, onu terk ettiler yani “dinlerini terk eden kimseler” şeklinde olur. Bu kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını ise inkar etmektir ki bu da hak dini terk etmek ondan ayrılmak anlamını ifade eder. “فَرَّقُوا” kıraatine göre ise mana, parça parça ayırmak anlamında “dinlerini parça parça ettiler, çeşitli gruplara, fırkalara ayırdılar” anlamını ifade eder. Burada kastedilen kafirler, Kitap’tan bir kısmını kabul edip bir kısmını inkar etmekle suçlanmaktadırlar. Bu durum, Bakara 85. ayette “Siz Kitap’tan bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz” şeklinde ifade edilmiştir. Yine burada fırkalara, gruplara ayrılanlardan kasıt Yahudi, Hristiyan ya da bid’ate sapan Müslümanlardır.¹⁸⁶ Yine “فَارَّقُوا” kıraatiyle ilgili olarak, Hz. Ali’nin yanında bir adam, “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا” (dinlerini parça parça ettiler) ayetini okudu. Hz. Ali, ‘Hayır, Allah’a yemin ederim ki, onu ayırmadılar; ancak onu terk ettiler. Sonra da şu ayeti okudu:’ “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ” Yani, Allah’ın kendilerine emrettiği hak dinlerini terk

¹⁸⁴ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/485.

¹⁸⁵ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/519; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 89; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 230; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/200; Dimyâtî, *İthâf*, 278; el-Kâdî, *el-Vâfi fişerhi’ş-Şâtubiyye*, 221; ed-Dâni, *Teyşîr*, 108; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 57; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 282; Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/330; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/367; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1013; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/793; Karaçam, *Kıraat İliminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 195; İbn Zencele, *Hucetü’l-kıraat*, 278; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/188.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/189; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/793; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1013; el-Begavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, 3/208; Karaçam, *Kıraat İliminin Kur’an Tefsirindeki Yeri*, 195; Dimyâtî, *İthâf*, 278; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 3/367.

ettiler ve O'nun çağrısından ayrıldılar manasını ifade etmektedir¹⁸⁷ şeklinde yorumlanmıştır. Bazı müfessirler tarafından, iki kıraatin aynı manayı ifade ettiği de belirtilmiştir.

Pânîpetî, Kûfi imamlardan Hamza ve Kisâî'nin, müfâ'ale babından “فَارَّقُوا” şeklinde okuduklarını belirtmiştir. Bunun anlamı da “dinlerinden çıktılar, onu terk ettiler” demektir. Diğer kıraat imamlarının ise tef'îl babından “فَرَّقُوا” şeklinde okuduklarını belirtmiştir. Bunun manası da “ayırıldılar, parçaladılar, bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkâr ettiler ya da farklı farklı gruplar haline geldiler”¹⁸⁸ şeklinde yorumlamıştır.

3.9 el-A'râf Sûresi

Mekkî bir sûre olan A'râf Sûresi Mushaf sıralamasında yedincidir. Mekkî surelerin en uzunudur. Adını 40 ve 46. ayetlerde geçen, cennet ve cehennem arasında bulunan ve yüksekçe yer anlamındaki “a'râf” kelimesinden almaktadır. İniş sırasına göre baktığımızda ise Sâd suresinden sonra, Cin suresinden önce 39. Sûre olarak inmiştir. Bazı ayetlerin 163'ten 170'e kadar olan ayetlerin Medine' de indiği belirtilmiştir. Ancak bu, rivayetin zayıflığından dolayı çok fazla kabul görmemiştir.¹⁸⁹ Ayetlerin sayısıyla ilgili ihtilaf bulunmaktadır. Basra kıraat imamları Ebû Amr, Ya'kûb el-Hadramî ve Şam imamı İbn Âmir bu surenin ayet sayısını 205, Hicaz imamları Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Kûfi imamlar Âsım, Hamza, Kisâî, Halefû'l-Âşir 206 olarak belirtmişlerdir.¹⁹⁰

Sûre, Allah'ın birliği ve peygamberliğin önemini vurgular. Tevhid inancının yayılması ve peygamberlerin gönderilmesi konuları işlenir.¹⁹¹ İslam hukukuyla ilgili vurgular, toplumsal düzen, adalet, ahlak ve ibadetle ilgili hükümler içerir.¹⁹² Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği ve kitabın inananlara yol gösterici olduğu vurgulanır. Ayetler, insanlara doğru yolu bulmaları için bir rehberlik eder.¹⁹³ Sûre, İslam toplumu için ideal bir modelin oluşturulmasına dair ilkeler sunar. Adalet,

¹⁸⁷ İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 278; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 195.

¹⁸⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 2/519.

¹⁸⁹ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahâde (Beirut: Dar-u İhyâ et-Türâs, 2003), 2/27; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/194; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/799; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 2/372; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/332; Emin Işık, “A'râf Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/259-261; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 77.

¹⁹⁰ Dimyâti, *İthâf*, 280.

¹⁹¹ el-A'râf 7/35,59,85,158,172,173.

¹⁹² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-A'râf 6/26,31-33.

¹⁹³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-A'râf 6/2,3,158,203.

dürüstlük, kardeşlik gibi temel değerlere vurgu yapar.¹⁹⁴ Toplumsal ve bireysel sorumlulukları vurgular.¹⁹⁵ İnkarcıların ve küfre sapanların akıbetine dair uyarılarda bulunur.¹⁹⁶ Peygamberi (s.a.s.) kafirlerin reddi konusunda teselli etmek ve kıyamet gününde, sâlih amellerin ağırlığını vurgulamaktır. Kafirlerin cehennemdeki durumlarını açıklar, bazılarının birbirleriyle tartışmalarını, cennet ve cehennem arasındaki çağırışı ve cehennem ehlinin umutsuzluğundan bahseder.¹⁹⁷ İnsanın yaratılışını, İblis'in Hz. Adem'e secde etmekten kaçınmasını ve onlara yasak ağacın meyvesinden yemeleri için vesvese vermesini konu alır.¹⁹⁸

3.9.1 el-A'râf 6/44

وَنَادَىٰ اصْحَابُ الْجَنَّةِ اصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا
قَالُوا نَعَمْ فَاَدْنُ مُؤَدِّنُ بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ

“Cennet ehli, cehennem ehline şöyle seslenir: “Rabbimizin bize vadinin tamamen gerçek olduğunu gördük. Siz de Rabbinizin size vaadinin tamamen gerçek olduğunu gördünüz mü?” Onlar, “Ne yazık ki evet” derler. Onlar böyle konuşurlarken bir çağırıcı, “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun!” diye haykırır.”

“اَنْ لَعْنَةُ” kelimesinde iki farklı kıraat mevcuttur. Nâfi‘, İbn Kesîr’in ravisi Kunbül, Ebu Amr, Âsım ve Ya‘kûb, nûn’un sükunu ve tahfifiyle, “لَعْنَةُ” kelimesinin de refiyle “اَنْ لَعْنَةُ” şeklinde okurlar. Diğer imamlar ise Nûr Sûresi 7. Ayette olduğu gibi nûn’un şeddesi ve “لَعْنَةُ” kelimesinin de fethasıyla “اَنْ لَعْنَةُ” şeklinde okurlar. İbn Kesîr’in ravisi Kunbül’ün burada hulfü (iki farklı okuyuş) vardır, şeddeli ve tahfifle; iki şekilde de okur.¹⁹⁹

Burada kıraat farklılıklarının manaya etkisi “اَنْ لَعْنَةُ” kelimesindeki “اَنْ” ya müfessiredir ya da “اَنْ”den tahfif edilmiştir. Şayet müfessire dersek, öncesinde geçen “فَاَدْنُ مُؤَدِّنُ بَيْنَهُمْ” cümlesini tefsir eder açıklar, sonra gelen kelime mübteda olur. Bu takdirde mana: “Aralarında bir tellal ‘Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun diye’ haykırır” şeklinde olur. Şayet tahfif edilmiş dersek de mana da yine de bir

¹⁹⁴ el-A'râf 6/29,54,85.

¹⁹⁵ el-A'râf 6/7,31,32,35.

¹⁹⁶ el-A'râf 6/36-37.

¹⁹⁷ el-A'râf 6/44-50; el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/27.

¹⁹⁸ el-A'râf 6/20-22.

¹⁹⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/32; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 92; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 233; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/202; Dimyâtî, *İthâf*, 283; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 223; ed-Dâni, *Teyşîr*, 110; Pâluvi, *Zubdetu'l-irfân*, 59; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 293; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 2/403; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/231; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/247; İbn Zencele, *Huccetü'l-kiraât*, 283.

değişiklik olmayacağı belirtilmiştir. Bu takdir de sadece tahfif edilmesi dolayısıyla isimde ameli bozulmuş ve sonra gelen kelime mübteda i'rabını almış olur. Şedde kıraatıyla okunduğunda ise “أَنَّ” isim üzerinde amel eder ve bir şan zamiri takdir edilir denilmiştir. İster şeddeli ister tahfifle okunsun mana da yine bir değişiklik olmaz denilmiştir.²⁰⁰ Râzî tefsirinde, Vâhidî'nin, burada “أَنَّ” şeddeli olmasının asıl olduğunu, tahfifle olan kıraatin de “أَنَّ”den tahfif edildiğini söylemiştir. Bunun takdiri de “أَنَّهُ لَعْنَةُ اللَّهِ” şeklinde olur. Yine tahfif edildiğinde müfessire olması da caiz olur şeklindeki açıklamasını da nakletmiştir.²⁰¹

Pânîpetî, bu ayette İbn Kesîr'in râvisi Bezzî, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin “أَنَّ” harfini şeddeli, “لَعْنَةُ” kelimesini de nasb ederek “أَنَّ لَعْنَةَ” şeklinde, diğer kurrânın ayette geçtiği şekliyle tahfif ve merfu olarak okuduğunu belirtmiştir. Burada bulunan kıraat ihtilafıyla ilgili olarak sadece imamların farklı okuyuşlarını belirtmekle yetinmiş ve bunun dışında herhangi bir yorum yapmamıştır.²⁰²

3.9.2 el-A'râf 6/57

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُفِّتَ بِهِ لُيْلَةٌ مُّجْتَمِعَةً فَانزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لِعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Rahmetinin önünde bir müjdecî olarak rüzgarları sevk eden O'dur. Nihayetinde o rüzgarlar, yağmur yüklü bulutları taşımaya başlayınca onu ölü bir beldeye yönlendiririz. Derken yağmuru oraya yağdırırız. Yağan yağmurla çeşit çeşit meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle dirilteceğiz. Herhalde ibret alırsınız.”

Bu ayetteki kıraat ihtilafı “بُشْرًا” kelimesinde vardır. Bu kelimeyi bu ayette, Furkân Sûresi 48. ayette ve Neml Sûresi 63. ayette Âsım dammeli bir bâ ve şîn'in sükûnuyla “بُشْرًا” şeklinde, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb nûn ve şîn'in dammesiyle “بُشْرًا” şeklinde, İbn Âmir dammeli bir nûn ve şîn'in sükûnuyla “بُشْرًا” şeklinde, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir ise fethalı bir nûn ve şîn'in sükûnuyla “بُشْرًا” şeklinde okumuşlardır.²⁰³

²⁰⁰ İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 283; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/217; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/303.

²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/247.

²⁰² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/32.

²⁰³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, /42-43; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 92; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 233-234; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/202; Dimyâtî, *İthâf*, 284; el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerhi'ş-Şâtibiyye*, 223-224; ed-Dâni, *Teysîr*, 110; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 59; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 293; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/343-344; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/79; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/863; Ebu Hayyan, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/319-320; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/80-81; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/287; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 178; İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 385.

“بُشْرًا” kıraatine göre mana: müjde demektir. İbn Zencele bu kelimenin “الْبَشَارَةُ” mastarından türediğini belirtmiştir. Buna dayanak olarak ise Rûm Sûresi 46. ayeti “وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ” delil olarak getirmiştir. Bu da rüzgarın yağmur müjdelemesi sebebiyledir.²⁰⁴ Yine “بُشْرًا” kelimesi “بَشِيرٌ” kelimesinin cemisi olan “بُشْرًا”dan tahfif edilmiştir denilmiştir. O zaman mana: “Rahmetinin önünde müjdeciler olarak rüzgarları sevk eden O’dur” şeklinde olur.²⁰⁵ “نُشْرًا” kıraatinde ise bu kelimenin, نشور kelimesinin çoğulu olduğu belirtilmiştir. Buna dayanak olarak da “صبور-صبر، عجز-عجز، رسول-رسل” kelimeleri getirilmiştir. Bu takdirde mana: yayan ve yayılan anlamlarına gelir. “Allah, rahmetinin önünde yağmurları yayan ya da yayılan çeşitli rüzgarları gönderir.”²⁰⁶ Başka bir görüşe göre de “her yönden esen ve yağmur bulutlarını toplayan rüzgarları ifade eder.” Arapların şu ifadeyi kullandıkları belirtilmiştir: “رياح نشور” bu terim ise bulutları yaymakla görevli olan rüzgarları ifade eder. Ayrıca bu kıraatin güzel koku manasını ifade edilmiştir. “Rahmetinin önünde güzel, hoş kokulu rüzgarlar gönderir” manasına gelir. “نُشْرًا” kıraatinin ise “نُشْرًا”dan tahfif olduğu ve bu kıraatle aynı manayı ifade ettiği belirtilmiştir.²⁰⁷ “نُشْرًا” kelimesi ise “نشر”ın mastarı olarak gelmiştir. Bu da yağmur bulutlarının açılması veya dağılması anlamını taşır. Yani, bulutlar yağışı bırakmaya hazır hale gelir, açılır veya dağılır. Yine “نُشْرًا” kelimesinin “الرِّيحَ” kelimesinden hal olduğu belirtilmiştir. “Yağmuru yayan (dağıtan) rüzgarları gönderdi” olur.²⁰⁸

Pânîpetî, kıraat farklılıklarını belirttikten sonra diğer müfessirlerin de belirttiği gibi “بُشْرًا” kelimesinin “بَشِيرٌ” kelimesinin cemisi olan “بُشْرًا”dan tahfif edildiğini ve “yağmuru müjdelemek” demektir. “نُشْرًا” kıraatiyle ilgili olarak ise yayan anlamında “نشور” kelimesinin çoğuludur. Bunun delili ise Mürselât Sûresi 3. ayeti “وَالنَّاسِِرَاتِ نَشْرًا”dır. “نُشْرًا” kıraatinin ise “ناشر” manasında ve hal konumunda mastar olduğunu belirtir. Ya da meful-u mutlak konumundadır. Çünkü “الارسال” ve “النشر” kelimeleri yakın manaları ifade etmektedir. Bundan dolayı meful-u mutlak olarak gelmesinde bir sakınca yoktur. Bu takdirde de mana: “Allah rüzgarları gönderdikçe gönderir/gönderendir”²⁰⁹ şeklinde olacağı belirtilmiştir.

²⁰⁴ İbn Zencele, *Huccetü'l- kıraât*, 286.

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/287; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/79.

²⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/79.

²⁰⁷ İbn Zencele, *Huccetü'l- kıraât*, 285.

²⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/287.

²⁰⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/42-43.

3.9.3 el-A‘râf 6/143

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي لِئَ أَنْظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَفْزَرَ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Musa belirlediğimiz zamanda gelince, Rabbi ona konuştu. Musa, Rabbim! ‘Bana görün de sana bir bakayım’ dedi. Rabbi, sen beni katiyen göremezsiz ancak şu dağa bak, şayet o dağ yerinde kalabilirse, işte o zaman beni görebilirsin dedi. Rabbi o dağa tecelli ettiği zaman onu darmadağın etti. Musa bayılıp yere düştü. Nihayet ayılınca: “Seni her türlü noksanlıktan münezzehsin. Sana tövbe ettim. Sana iman edenlerin ilkiyim” dedi.”

Bu ayeti kerimede iki kıraat ihtilafı vardır. “دَكًّا” kelimesini, Kûfi imamlardan Hamza, Kisâî ve Halefü’l-Âşir “دَكَّاءَ” şeklinde med ve tenvin olmaksızın hemze ile okurken, diğer imamlar ise yazıldığı şekilde “دَكَّا” olarak okumuşlardır.²¹⁰

Kıraat farklılıklarının manaya etkisini incelediğimizde, “دَكَّا” kıraatinde mana, paramparça etmek, darmadağın olmak, un ufak etmek, yerle bir etmek gibi manalara geldiği belirtilmektedir. Bu durumda mana, “Rabbi o dağa tecelli ettiği zaman onu darmadağın/paramparça/un ufak etti.” şeklinde olur. “دَكَّاءَ” hemzeli kıraat de ise mana, yerden çıkan şeyin simi veya dümdüz olmuş yer anlamındadır. Arapların sırtı düz, yassı şekilde olan deveye dedikleri “نَاقَةَ دَكَاءَ” gibi dümdüz yer anlamındadır. Bu durumda mana, “Rabbi o dağa tecelli ettiği zaman onu dümdüz etti.” şeklinde olur.²¹¹

Pânîpetî, bu ayette bulunan kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak, öncelikle Hamza ve Kisâî’nin okuyuşu olan “دَكَّاءَ” kıraatini ele almıştır. Bu kelime, Arapların hörgücü olmayan deve için kullandıkları “نَاقَةَ دَكَاءَ” gibi, dümdüz yer anlamına gelir. Diğer okuyuş olan “دَكَّا” kıraati için de “دَكْ” ve “دَقْ” kelimelerinin yakın anlam ifade ettiğini belirtmiş ve unun elekten geçip parçalanması gibi dağın da paramparça olmuş anlamını taşıdığını ifade etmiştir. Daha sonra bu kelimelerin sözlükte ifade ettikleri çeşitli anlamları açıklamıştır. Ayrıca, İbn Abbas’tan gelen “O dağı toprak

²¹⁰ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 3/80; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 93; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 236; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/204; Dimyâtî, *İthâf*, 289; el-Kâdî, *el-Vâfi fişerhi’ş-Şâtibiyye*, 225; ed-Dâni, *Teyşîr*, 113; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 61; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 297; İbn Zencele, *Hucetü’l-karaât*, 295.

²¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/971; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/358; Dimyâtî, *İthâf*, 289; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/149.

yaptı” rivayetini de nakletmiştir. Bu da paramparça yaparak un ufak etti anlamını ifade etmektedir. Çeşitli tefsirlerden alıntılar yaparak aynı anlamı teyit etmiştir. Bunlardan biri, Begavî’den yapılan alıntıdır ve burada dağın kırılıp altı parçaya ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu parçalardan üçü Mekke’ye, üçü de Medine’ye düşmüştür şeklinde izahat getirilmiştir.²¹²

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Pânîpetî kıraat farklılıklarını ele alırken, zaman zaman alıntı yaptığı müfessirlerle aynı yolu izlediği görülmektedir. Hemzeli kıraat için “*Rabbi o dağa tecelli ettiği zaman onu (hörgücü olamayan deve sırtı gibi) dümdüz etti*” manasına gelir. Hemzesiz ve tenvinli kıraat için ise “*Rabbi o dağa tecelli ettiği zaman onu darmadağın/paramparça/elekten geçirilmiş un gibi un ufak etti veya onu kum taneleri, toprak gibi yapmak için paramparça etti.*” gibi manaları içerir. Bu da müfessirin burada rivayet yolunu tercih ettiğini gösterir.

3.10 el-Enfâl Sûresi

Bakara Sûresi’nden sonra Medine’de indirilen sûre 75 ayettir. Ancak 30. ayetin Mekke’de indirildiği rivayetleri de bulunmaktadır. Sûrenin adı, birinci ayette geçen ve ganimetleri ifade eden “el-enfâl” kelimesinden gelmektedir. Bedir savaşı ganimetlerinin dağıtımıyla ilgili bir ihtilafın çıkması ve sahabenin Hz. Peygamber’e ganimetlerin durumunu ve dağıtımını sorması üzerine bu sûre nâzil olmuştur. Genel anlamda, savaş ganimetlerinin dağıtımıyla ilgili olduğu belirtilmektedir. Bu sûre, Allah yolunda cihadın öneminden bahsederken aynı zamanda Allah’a ve Peygamber’e şartsız itaatin önemini de vurgulamaktadır.

Sûrede, savaş öncesi ve sonrasında yapılacaklar, fedakarlıklar ve bu eylemlerin sonucunda elde edilecek mükafatlar açıklanmaktadır. Ayrıca, savaş taktikleri de detaylı bir şekilde ele alınır ve savaşla ilgili hükümler ortaya konur.²¹³ Sûrenin büyük bir bölümü, Müslümanların Bedir savaşı ve sonrasındaki deneyimleri ile savaşın hükümleriyle ilgilidir. Ganimetlerin nasıl bölüşüleceği, savaş stratejileri ve savaş sırasında davranış kuralları gibi konulara vurgu yapılır. Bu, Müslüman topluluğunun savaşta karşılaşılabileceği çeşitli durumlar ve bu durumlarla başa çıkmak için alınacak tedbirler hakkında rehberlik sağlar.²¹⁴ Sûre, Allah’ın yardımını konu alır ve Müslümanlara, savaş sırasında Allah’a güvenmeleri

²¹² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 3/80.

²¹³ Emin Işık, “Enfâl Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 11/236-237; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/222; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/496; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3/323.

²¹⁴ el-Enfâl 8/1-4.

ve O'nun yardımını beklemeleri konusunda öğütler verir. Savaşın zorluklarına rağmen, Allah'a olan güvenin ve bağlılığın önemi vurgulanır. Bu, Müslümanların Allah'a olan teslimiyetlerinin ve güvenlerinin, zor zamanlarda bile zafer elde etmelerinin temelini oluşturacağını öne sürer.²¹⁵

3.10.1 el-Enfâl 8/9

إِذْ تَسْتَعِينُونَ رَبَّكُمْ فَأَسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ

“Siz Rabbinizden (Bedir’de) yardım istiyordunuz. Hemen, ben sizi peş peşe gelen binlerle destekleyeceğim diye isteğinize cevap verdi/duanızı kabul etti.”

“مُرْدِفِينَ” kelimesinde iki farklı kıraat mevcuttur. Nâfi‘, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb dâl harfinin fethasıyla ismi meful kalıbında “مُرْدِفِينَ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise dâl harfinin kesresiyle ismi fail kalıbında okumuşlardır.²¹⁶

Kıraat farklılıklarının manaya olan etkisi incelendiğinde, kelimenin fethalı olarak ismi meful kalıbında okunduğunda, “مُرْدِفِينَ” kelimesinin, izini takip etmek anlamında kullanılan “رِيفَه” sözcüğünden türediği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Neml Sûresi 72. ayette geçen “رَدَفَ” kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu durumda, ifade edilen mana “Hemen, ben sizi peşinizden gönderilen izinizi takip eden/izlerini takip ettiğiniz (peşiniz sıra gönderilen) binlerle destekleyeceğim.” şeklinde olmaktadır. “مُرْدِفِينَ” şeklinde okunmasıyla ilgili olarak ise, peşine takmak, peşine takılmak, peş peşe gibi anlamları ifade eder. Yani, “Allah, Müslümanlarla melekleri peş peşe dizdi” anlamını taşır. Zemaşerî’ye göre ya müminler melekleri peşlerine takar ya da melekler müminlerin peşlerine takılırlar anlamlarını ifade eder. Her iki kıraatin de aynı manayı ifade ettiği belirtilmiştir. Bu durumda, mana “Hemen, ben sizi peş peşe gelen binlerle destekleyeceğim.” şeklinde olur. Tüm bu açıklamalardan, her iki kıraatin manalarının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Dâl harfinin fethasıyla okunduğunda isim meful kalıbında olur. Bu durumda, onları sevk eden güç, fail Allah’tır. Dâl harfinin kesresiyle okunduğunda ise ismi fail kalıbında olur ve fail melekler olur. Bu farklılıklar, mana bakımından küçük farklar olarak nitelendirilir.

Pânîpetî, bu ayetteki kıraat farklılıklarını değerlendirirken öncelikle kıraat ihtilafını belirtmiştir. Dâl harfini fetha ile okuyanların okuyuşunu göre mana:

²¹⁵ el-Enfâl 8/9-12.

²¹⁶ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 3/147; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 94; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 241; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/207; Dimyâtî, *İthâf*, 296; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 228; ed-Dâni, *Teyşîr*, 116; Pâluvî, *Zubdetu’l-irfân*, 63; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 309; İbn Zencele, *Huccetü’l-kıraât*, 307.

“Allah, Müslümanların hemen ardından meleklerle onların izlerini takip ettirerek, bu şekilde Müslümanlara bin melek yardım etmiştir.” Diğer kıraat imamların okuyuşu olan dâl harfinin kesresiyle okunmasıyla ise, mana Müslümanlar ve meleklerin birbirlerinin izlerini takip etmelerini ve peş peşe olmalarını ifade eder. Bu yoruma destek olması için İbn Abbas’tan gelen bir rivayet ve Katâde’den gelen bir başka rivayet aktarılmıştır. İbn Abbas’a atfedilen rivayete göre, her melek topluluğunun ardından başka bir melek topluluğu gelir.²¹⁷ Katâde’ye atfedilen rivayet ise, Allah’ın Müslümanlara önce bin, sonra üç bin, sonra da bunu beş bine tamamlayarak peş peşe meleklerle yardım ettiğini belirtmektedir.²¹⁸ Pânîpetî’nin kıraatleri bu şekilde yorumlaması, sadece rivayetlere değil aynı zamanda kelimenin sarf açısından da tahlil edilmesiyle anlam kazanmaktadır. Dâl harfinin fethasıyla okuyuşa ismin meful manasını, kesreyle okunuşuna ise ismi fail manasını atfetmesi, bu yorumların derinliğini arttırmaktadır. Bu yaklaşım hem rivayetlere atıfta bulunularak hem de sarf ilmi açısından değerlendirme yapılarak gerçekleştirilmiştir. Müfessir ayetleri tefsir ederken gerekli olduğunu düşündüğünde, belâğî yorumları zikretmekten geri durmamıştır.

3.10.2 el-Enfâl 8/11

إِذْ يُغَشِّبِكُمُ النَّعَاسَ اٰمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْسَ الشَّيْطَانِ
وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُنَبِّتَ بِهٖ الْاَقْدَامَ

“O zaman, üzerinize bir güvenlik ve huzur gelmesi için sizi bir hafif uyuklama ile sakinleştiriyordu. Sizi arındırmak, şeytanın kötülüklerini üzerinizden uzaklaştırmak, içsel cesaretinizi artırmak ve bu sayede adımlarınızı sağlam bir şekilde atmanız için gökten size su indiriyordu.”

“يُغَشِّبِكُمُ النَّعَاسَ” kelimesini Medeniyyân (Nâfi‘ ve Ebû Ca‘fer), yâ’nın dammesi, şîn’in kesresi, şîn’den sonra yâ, “النَّعَاسَ” kelimesinin de nasbı ile “يُغَشِّبِكُمُ النَّعَاسَ” şeklinde okumuşlardır. İbn Kesîr ve Ebû Amr, yâ ve şîn’in fethası, şîn’den sonra elif, “النَّعَاسَ” kelimesinin ref ile “يُغَشِّبِكُمُ النَّعَاسُ” şeklinde, diğer kıraat imamlar ise yazıldığı “يُغَشِّبِكُمُ النَّعَاسَ” şekilde okumuşlardır.²¹⁹

²¹⁷ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-şahîh*, "Kitâbu'l-Cihâd", 58.

²¹⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/147.

²¹⁹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/149; İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 94; İbnu'l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü'n-neşr*, 241-242; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/207; Dimyâtî, *Ithâf*, 296; el-Kâdî, *el-Vâfi fî şerhi 'ş-Şâtibiyye*, 228-229; ed-Dâni, *Teysîr*, 116; Pâluvî, *Zubdetu'l-irfân*, 63; Emin Efendi, *Umdetu'l-hallân*, 309; İbn Zencele, *Huccetü'l-kıraât*, 308.

“يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatiyle ilgili olarak bazı müfessirler mananın “Allah, sizi hafif bir uykuyla bürüyordu/örtüyordu”²²⁰ şeklinde olduğunu belirtmişler. Bu kıraati ve üçüncü kıraati okuyanların delilleri “فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ” “gözlerini örttü ile örttü hiçbir şey görmüyorlar” ayetidir.²²¹ Râzî tefsirinde Vâhidî’nin, bu kıraatin “أَعَشَى” if’âl babından geldiğini, ikincisi yani “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatinin “عَشَى” dördüncü babdan geldiğini, üçüncüsü yani “النَّعَاسُ يُعْشِبُكُمْ” kıraatinin ise “عَشَى” tef’îl babından söylediğini belirtmiştir.²²² “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatinde ise mana: “Sizi hafif bir uyku bürüyordu/kaplıyordu” şeklinde olur ki bu takdir fiil “النَّعَاسُ” kelimesine isnad edilmiş olur. Bunun delili olarak ise Âl-i İmrân suresinin 154. Ayeti “يَعْشَى” gösterilmiştir.²²³ “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatinde de mana birinci kıraatle aynıdır yani “Allah, sizi hafif bir uykuyla bürüyordu/örtüyordu”²²⁴ şeklindedir. Taberî ise bu kıraati tercih ettiğini belirtmiştir.²²⁵

Pânîpetî, “nuâs” kelimesini, hafif bir uyku olarak tefsir etmiştir. İlk olarak kıraat farklılıklarına değinmiştir. “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatine delil olarak, diğer müfessirler Âl-i İmrân suresinin 154. ayetini zikretmiştir. “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatinin delili olarak, Yunus suresinin 27. ayetini “كَأَنَّمَا أُعْشِيبَتْ وَجُوهُهُمْ” zikretmiştir. “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatinin delili olarak da Necm suresinin 54. ayetini “فَعَشَيْتُهَا مَا عَشَى” zikretmiştir. Son iki kıraatte fail Allah lafzıdır²²⁶ şeklinde kısa bir izahatta bulunmuştur. Müfessir Pânîpetî burada kıraatler arasındaki farklılığı nahiv açısından değerlendirmiştir. Son iki kıraatte failin Allah lafzı olduğunu, ilk zikrettiği kıraatte failin “النَّعَاسُ” olduğunu dolaylı yoldan ifade etmiştir. Ancak “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” kıraatini zikrederken İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın yâ ve şîn’in fethasıyla, şîn’den sonra bir elif ziyadesi ve “النَّعَاسُ” kelimesini ise merfû olduğunu belirtmiştir. Burada Âl-i İmrân suresindeki “يَعْشَى طَائِفَةٌ مِنْكُمْ” gibi dememiş olsa bu kıraat “يُعْشِبُكُمُ النَّعَاسُ” şeklinde yani ğayn harfinin fethasıyla okunuyor anlaşılır kanaatini taşıyoruz. Çünkü ğayn’ın sükunuyla dememiştir. Bu kelime diğer iki kıraatte de ğayn harfinin fethasıyla okunmaktadır.

3.10.3 el-Enfâl 8/59

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ

²²⁰ Taberî, *Câmiu ’l-beyân*, 9/232; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 2/1095; Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 15/461.

²²¹ İbn Zencele, *Hucetü ’l-kıraât*, 309; Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 15/461.

²²² Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 15/461.

²²³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü ’l-veciz*, 2/506.

²²⁴ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 15/461; Taberî, *Câmiu ’l-beyân*, 9/232; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 2/1095.

²²⁵ Taberî, *Câmiu ’l-beyân*, 9/232.

²²⁶ Pânîpetî, *Tefsîru ’l-Mazharî*, 3/149.

“İnkarda direnenler kaçıp kurtulacaklarını sanmasınlar, çünkü onlar (bizi/sizi) aciz bırakamazlar.”

Bu ayette, iki ayrı yerde kıraat farklılıkları mevcuttur. Birincisi “وَلَا يَحْسِبَنَّ” kelimesidir ki bu kelimeyi, yâ ve şîn’in fethasıyla yazıldığı şekliyle İbn Âmir, Âsım’dan Hafs, Hamza ve Ebû Ca’fer okumaktadır. Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ya’kûb ve Halefû’l-Âşîr tâ ve şîn’in kesresiyle “وَلَا تَحْسِبَنَّ” şeklinde okurlar. Âsım’dan Ebû Bekir Şu’be ise tâ ve şîn’in fethasıyla “وَلَا تَحْسِبَنَّ” şeklinde okur. İkincisi ise “إِنَّهُمْ” kelimesidir. Bu kelimenin hemzesini İbn Âmir hemzenin fethasıyla “إِنَّهُمْ” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamlarının tamamı hemzenin kesresiyle yazıldığı şekilde okumuşlardır.²²⁷

Birinci okuyuşa “وَلَا يَحْسِبَنَّ” göre mana, “İnkarda direnenler/kafirler kaçıp kurtulacaklarını sanmasınlar!” bu kıraatte fail olarak “أحد” kelimesi takdir edilir “الَّذِينَ كَفَرُوا” birinci meful “سَبَقُوا” kelimesi de ikinci meful olur. Hiç kimse zannetmesin manasına gelir. Denilmiştir ki “الَّذِينَ كَفَرُوا” fail, birinci meful gizli bir zamir olarak takdir edilir, ikinci meful ise yine “سَبَقُوا” kelimesi olur. Bunun takdiri de “وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنفُسَهُمْ سَبَقُوا” şeklinde olur. Yine “الَّذِينَ كَفَرُوا” fail olur “سَبَقُوا” kelimesinden önce gizli bir “أَنْ” takdir edilir ve “سَبَقُوا” kelimesi iki meful yerine ikame edilir. Bunun takdiri de “وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ سَبَقُوا” şeklinde olur.²²⁸ Bu kıraatle ilgili olarak Zemahşerî’nin de “Müminler topluluğu, inkarda direnenlerin kaçıp kurtulacaklarını sanmasınlar!” şeklinde yorumu mevcuttur.²²⁹ İkinci okuyuşa göre mana: “İnkarda direnenlerin kaçıp kurtulacaklarını sanmayasın ey peygamber” şeklinde olur. Bu takdirde gizli bir “يَا مُحَمَّدٌ” kelimesi takdir edilir ve fail olur “الَّذِينَ كَفَرُوا” birinci meful, ikinci meful de “سَبَقُوا” kelimesi olur. “لَا تَحْسِبَنَّ يَا مُحَمَّدٌ” demek olur.²³⁰ Üçüncü okuyuşa göre mana, ikinci okuyuşta oluşu gibidir.

“إِنَّهُمْ” ve “إِنَّهُمْ” kıraatlerinde hemzenin kesresiyle okunduğunda ibtidâiyye niteliğinde olduğu vurgulanmıştır. Hemzenin fethasıyla okunduğunda ise geçen cümlenin gerekçesini bildirir ve “çünkü” anlamını ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu kıraatte “لَا يُعْجِزُونَ” kelimesindeki “lâ” harfi zait, “سَبَقُوا” kelimesi de hal olarak

²²⁷ Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 3/210; İbnu’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 94; İbnu’l-Cezerî, *Şerhu tayyibetü’n-neşr*, 243; İbnu’l-Cezerî, *Neşr*, 2/208; ed-Dâni, *Teyşîr*, 117; el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtibiyye*, 230; Pâluvî, *Zubdetü’l-irfân*, 64; Emin Efendi, *Umdetu’l-hallân*, 310.

²²⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/544; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/498; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/34-35; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3/371.

²²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1165.

²³⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 2/544; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 3/371; İbn Zencele, *Huccetü’l-kıraât*, 312.

zikredilmiştir. Ancak ibtidâiyye olmasına rağmen, gerekçe bildirse bile mana bakımından bir farklılık olmadığına dikkat çekilmiştir. Netice olarak her iki kıraatte bir gerekçe bildirir ancak kesre okuyuşu cümle başlangıcı, fetha okuyuşu ise açıkça cümlelerin gerekçesini bildiren bir öge olur.²³¹

Pânîpetî, bu ayetin nüzul sebebinin müşriklerin Bedir’de yaşamış oldukları hezimet olduğunu belirtmiştir. Kıraatlerle ilgili olarak kıraat farklılıklarını belirttikten sonra; birinci “وَلَا يَحْسِبَنَّ” okuyuşuna göre “الَّذِينَ كَفَرُوا” fail, birinci meful olarak, tekrara düşülmesin diye hazfedilen “انفسهم” kelimesi, ikinci meful olarak ise “الَّذِينَ كَفَرُوا” kelimesini zikretmiştir. “لَا تَحْسِبَنَّ” kıraatine göre ise fail gizlidir “الَّذِينَ كَفَرُوا” birinci meful, ikinci meful ise yine “سَبِّقُوا” kelimesi olur. Bunun takdiri de “لَا تَحْسِبَنَّ لَهُمْ” “onların bizim azabımızdan kaçıp kurtulacaklarını sanmayın” şeklinde olur. “الَّذِينَ كَفَرُوا” ve “الَّذِينَ كَفَرُوا” kıraatleriyle ilgili olarak, fetha kıraatinin gerekçe bildirdiğini ifade eder. Aynı zamanda “لَا يُعْجِزُونَ” cümlesinde bulunan “لَا”nın zait olduğunu belirtmiştir. Bu durumda ise “سَبِّقُوا” kelimesi hal konumunda olur. Bu takdirde mana: “Bizi aciz bırakabileceklerini sanmasınlar” şeklinde olur. Kesre kıraatinin ise ibtidâ ifade ettiğini belirtmiştir.²³²

Pânîpetî bu ayette bulunan kıraat farklılıklarına değinirken özellikle nahiv konuları üzerinden görüş belirtmiştir. Diğer müfessirlerden farklı olacak bir görüş serdetmemiştir. Yani müfessirin buradaki tefsiri ve kıraat farklılıklarına değinişi öncekilerin tekrarı mahiyettedir.

3.11 et-Tevbe Sûresi

Tevbe suresi hicretin 9. yılında tamamı Medine’de inmiştir. 129 ayettir. Mushaf sırlamasında dokuzuncu iniş sırlamasında ise yüz on üçüncü sıradadır. Surenin ismi, 117 ve 118. ayetlerde geçen “tevbe” kavramına dayanmaktadır. Surenin birçok ismi vardır. Bunların en meşhurlarından birisi de ilk ayet ve ilk kelime de geçen Berâe kelimesidir. Bundan dolayı ultiatom/bildiri anlamına gelen Berâe sûresi de denmiştir. Kur’ân’ın inen en son suresi olduğu da rivayetler arasındadır. Tevbe suresinin başında besmele yer almamaktadır. Tevbe suresi daha çok savaşla ilgili konuları işlemektedir. Bu durum da besmelenin rahmet ve şefkat ifade etmesiyle muhteva bakımından uyuşmamasından kaynaklanabilir. Yine bazı açıklamalara göre, Tevbe suresinin Enfâl suresinin devamı olduğu ve ikisinin tek

²³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1163; İbn Zencele, *Huccetü'l- kıraât*, 312; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/498; el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/371.

²³² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/210.

bir sure olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Tevbe suresinin konuları arasında: Tebük seferi, bu seferin öncesi ve sonrasındaki zorluklara değinilir. Münafıkların bu esnada tavırlarına gönderme yapılır. Surenin birçok ayeti, Müslümanların kafirlerle olan ilişkilerini ve savaş durumlarını, antlaşmaları düzenler. Mescid-i Haram'dan putların temizlenmesi konularını içerir. Ehl-i kitapla olan ilişkilere, cizye ve zekat konularına değinilir. Müslümanlardan, Allah'a tövbe etmeleri, itaat etmeleri ve Allah'ın buyruklarına uymaları istenir. Yine son ayetlerde peygamberin, inananlara karşı ne denli merhamet sahibi olduğuna vurgu yapılır.²³³

3.11.1 et-Tevbe 9/12

وَإِنْ كُنْتُمْ أَيْمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

“Eğer antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, bu kötü davranışlarına son vermeleri için küfrün ele başlarıyla savaşın. Çünkü onların yeminleri yoktur.”

“لَا أَيْمَانَ” kelimesini İbn Âmir “لَا إِيْمَانٌ” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise ayette yazıldığı şekilde “لَا أَيْمَانَ” okumuşlardır. “لَا أَيْمَانَ” kıraati, onların yeminleri olmaz, onların yeminlerine güvenilmez, onlar için herhangi bir anlaşma yoktur, onlar anlaşmalara sadık değillerdir anlamlarına gelir. Bütün bu zikredilenler, onların sözünde sadık kalmayacakları anlamına gelir. “لَا أَيْمَانَ” kıraatine göre ise onların imanları yoktur, onlar Müslüman değildirlir veya onlara eman yoktur, onlara güvence verilmez anlamlarına gelir. Bazı tefsirlerde de aynı şeyler ifade edilmiştir. Eymân kelimesinin, yemîn kelimesinin çoğulu olduğunu belirtilmiştir. “لَا أَيْمَانَ” kıraatinde mananın: *“Onlar için söz yemin söz konusu değildir.”* şeklinde ifade edilmiştir. “لَا إِيْمَانٌ” kıraati için de mananın: *“Onların imanları yani İslam'ı yoktur. İslam'dan vazgeçip anlaşmayı bozduktan sonra onlara artık eman da verilmez ki bunun yolu kalmamıştır.”* şeklinde olacağını ifade edilmiştir.²³⁴ İbn Atıyye bu kıraatte mananın: *“Onlar yani müşrikler, zimmi olan Ehl-i Kitap ve Müslümanlar gibi inanç sahibi değillerdir. Dolayısıyla müşrikler için tek seçenek Müslüman olmaktır, olmazlarsa da kılıçtır.”*²³⁵ şeklinde olacağını ifade etmiştir.

²³³ Bekir Topaloğlu, “Tevbe Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/585-588; Yıldırım vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı Meâli*, 2/718; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/9.

²³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/31; el-Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 4/17; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/535; Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/237; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/104.

²³⁵ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 3/12.

Bu ayetle ilgili olarak Pânîpetî, yukarıda ifade edilen kıraat farklılıklarıyla ilgili aynı şeyleri ifade etmiştir. Taberî, Begavî gibi çeşitli tefsirlerden alıntı yapmıştır. Ayrıca kıraat farklılıklarını değerlendirirken diğer müfessirlerin yaptığı gibi farklılık olan kelimeleri sarf açısından değerlendirmiştir.

3.11.2 et-Tevbe 9/17

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ

“Müşrikler, tutum ve davranışlarıyla küfür içinde olduklarına kendileri tanıklık edip dururken, Allah’ın mescitlerinin bakımını üstlenme hakları yoktur. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir ve onlar ateşte temelli kalacaklardır.”

“مَسَاجِدَ” kelimesinde iki farklı kıraat mevcuttur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb bu kelimeyi müfret kalıbında “مَسْجِدَ” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise “مَسَاجِدَ” şeklinde cem-i kalıbında okumuşlardır. Allah’ın mescitleri ifadesiyle Mescid-i Haram kastedilmiştir. Bunun delili ise Tevbe 19. ayette geçen “Mescid-i Haram’ın imarı” ifadesidir. Mescidin çoğul okunuşunun ise iki şekilde açıklaması olduğu belirtilir. Birincisi “مَسَاجِدَ” mescitler ifadesiyle “Mescid-i Haram kastedilmiştir. Bu durumun ise buranın, bütün mescitlerin kiblesi olması sebebiyle olduğu belirtilir. Bunun için çoğul olarak “مَسَاجِدَ” mescitler kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla Mescid-i Haram’ı imar eden bir kimse bütün mescitleri imar etmiş sayılır denilmiştir. İkincisi ise “مَسَاجِدَ” mescitler kelimesiyle kastedilen cinstir. Böylece müşrikler mescit cinsini imar etmeye uygun değillerdir. Bu da gösteriyor ki ilk mescit olan Mescid-i Haram’ı imar etmeye hiç uygun değillerdir.²³⁶ Taberî’de “مَسَاجِدَ” kıraatiyle ilgili olarak, burada her ne kadar çoğul “مَسَاجِدَ” zikredilmiş olsa da kastedilen tekil Mescid-i Haram’dır. Çünkü Araplar bazen çoğul zikredip tekil kastederler bazen de tekil zikredip çoğul kastederler demiştir.²³⁷ Tekil olarak “مَسْجِدَ” okuduğunda ise Tevbe 19. ayet “وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” ve Tevbe 28. Ayetlerde bulunan tekil “فَلَا يَفْرُبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ” kayıtlardan dolayı zaten Mescid-i Haram’ın katedildiği belirtilmiştir.²³⁸ Sonuç olarak ister çoğul kullanılsın ister tekil kullanılsın, her ikisinde de Mescid-i Haram kastedilmektedir.

Pânîpetî, bu ayette bulunan kıraat farklılıkları ile ilgili, imamların farklı okuyuşlarını zikrettikten sonra tekille kastedilenin cins olduğunu ve bütün

²³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/37; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/9.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/109.

²³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/9; el-Begavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 4/20.

mescitlere Şamil olduğunu söylemiştir. Yine kastedilenin Mescid-i Haram olduğunu Tevbe19 “وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” 28. ayetleri “فَلَا يَفْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ” zikredilerek delillendirildiğini belirtmiştir. Çoğul kalıbıyla kastedilen de aynen budur. “مَسَاجِدَ اللَّهِ” yeni bu kelimeyle Hasan-ı Basrî'nin şu sözünü nakleder. “Allah'ın mescitleri denildiği zaman da bütün mescitlerin kıblesi anlaşılır. Dolayısıyla onu imar etmek bütün mescitleri imar etmek gibidir.” Pânîpetî, burada kıraat farklılıklarını sarf açısından değerlendirmiştir. Kelimenin tekil ya da çoğul olduğu zamanda ifade etmiş olduğu manaları zikretmiştir. Allah'ın mescitlerinin imarı ile ilgili olan ayetin bu tefsirinde, birçok hadis-i şerif zikrederek desteklemiş ve açıklamıştır.²³⁹

²³⁹ Pânîpetî, *Tefsîru 'l-Mazharî*, 3/240-241.

SONUÇ

Kur'ân'ın indirilmesiyle birlikte, âyetlerdeki ilâhî murâdı anlama çabası, sahâbe neslinden itibaren her dönemde önemini korumuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde, Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı ilk dönemlerde, Kureyş lehçesi dışında bir okuyuşun varlığına dair herhangi bir rivayete rastlanmamıştır. Nübüvvetin Mekke dışına yayılmasıyla birlikte, Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerin de dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmış ve farklı kabilelerden oluşan Arap toplumunun dil yapısı göz ardı edilmemiştir. Hz. Peygamber'in aktardığı "*Kur'ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza geliyorsa onunla okuyunuz.*" hadisinin öngördüğü çerçevede, farklı kabilelere mensup insanlar da kendi dillerine uygun bir üslupla Kur'ân'ı okuyup anlamaya çalışmışlardır. Sahâbe, Hz. Peygamber'den aldığı kıraati, fethedilen coğrafyalarda bulunan Arap ve Arap olmayan Müslümanlara öğretmiştir. Sonraki nesil olan tâbiîn ise kıraat ilminin geniş coğrafyalara yayılmasında önemli roller üstlenmiştir. Fetih hareketleriyle İslam'ın yayıldığı bölgelerde, Kur'ân'ı anlama çabaları bu neslin özverisiyle şekillenmiştir. Tabiîn nesli, buldukları bölgelerde kıraat müktesebatının oluşmasında öncü bir rol oynamıştır. Bunun devamında yapılan çalışmalar da bu müktesebatın gelişmesi ve yaygınlaşması adına, ilm-i kıraat sahasında son derece önemlidir. Tefsire dair kaleme alınan hemen hemen eserde bu etkiyi görmek mümkündür.

Bu çalışmada, Kur'ân'ın kıraat farklılıkları ve bu farklılıkların tefsir geleneğindeki önemine odaklanılarak, Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîru 'l-Mazhari* adlı eserini ele almıştır. Pânîpetî'nin işârî yönünün yanı sıra kıraat farklılıklarına verdiği önem, tefsir geleneğinde kıraat ilminin ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir. Kıraat farklılıklarının, Kur'ân'ın zenginliğine ve anlam derinliğine katkı sağladığı, bu çalışmanın temel sonuçları arasında yer almaktadır. Bu bulgular, Kur'ân'ın yorumlanması ve anlaşılması sürecinde kıraatin önemini vurgulamakta ve ilgili alanlarda daha fazla araştırma yapılmasını teşvik etmektedir.

Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönem, Hindistan'ın tarihsel ve kültürel yapısı, bölgedeki siyasi olaylar ve İslam'ın yayılma süreci hakkında detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Senâullah Pânîpetî'nin hayatının geçtiği dönemin sosyal ve siyasi dinamikleri, onun düşünce yapısını ve eserlerine yansımalarını anlamak

için önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda, Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönemin etkileyici şahsiyetlerinden biri olan Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin çalışmaları ve etkisi de vurgulanmıştır. Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasi atmosfer, onun eserlerine ve düşünce yapısına derin bir şekilde yansımıştır. Talebe yetiştirme ve eser telifi gibi faaliyetlerine devam ederken, bölgedeki tasavvufî hareketlerin etkisi altında kalmış ve eserlerine bu etkiyi yansıtmıştır. Özellikle Nakşibendiyye Müceddidiyye tarikatının şeyhlerinden olması, onun tefsir ve diğer eserlerindeki içerik ve yaklaşımlarını şekillendirmiştir.

Senâullah Pânîpetî'nin hayatı, doğum yeri, ailesi, eğitimi ve hocaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Pânîpetî'nin Hindistanlı bir mutasavvıf, müfessir, fakih ve ilim adamı olarak tanındığı ve yaşamının miladi 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden 19. yüzyılın başlarına kadar geçtiği belirtilmiştir. Babası ve ailesi hakkında bilgi verilirken, onun Hanefî mezhebine bağlı olduğu ve Nakşibendî tarikatına mensup olduğu vurgulanmıştır.

Senâullah Pânîpetî'nin eğitim hayatı, ilk tahsili hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Güçlü bir hafızaya sahip olduğu, Kur'ân'ı yedi yaşında ezberlediği ve henüz on iki yaşındayken yüzlerce beyit ezberlediği belirtilmiştir. Daha sonra Delhi'ye giderek çeşitli hocalardan eğitim almış, özellikle Şâh Veliyyullah Dihlevî, Salih el-Mısrî, Muhammed Âbid Sünnâmî ve Mirzâ Cân-ı Cânân gibi önemli şahsiyetlerden icazet almıştır. Bu eğitim sürecinde Arapça ve Farsça'da da derinleşmiş ve daha sonra telif edeceği eserler için gerekli donanımı kazanmıştır. Senâullah Pânîpetî'nin hayatında önemli bir dönüm noktası olarak tasavvufî bir tarikata intisap ettiği ve bu tarikatın önde gelen mürşitlerinden biri olan Mirzâ Cân-ı Cânân'a bağlılık gösterdiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Pânîpetî'nin tasavvufî eğitim ve manevi gelişimi üzerine de bilgi verilmiştir.

Pânîpetî, tefsirinde rivayet ve dirayet ilimleri ile ilgili bilgilere geniş yer ayırmıştır. Rivayet açısından değerlendirdiğimizde; Kur'ân kıraatine, sünnetten gelen verilere, sahabenin görüşleri ve tâbiînin görüşlerini ileri sürerken rivayetin sıhhatini öncelemiş ancak rivayet sahih olmadığı zamanda bu rivayetin kaynağını belirtmiştir. Eserin rivayet yönü kadar dirayet yönünün de güçlü olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Pânîpetî yaptığı nakillerin sonunda 'ben derim ki', 'bana göre doğrusu', 'esah olan budur', 'hülâsa' diyerek kendi görüşlerini zikretmiş, rivayetlere eleştiriler de getirmiştir. Ayetlerin tefsirinde, ayetin sebab-i nüzulüne dair rivayetlere yer vermeye gayret etmiş, sûreler ve ayetler arasında olan uyuma

dikkat çekmiştir. Ayetler topluca değil de birer birer tefsir edilmiş ancak başka ayetlerden alıntılar yapılırken ilgili ayetin Kur'an'da bulunan yerine değinilmemiştir. Bu durum ise hafız olmayanlar için ciddi bir problem teşkil etmektedir. Ancak, bizim araştırmamızda kullanmış olduğumuz 7 ciltlik olan yeni baskıda bu durum düzeltilmeye çalışılmıştır. Kimi zaman ayetlerin numaralarına yer verilmemiş olsa da bu durum yok denecek kadar azdır. Ayetlerin suredeki yerleri ve ayet numaraları yeni baskıda belirtilmiştir.

Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîru'l-Mazharî* adlı eseri, Kur'an'ın kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Pânîpetî'nin eserinde, Kur'an'ın indirilmesinden itibaren kıraatlerin önemi ve bu alandaki gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Müfessir Pânîpetî, çeşitli kıraat farklılıklarını ve bunların manaya etkilerini detaylı bir şekilde ele almış, ayrıca kıraatlerin usûl ve ferşî değerlendirmesine de önem verdiği gözlemlenmiştir. Pânîpetî'nin tefsir metodolojisine ilişkin yapılan değerlendirmelerde, genellikle klasik tefsir geleneğinin izlerini taşıdığı ve metinlerinde sık sık kullanılan ifadelerle, farklı görüşleri naklederken kaynakları bazen net bir şekilde ifade ederken bazen de belirtmediği görülür. Özellikle kendi tercihlerini ifade etmekten kaçınmayan Pânîpetî, tefsirinde mütevâtir kıraatlerin yanı sıra manaya etkisi olan sahabe kıraatlerine de yer vermiştir. Kıraat farklılıklarının kelimenin manasını nasıl etkilediğine odaklanarak, farklı kıraatler arasında tercih yapmamış, bunun yerine kıraatlerin mana üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Özellikle kıraat farklılıklarının kelimenin harf yapısından kaynaklandığına vurgu yapmış, bazen kıraat kitaplarını andıran detaylı açıklamalar yapmıştır. Vecihler konusunda ise kıraat imamlarından herhangi birini öne çıkaracak tercihte bulunmamıştır. Bu bağlamda, Pânîpetî'nin tefsir anlayışının klasik tefsir geleneğine uygun olduğu ve kıraat farklılıklarının manaya etkisini vurgulamayı amaçladığı ifade edilebilir.

et-Tefsîru'l-Mazharî'de kıraat ilmiyle ilgili açıklamalara bazen çok geniş yer ayrılmış, kıraat ihtilafından kaynaklanan fikhî konulara, çoğu zaman geniş izahatlar getirilmiş, bazen de çok kısa tutulmuş, ilgili ayette mevcut olan kıraat farklılıkları belirtilip sonraki ayete geçiş yapılmıştır. Kıraat imamların okuyuşlarındaki ihtilaf bazen kıraati seb'a bazen de aşere tarikiyle belirtilerek rivayetler tek tek gösterilmiştir. Ancak kimi zaman sadece seb'a tarikiyle iktifa edildiği saptanmıştır. Yedi ciltlik yeni baskıda, metinde zikredilmeyen aşere imamları, kimi zaman dipnotlarda gösterilmiştir. Eski ve yeni baskıyı

karşılaştığımız zamanda, yeni baskının okuyucunun ve araştırmacının lehine olduğunu söylemek mümkündür. Kıraatlerde gerek usûl açısından gerekse ferşî açıdan imamlar arasında ihtilaf varsa bu zikredilmiştir. Ancak bazen bu ihtilaf çok kısa sayılacak bir açıklamayla geçilmiştir. Müfessir, ayet metnini zikrettikten sonra, tefsire geçmeden ilgili kelimedede varsa kıraat ihtilafı, öncelikli olarak bunu zikretmiştir. Bu kıraat vecihlerinin manaya etkisi de çeşitli tefsirlerden alıntılar yapılarak çoğu zaman belirtilmiştir. Bazen vecihlerle ilgili, sadece imamların okuyuş farklılıklarının, ayrıntıya girmeden zikredilip geçildiği görülür. Bunun yanında Pânîpetî'nin kıraat vecihlerini zikrederken zaman zaman hata ettiğini de belirtmek gerekir. Bu yanlışlıkların, rivayet ederken yapılan bir özensizlik mi yoksa telif esnasındaki bir dikkatsizlik mi bilemiyoruz. Yeni baskıda bu hususta da düzeltmeler yapıldığı gözden kaçmamaktadır. Yaptığımız inceleme neticesinde klasik tefsir müktesebatına uygun olarak müellifin kıraat ihtilaflarına meşru bir tefsir veri alanı olarak her gerektiğinde müracaat ettiğini, ilgili ihtilafı temel teşkil ettiği anlam ihtimali özelinde farklı yönleriyle tefsir ameliyesine tabi tuttuğunu, bu açıdan kıraat ihtilaflarını bir tefsir verisi olarak istihdam eden klasik tefsir metodolojisiyle uyumlu bir müfessir olduğunu net olarak ifade etmek mümkündür. Hatta anlama etki eden ferş-i hurûf ihtilaflarının yanı sıra usul farklılıklarına da ziyadesiyle ve zaman zaman bir kıraat eserindeki detayıyla yer vermiş olması onun kıraat alanındaki müktesebatının vüsatine delil teşkil edecek bir nitelik arz etmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Senâullah Pânîpetî'nin *et-Tefsîru 'l-Mazharî* isimli eseri içerisinde rivayet, dirayet, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, kıraat vb. birçok ilmi ihtiva eden, araştırmacıların dikkatini çekecek nitelikte çok kapsamlı bir eserdir. İşârî bir tefsir olarak nitelendirilmesine rağmen çok kapsamlı olması, İslâmi ilimler sahasında araştırma yapanların dikkat sunmak isterim. Hem kıraat değerlendirmesi hem de diğer alanlarda henüz üzerinde çok geniş kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması da ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Ahmad, Sayyid Makbul. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akaslan, Yaşar. "Bir İlm-i Kıraat Klasîği: Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017).
- Akaslan, Yaşar. "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017).
- Akbaba, Ahmet Arif. "İşârî Vechesiyle Tefsiru'l-Mazharî'de Kıraat Olgusu". *DergiAbant (BAİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 9/2 (2021), 725-746.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 3. Basım, 2021.
- Algar, Hamid. "Mazhar Cân-ı Cânân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Amr b. Alâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Ca'fer el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/116. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "Halef b. Hişam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hamza b. Habib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/308-310. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Kesîr, Ebû Ma'bed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâi Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. "Nâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/287-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ya'küb el-Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Âlûsî, Şehâbeddin Ebi's-Senâ Mahmûd bin Abdullah el-. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Mahir Habbûş. Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 3. Basım, 2015.
- Atik, M.Kemal. "Âl-i İmrân Sûresi". *Kur'an-ı Kerim Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1988.

- Bağdadî, Mevlâna Hâlid-i. *Risâle-î Hâliidiye-Mecd-i Talid-Şemsü's-Şümus*. thk. Yakup Çiçek. İstanbul: Sey-tac Yayınları, 2004.
- Başkan, Ömer. *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tescîhi -el-Muharraru'l-Vecîz Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b Mes'ud el-. *Tefsirü'l-Begavî meâlimu't-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nem vd. Riyad: Daru Taybe, 1993.
- Belhî, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şahâde. Beyrut: Dar-u İhyâ et-Türâs, 1. Basım, 2003.
- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dar Sader, 1. Basım, 2001.
- Birişik, Abdulhamit. "es-Seb'u'l-Mesânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. *Hind Altkatası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Birişik, Abdulhamit. *Kırat İlmî ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Birişik, Abdulhamit. "Seyyid Ebü'l A'lâ Mevdüdü". *Çağdaş İslam Düşünürleri*. thk. Cafer Karadaş. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Birişik, Abdulhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b İbrâhîm Cu'fi. *Sahih-i Buhari el-câmiü's-sahih*. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1315.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 14. Basım, 2004.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-. *Mu'cemu's-sıhah kamus Arabi-Arabi*. Beyrut: Dâr el-Marefeh, 4. Basım, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları Tecvid*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar-Oryantalistlerin Görüşleri-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd b Osman el-Ümevi. *Câmiu'l-beyân fi'l-kıraati's-seb'a'l-meşhûre*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1. Basım, 1999.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *et-Tefsîr fi'l-kirâati's-seb'a*. Beyrut: Daru'l Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1984.
- Demirci, Kürşat. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/92-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 85. Basım, 2020.

- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-kırâati'l-arbe'ate Aşere*. Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Risale Yay., 1. Basım, 2017.
- Ebu Hayyan, Esirüddin Muhammed b Yusuf b Ali el-Ceyyani el-Gırnatî el-Endülûsî. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Adil Ahmed Abd el-Mevcûd vd. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.
- Ebu Şâme, Ebu'l-Kâsım Şihâbuddîn Abdurrahman ed-Dımaşkî. *İbrâzü'l-meânî min hurzi'l-emânî*. thk. İbrahim Avad. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Ebüssuud Efendî, Muhammed b Muhammed b Muhyiddin İmad. *Tefsiru Ebi's-Suûd ve İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Elik, Hasan-Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2015.
- Emin Efendî, Molla Muhammed. *Umdetu'l-hallân fî izâhi zubdeti'l-irfân*. İstanbul: Hanifiye Kitabevi, ts.
- Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbab-ı Nüzûl: Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Erdoğan, Mehmet. "Şâh Veliyullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/260-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Erdoğan, Mehmet. *Şâh Veliyyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Erinç, Sırrı. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ferra, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b Abdullah ed-Deylemi. *Meani'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1980.
- Hasenî, Abdülhay el-. *Nüzhetü'l-havâtur ve behcetü'l-mesâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Hilâli, Selim b. İd el- Âl-i Nasr, Muhammed b. Musa. *el-İstîâb fî beyâni'l-esbâb evvelü mevsúa ilmiyye hadîsiyye muhakkaka fî esbâbi nüzûl âyi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Demmân: Dâru İbni'l-Cevzi, 2. Basım, 1430.
- Hilâli, Selim b. İd el- Âl-i Nasr, Muhammed b. Musa. *Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri. (El-İstîâb fî beyâni'l-esbâb)*. çev. İshak Doğan. thk. Ercan Şen - Faik Akcaoğlu. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.
- Işık, Emin. "A'râf Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr el-ma'rûf bi tefsîri İbn Âşûr*. Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 1. Basım, ts.
- Işık, Emin. "Âl-i İmrân Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/307-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Işık, Emin. "Bakara Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Işık, Emin. "En'âm Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1995
- Işık, Emin. "Enfâl Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/236-237. İstanbul, 1995.
- İbn Âşûr, Şeyh Muhammed Tahir. *Tefsire Giriş: Mukaddimetü't-tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsir*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Ekin Yayınları, 1. Basım, 2020.

- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Tamam. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz-tefsîru İbn Atıyye*. thk. Abdu's-Selam Abdu's-Şâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-i Sâder, 3. Basım, 1414.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî. *Kitâbu's-seb'a fî'l-kıraât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Daru'l-Maârif, 1. Basım, 1972.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed (Ebû Zür'a). *Huccetü'l-kıraât*. thk. Said el-Afgânî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1997.
- İbnu'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-neşr fî kiraati'l-aşr*. thk. Muhammed Temim ez-Zuabi. Cize: Mektebetu Evladi's-Şeyh li't-Tûras, 6. Basım, 2015.
- İbnu'l-Cezerî, el-İmam Şihâbüddîn Ebî Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî. *Şerhu tayyibetü'n-neşr fî kiraati'l-aşr*. thk. Enes Mehre. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 8. Basım, 2000.
- İbnu'l-Cezeri, el-İmâmü'l-Hâfız Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî. *en-Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*. thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umayrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2011.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed Ebû Yûsuf. *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- İbnu'l-Hâim, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd. *et-Tıbyân fî tefsîri garîbi'l-Kur'ân*. thk. Dâhî Abdü'l-Bâkî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Garibi'l İslâmî, 1. Basım, 2003.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el- Ma'rûf er-Râğıb el-. *el-müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halil el-İtânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 3. Basım, 1422.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî el-. *el-Vâfi fî şerhi's-Şâtıbiyye*. Kahire: Dâru's-Selam, 10. Basım, 2015.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları İFAV, 3. Basım, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2005.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2012.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karasakal, Şaban. "Hindistan'da Bir Müfessir: Kâdî Senâullah Pânîpetî". *DergiAbant (BAİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 4/8 (2016).
- Karasakal, Şaban. *Kur'an'ın İşârî Yorumu-Senâullah Pânîpetî'nin Tefsîru'l-Mazharî Adlı Tefsiri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kâsmî, Üzeyr Ahmed b. Mücibullah el-. *Menhecü'l-Bânîbatî fî tefsîri "et-tefsîru'l-Mazharî"*. Riyad: Câmîatü'l-İslâm, Doktora Tezi, 2002.
- Konukçu, Enver. "Hindistan'daki Türk Devletleri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târîhi*. 9/464-475. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-. *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyin limâ tezâmmenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ertuğrul Boynukalın. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Melâhî, Abdullah Ali el-. *Tefsîru'l-Kur'an'ı bi'l-kıraâtü'l-Kur'âniyyeti'l-aşerati min hilâli suveri'l-Fâtihati ve'l-Bakarati ve Âli İmrân*. el-Câmiatu'l-İslâmiyye-Gazze İmâdetü'd-Dirâsetü'l-Ulyâ Külliyyeti Usûlu'd-Dîn Kısmu Tefsîru'l-Kur'an ve Ulûmihî, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Müceddidî, Şâh Gulâm Ali Abdullah el-. *Makâmât-ı Mazhariyye*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Özcan, Azmi. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/75-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 9. Basım, 2015.
- Pâluvî, Abdu'l-Fettâh. *Zubdetü'l-irfân*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Pânîpetî, eş-Şeyh el-Kâdî Muhammed Senâullah el-Osmanî el-Hanefî el-Mazharî el-. *Tefsîru'l-Mazharî*. thk. İbrahim Şemseddin. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömar b. Hasan b. Hüseyin el-Teymi el-Fahreddin er-. *Tefsîru'r-Râzî-mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâsü'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Salih, Subhi es-. *Kur'an İlimleri*. çev. M.Said Şimşek. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Sarbagyshov, Buzurmankul. *Senâullah Pânîpatî ve et-Tefsîru'l-Mazharî İsimli Eserindeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddîn es-. *ed-Dürü'l-mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1431.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddîn es-. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Merkezi'd-Dirâsetü'l-Kur'âniyye. Sûdî Arabistan: El-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, ts.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Kâdî Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 4. Basım, 2007.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1422.
- Talal, Yusuf Ali. "Kâdî Senâullah Panîpatî'nin Hayatı ve Eserleri". çev. Mehmet Eren. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1996).
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 5. Basım, 2020.
- Topaloğlu, Bekir. "Tevbe Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/585-588. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Tosun, Necdet. “Senâullah Pânîpetî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/506, 507. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Vâhidi, Ebü'l-Hasan Ali b Ahmed b Muhammed en-Nisaburi. *Esbab-ı nüzûl Kur'an Âyetlerinin İnış Sebepleri*. çev. Necdet Çağıl-Necati Tetik. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Vâhidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-Meyman, 1. Basım, 2005.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Nisâ Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. ed. Asım Cüneyd Köksal- Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Yüksel, Yakup. “Muhammed Senâullah Panipetî ve Tefsîru'l-Mazhari Adlı Eseri”. *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016).
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf'an Hakâ'iki Gavâmidi'd-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî vucûhi't-Te'vîl*. çev. Muhammed Coşkun. thk. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.